

KNYPPLING
OCH
KNYPPLERSKOR

I SÖDRA DELEN AV INGELSTADS HÄRAD

AV

AXEL HÖRLÉN

CWK GLEERUP

Utgivare: Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar, Lunds universitet

Text © Axel Hörlén, 1962

Denna text är licensierad under CC BY-NC-ND, Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>.) Enligt licensen får verket spridas utan att tillstånd behövs, men bara i icke-kommersiella sammanhang. Verket får inte bearbetas och den som återanvänder verket måste ange dess upphovsperson.

Om inget annat anges är samtliga foton och bilder undantagna och du måste begära tillstånd från upphovsrättsinnehavaren om du önskar återanvända detta material.

eISBN: 978-91-89213-58-6

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, vol. 5

ISSN: 0346-6051

Vid citering: Hörlén, A. (1962). *Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad*. Lund: Gleerup. <https://doi.org/10.37852/oblu.82>

Information om Skrifter från Folklivsarkivet i Lund finns här:
<https://www.ht.lu.se/serie/folklivsarkivet>

Volymen är digitaliserad 2020/2021.

R Ä T T E L S E R i

Axel Hörlén: KNYPPING OCH KNYPPLESKOR

- Sid. 10 4 rad nerifrån står: Eerzgebirge skall vara Erzgebirge
,, 27 6 ,, uppifrån ,, (vridning + korsning + vridning) skall vara (vridning +
korsning)
,, 71 1 ,, ,, ,, såldes skall vara således
,, 107 4 ,, ,, ,, vävbottenranden skall vara att vävbottenranden

SKRIFTER FRÅN FOLKLIVSARKIVET I LUND
UTGIVNA GENOM SÄLLSKAPET FOLKKULTUR

N:r 5

KNYPPLING
OCH
KNYPPLERSKOR

I SÖDRA DELEN AV INGELSTADS HÄRAD

Av

AXEL HÖRLÉN

Mit einer deutschen Zusammenfassung

CWK GLEERUP - LUND

Tryckt med bidrag från
Magn. Bergvalls Stiftelse, Stockholm

*Omslagsbilden: Viddelövstulpan.
Knypplad spets från sydöstra Skåne.
Foto förf.*

*Lund 1962
Skånska Centraltryckeriet*

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	Sid. 5
--------------	-----------

I

KNYPPLINGEN, DESS HÄRSTAMNING OCH SPRIDNINGSFÖRLOPP

1. UNDERSÖKNINGSOMRÅDET	7
2. SPETSARNAS UPPKOMST OCH SPRIDNING I EU- ROPA	8
3. KNYPPLINGSFRONTEN MOT SVERIGE OCH MOT UNDERSÖKNINGSOMRÅDET	10
4. KÄNNETECKEN FÖR SPETSKNYPPLINGARNA	11
a. Spetsens karaktär	12
b. Knypplingsunderlag	14
1. Kekkan	14
2. Knyppelpölen	16
3. Knyppelsäcken	19
4. Knyppelmadrassen	20
5. Knyppeldynan	20
6. Knyppelbräda	24
c. Knypplingsteknik	24
d. Knyppelslag	26
5. SPETSARNA INOM UNDERSÖKNINGSOMRÅDET ..	29
a. Spetsarnas karaktär	29
b. Knypplingsunderlagen	29
c. Knypplingsteknik	32
d. Knyppelslagen	32
6. FÖRSTA UTGALLRINGEN AV KNYPPLINGSCENTRA	33
7. KÄNNETECKEN OCH MÖNSTER FÖR KVARSTÅ- ENDE CENTRA	34
a. Blekinge	34
b. Dalarna	38
c. Mönstren	42
8. ANDRA UTGALLRINGEN AV KNYPPLINGSCENTRA	55
9. DEN INFRUSNA SKUTAN	61

II

KNYPPLETSKOR, IMPULSER OCH FÖRLÄGGARE

	Sid.
1. BYALAGETS UTSEENDE	72
2. KNYPPLETSKOR	77
a. Definition och källor	77
b. Knyppletsornas utbildning	78
c. Knyppletsornas spridning	82
d. Knyppletsornas socialgrupper	88
1. Översikt	88
2. Tabellen i vertikalled	90
3. Tabellen i horisontalled	93
4. Faktorer med inverkan på beståndet	93
e. Knyppletsornas dagliga liv	95
1. Beskrivningens begränsning	95
2. Arbetsföra	95
3. Invalidier och åldringar	95
4. Renlighet	95
5. Kynnet	96
6. Kotterier	96
3. NYA IMPULSER	97
a. Familjen Pettersson	97
b. Familjen Petterssons spetsar	100
c. Spridningsförloppet	101
1. Rosenbotten, "Viddelöv"	103
2. Nålhålsbotten, "Hobyhål"	111
3. Mönster från Petterssons manufaktori	112
4. Mönster från vävnader	118
d. Knyppletsornas oförmåga till komposition	122
4. KUNDER OCH FÖRLÄGGARE	122
LITTERATURFÖRTECKNING	129
ZUSAMMENFASSUNG	134

FÖRORD

De från början i blygsam omfattning gjorda uppteckningarna om knypplerskor i Valleberga från min barndoms- och ungdomstid fingo under årens lopp en oanad omfattning. De ledde vidare till en undersökning, som gjordes utan tanke på publicering. Att en sådan likväl har kommit till stånd beror på benäget anslag från Styrelsen för Magn. Bergvalls Stiftelse, Stockholm, till vilken jag framför mitt värdsamma tack.

Till professor Sigfrid Svensson, Folklivsarkivet, Lund, står jag i stor tacksamhetsskuld för ett alltid stimulerande intresse under arbetets gång och för att avhandlingen blivit framlagd och diskuterad i hans licentiatseminarium i nordisk och jämförande folklivsforskning. Även till befattningshavare och elever vid hans institution framför jag mitt tack.

Till chefer, tjänstemän och övrig personal vid Landsarkivet, Landsmålsarkivet, Svenska Akademiens Ordboksredaktion och Universitetsbiblioteket i Lund; Centralbiblioteken i Kristianstad och Malmö, Ystads Stadsbibliotek; Krigsarkivet, Stockholm, Rigsarkivet, Köpenhamn, samt Nordiska museet, Kulturen i Lund, Österlens museum, Simrishamn, jämte museerna i Karlskrona, Kristianstad, Malmö och Ystad, frambär jag ett varmt och innerligt tack för städse beredvillighet med råd och allehanda upplysningar.

Mitt insamlingsarbete har även underlättats i hög grad genom tillmötesgående från pastorsexpeditionerna i St. Köpinge, Glemminge, Ingelstorp, Löderup, Borrby, Ö. Hoby och Sövde samt Ore, för vilket jag framför mitt tack.

Sist men icke minst tackar jag alla knypplerskor och övriga uppgiftslämnare för värdefulla upplysningar och visat intresse.

Ystad i juni 1962.

Axel Hörlén

KNYPPLINGEN, DESS HÄRSTAMNING OCH SPRIDNINGSFÖRLOPP

1. UNDERSÖKNINGSOMRÅDET

För en del år sedan påbörjade förf. en inventering av de yrkesknypplerskor, som verkat eller ännu verkar i Valleberga församling i Ingelstads härad i sydöstra Skåne. Att inventeringen enbart omfattade denna kategori berodde därpå, att begreppet amatörknypplerskor var diffust och utan intresse. Materialet blev överraskande stort, varför inventeringen fortsattes även i kringliggande socknar: Löderup med Hagestads by, Hörup, Ingelstorp, Glemminge och Tosterup samt St. Köpinge för att få jämförelser.

Under inventeringens gång uppstodo flera intressanta frågor, som pockade på sin lösning: varifrån och när hade knypplingen kommit till orten, vilka redskap hade blivit använda, hurudana voro knypplerskornas levnadsförhållanden och vilka avsättningsmöjligheter hade de för sina spetsar. Och slutligen ställde spetsmönstren själva en rad frågor.

För att få ett enhetligt område att undersöka måste förf. avgränsa det till att omfatta ovannämnda församlingar i södra delen av Ingelstads härad.

Eftersom Borrby församling i häradets östra del i detta sammanhang icke kan räknas som enhetligt — Borrby by har hört till Järrestads härad men Blästorps, Sandby och Tullstorps byar till Ingelstads härad — så måste hela församlingen ställas utanför undersökningen. Det är ett känt faktum, att det sedan gammalt har funnits en markant skillnad mellan dessa båda häraders allmogedrakter och knypplade spetsar.

St. Köpinge, som tidigare låg utmed gränsen till Herrestads härad,

tillhörde Ingelstads härad intill år 1890. Allmogen här använde således häradets dräkter och spetsar till 1870-talet, då dessa blevo omoderna. Eftersom dess textilbruk sammanfaller med den övriga allmogens i Ingelstads härad, har St. Köpinge församling medtagits i undersökningen.

Detta undersökningsområde har, utan att bestämda gränser uppdragits, ganska allmänt benämnts för "knypplingahjörnan", då knyppling förts på tal, eller "di synnre byanna", då det varit fråga om bördighet, välmåga och ståndsmedvetenhet.

Här har varit en gynnsam kombination av skickliga konsthantverkare och burgna kunder.

2. SPETSARNAS UPPKOMST OCH SPRIDNING I EUROPA

Innan man kan behandla frågan, varifrån knypplingen kommit till undersökningsområdet, är det befogat med en resumé över de knypplade spetsarnas uppkomst och spridning i Europa.

Spetsknypplingen antages ha uppstått i norra Italien med Venedig som huvudort och spritt sig därifrån till det övriga Europa genom köpmän,¹ gårdfarihandlare,² resenärer och studeranden,³ men även genom de i krigen deltagande befälspersonerna.⁴ Av dessa kategorier gjorde dock köpmännen och gårdfarihandlarna, "huserere", den största insatsen.

Handelsvägarna med Venedig som utgångspunkt⁵ gingo dels till Nederländerna, dels via Zürich och de tyska småstaterna till Lübeck och Stralsund. Som en antagen led gick en handelsväg genom Tyrolen, där den grenade sig så, att en väg gick över Slovakien, Mähren — möjligen också Polen — till Estland, och en andra väg över Ung-

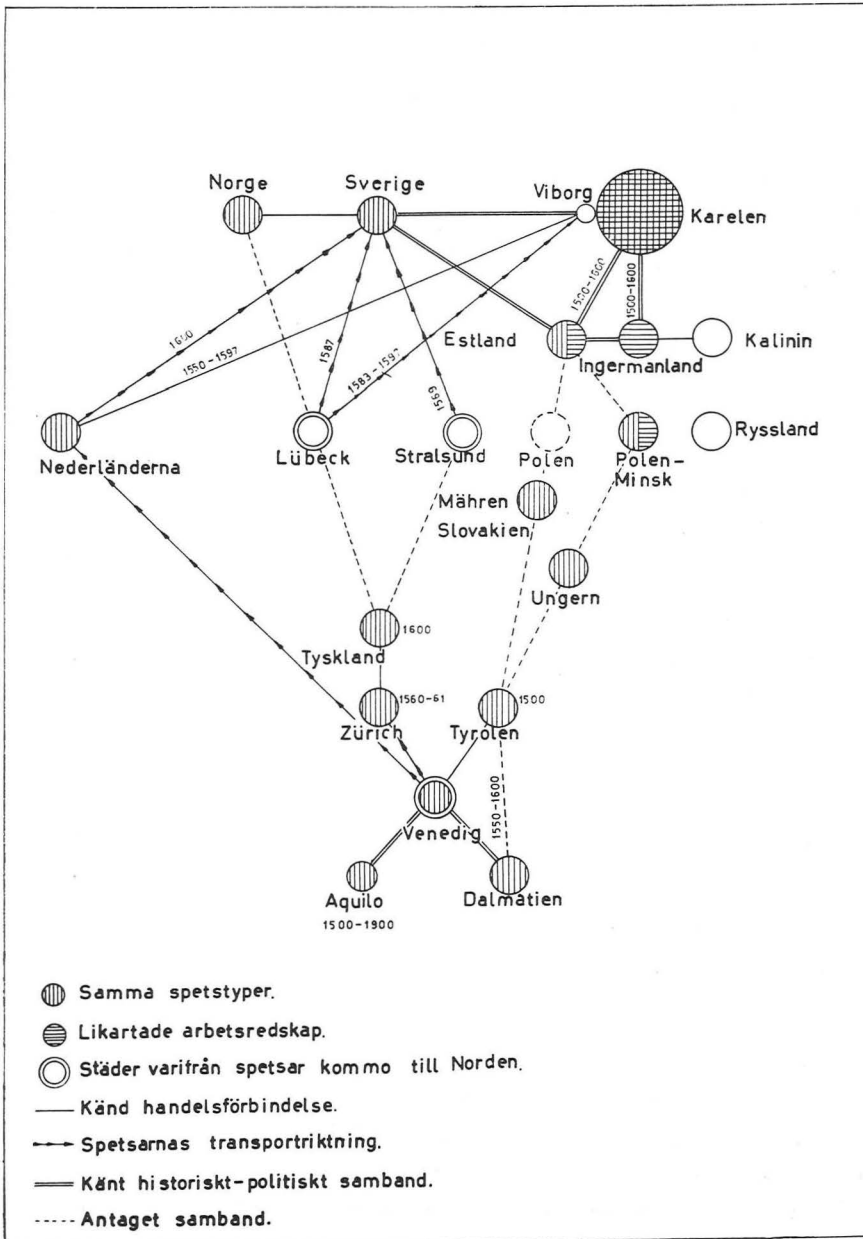
¹ Kustaa Vilkuna: Rec. i Studia fennica VI, Helsinki 1952, s. 262.

² Siegfried Sieber: Die Spitzenklöppelei in Erzgebirge, Leipzig 1954, s. 18.

³ Aino Linnove: Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle, Helsinki 1947, s. 41: "år 1607 skriver Erics Åboensis till sin fader, biskop Eerikki Sorolainen, från Roms jesuiterordens kollegium, där han studerade, i ett långt brev på latin följande: Det vore väl, om jag kunde taga med mig något vackert från Italien och giva bort det. Om Guncburg ville, att jag skulle köpa någonting, kånstige Handskar, skor, silkesstrumpor, Kiltebånd, pärladh, granater, ringar, armbånd, flächter, gullsnören och underlige Knijtningar etc. infinita".

⁴ Siegfried Sieber: a. a., s. 25.

⁵ Aino Linnove: a. a., s. 223. Om spetsarnas spridning, se fig. 1 a.

1 a. Spetsarnas spridning. Modellbild enl. Linnove.

ern, Polen, Ryssland till Estland. Från sistnämnda land gingo impulserna vidare till Ingermanland.

Som en följd av religionskrigen i Nederländerna gingo flyktingströmmar åt norr och öster, och med dessa följde givetvis även knypplerskor.

Från Estland spred sig kunskapen om knyppling över öarna i Finska viken — Tyterskär och Lilla Tyterskär m. fl. — till sydöstra Finland med Kymmene älv som gräns åt väster. En sydgående rörelseriktning beträffande knypplingslagen har förmärkts från s.v. Finland till åtminstone Estland.

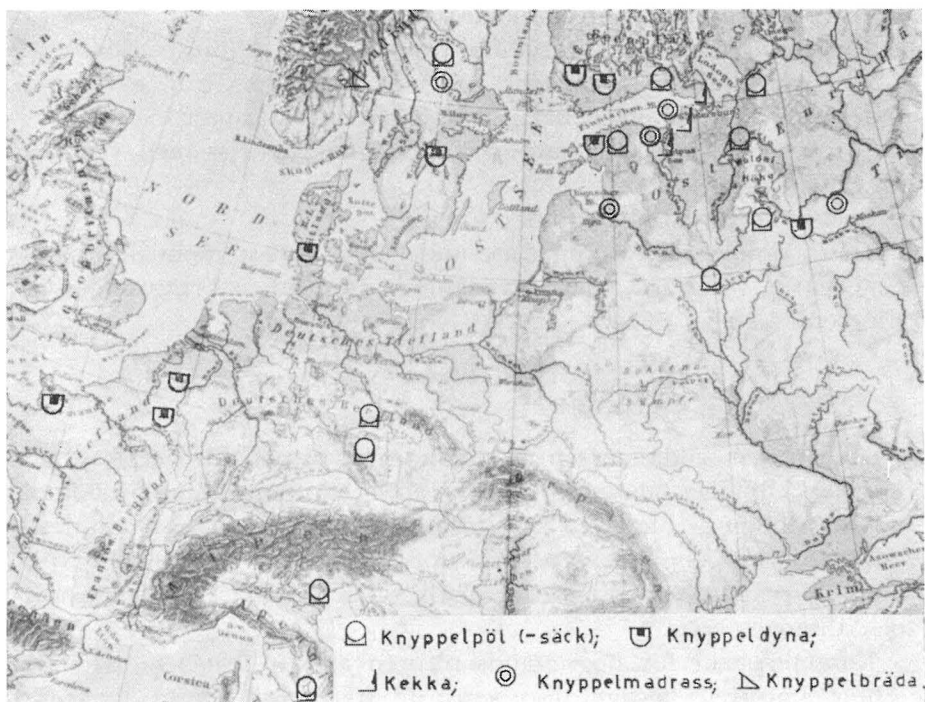
Karelen — här beteckning för Karelska näset — intager en särställning beträffande knypplingsredskap, spetsar och mönster, enär dessa icke kunna länkas in i traditionskedjan från söder. Meinander⁶ framhåller, att "det är en urgammal kultur som avspeglar sig i dem" — d. v. s. Karelens textilslöjdalster — "och hos de finsk-ugriska stammarna i n. Ryssland ha de nått en ännu högre fulländning än här. Mönstren äro i regel strängt geometriska men rikt växlande; även figurbilder, fåglar, fyrfotadjur och människor uppträdde dock men i strängt stilisering; de återgå på orientaliska förebilder."

Den sydvästra delen av Finland med Raumo som huvudort och Kymmene älv som gräns åt öster har fått sina impulser till spetsknypplingen från Nederländerna och Sverige, fig. 1 a.

3. KNYPPLINGSFRONTEN MOT SVERIGE OCH MOT UNDERSÖKNINGSOMRÅDET

Om man betraktar den av Linnove upprättade modellbilden, fig. 1 a, över spetsarnas spridning och tänker sig denna utlagd på Europas karta, fig. 1 b, finner man, att Sverige med nuvarande gränser har alltsedan senare hälften av 1500-talet i tre väderstreck varit omgivet av centra, varifrån impulsen till spetsknyppling kan tänkas ha kommit. Man får då en bågformig frontlinje, i vilken ingå: Norge — norra Frankrike — Nederländerna — Tönderområdet — Nordtyskland — Eerzgebirge — Balticum — Finland. Avgränsas knypplingsdistriktet till att endast omfatta undersökningsområdet, tillkommer möjligheten, att impulsen även kan ha kommit från Vadstenaområdet, eventuellt också från Blekinge och Dalarna.

⁶ K. K. Meinander: Folkkonsten i Finland, Nordisk kultur XXVII, Stockholm 1931, s. 398.

1 b. Knypplingsunderlagen i Väst-Europa enl. Linnove och Leiviskän.

Det nyhetsförmedlande området kan icke påvisas dokumentärt eller genom tradition. Nyheten har kommit i det tysta, utbredd sig i ett jämförelsevis snävt område och därför icke väckt något uppseende utåt.

4. KÄNNETECKEN FÖR SPETSKNYPPLINGARNA

En utväg att likväl komma tillrätta med problemet är att fastställa de typiska kännetecknen för de sydostskånska knypplade spetsarna och jämföra dessa med kännetecknen för spetsarna i andra områden. Påträffas ett sådant med samma likheter, bör detta vara det sökta, impulsgivande området.

De synpunkter, som kunna ifrågakomma för systematisering av kännetecknen, äro följande:

Spetsens karaktär: om spetsen är avsedd för de högre stånden eller för allmogen.

Knypplingsunderlagets utseende.

Knypplingstekniken: huruvida knypplingen utföres efter uppstucket mönster av björknäver, pergament, kartong e. d. eller utan sådant mönster och med nålar endast i spetsens kanter.

Knypplingslagen: om halv- och helslagen påbörjas med vridning eller korsning.

Spetsmönstren: likheter böra finnas.

Dessa kännetecken komma att undersökas endast inom de knypplingscentra, som ingå i den ovannämnda frontlinjen kring undersökningsområdet.

a. Spetsens karaktär.

Medan den sydda spetsen uteslutande var avsedd för herrskap och borgare, kungliga fataburen och kyrkan — här gemensamt benämnda högre stånden — blev den knypplade spetsen använd både av dessa samhällslager och allmogen. Det uppstod därför tvenne spetsstyper med till material, mönster och teknik olika karaktärer: högreståndsspetsar och allmogespetsar.

Karakteristiskt för högreståndskulturen är, att den i motsats till allmogekulturen hastigt absorberar de från vissa centra utgående kulturströmningar, som i regel tämligen likformigt utbreda sig över Europa.⁷

Vid jämförelse mellan nämnda tvenne spetsstyper från slutet av 1700-talet⁸ står materialet som den väsentliga skillnaden. Det jämna och finspunna lingarnet — framställt bl. a. i Holland (Hållandz lärefte), först av skickliga yrkeskvinnor, senare av spinningmaskiner — sätter en sådan prägel på spetsen, att den utan detta fina material skulle verkat grov och klumpig.

Andra för högreståndsspetsarna speciella drag äro de skira bottarna och det graciösa mönstret. Sedan 1500-talets spetsar med geometriska mönster, influerade av de under denna tid utgivna mönsterböckerna, blivit omoderna, avlöstes dessa av mönster med en rikedom av rankor och blommotiv, vilka nådde sin höjdpunkt under 1700-talet och voro komponerade av yrkesmönsterritare.

Vid framställningen av nämnda spetsstyp användes ett uppstucket mönster, där varje plats för nålarna är markerad med ett hål. Här-

⁷ Se t. ex. Erik Andréns artikel Högreståndskultur, Svensk uppslagsbok, 2. uppl., bd 14, Malmö 1950.

⁸ Valet av tidpunkten är betingad av spetsen från år 1788.

igenom kan ett flertal olika "slag"⁹ komma till användning och därmed också en större variation av bottnar.

Allmogens knypplerskor hade endast tillgång till det grova och ojämnt spunna garnet, tillverkat av ortens kvinnor med grovarbete som huvudsaklig sysselsättning och spinning som bisyssla. Man har rätt i att förmoda, att deras grovarbete hade menlig inverkan på de känsliga fingertopparna, och att detta förhållande var en av orsakerna till spånadens låga kvalitet.

Spetsar av ett sådant garn verkade synnerligen rustika. Bottnarna blevo så kompakta, att man efter en tids användning hade svårt att skilja mellan en vävbotten (med vävslag) och en nätbotten (med halvslag). En fördel hade de dock. De voro så slitstarka, att de stundom kunde överföras från ett utslitet plagg till ett nytt, och detta var kanske idealet för spetsar vid nämnda tid.

De äldsta mönstren voro hämtade ur 1500-talets mönsterböcker — sedan dessa blivit omoderna för de högre stånden — och således av geometrisk form.

Man kan fråga, på vad sätt dessa mönster kommit i allmogekvinnornas händer. Att de själva skulle ha inköpt mönsterböcker kan anses vara uteslutet. Den enda naturliga förklaringen är, att de lånat mönstren eller mönsterböckerna. I sin recension av Aino Linnoves avhandling anger Vilkuna,¹⁰ varifrån han anser de lånats: "På kronogodset Korsholm i Österbotten fanns det bevisligen under 1600-talet två namngivna knypplerskor, varför det synes oss mycket sannolikt, att den på herrgården och i prästgården bedrivna knypplingen varit förebilden för den folkliga knypplingen. Samma exempel finner man också i Polen: de äldsta, folkliga ryska spetsarna skulle härstamma från byn Bobruski av kretsen Ljubonitsk i förvaltningsområdet Minsk, där ett kronogods låg. Ståndspersonernas och köpmännens insatser för bekantgörandet av spetsarna, så ock för utbredningen av knyppelkonsten kan fastslås med absolut bestämdhet. Där emot är klostrens inflytande — såväl franciskanerklostret i Raumo som nunneklostret i Nådendal — ännu icke bevisat. Detta utesluter dock icke möjligheten, att knyppelkonsten kan ha varit bekant i dessa kloster."

Skillnaden mellan de båda spetstyperna var väsentlig under 1700- och början av 1800-talet. Under de första decennierna av det

⁹ Se Knyppelslag s. 27.

¹⁰ Kustaa Vilkuna: a. a., s. 263.

senare århundradet infördes maskinspunnet garn av hög kvalitet, varför det tidigare grova och klumpiga utseendet började försvinna. Först under 1900-talet har den svenska spinningstekniken gjort det möjligt för knypplerskorna att arbeta med knypplingstråd nr 200 eller finare, medan tidigare tråd nr 80 hade ansetts som mycket fin. Därmed har den sydostskånska knypplingen, oavsett mönster och teknik, ryckt upp till ställningen av högreståndsspets, om man — för att i detta speciella sammanhang få bibehålla det föråldrade begreppet "det högre ståndet" — anser det liktydigt med "de förmögnare samhällsklasserna".

Det märkliga har således inträffat, att mönstren till 1500-talets högreståndsspetsar, sådana de kommo till synes i samma århundrades mönsterböcker, övertagits av allmogen. Därmed ha de blivit allmogespetsar för att under 1900-talet — som en följd av knypplingstrådens höga kvalitet — åter betraktas som högreståndsspetsar. Materialet har således förädlat produkten.

b. K n y p p l i n g s u n d e r l a g .

Namnen på de i Nordiska museet befintliga knypplingsunderlagen äro skiftande: kneppälkuddä, knitningskuddi (-kudde), knytningkuppa, knypeldyna och knippelskrin, men icke entydiga, fig. 2. Så t. ex. har samma knypplingsunderlag i Dalarna olika benämningar, och en knypeldyna i Dalarna är av annat utseende än en knypeldyna i Östergötland.

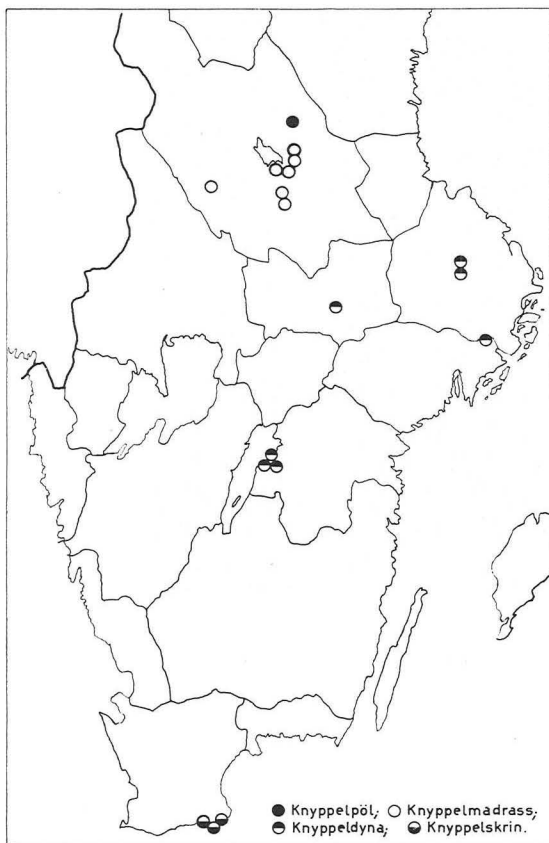
Det är därför nödvändigt i detta sammanhang, där en granskning av de olika typerna är av vikt, att ensartade typer genomgående få samma benämning.

1. *Kekkan.*

Ett av de äldsta knypplingsunderlagen är kekkan, fig. 3, som förekom på Karelska näset, i Estland och Ingermanland samt i Ryssland invid Finska viken, fig. 1 b. Knypplingen med denna typ lades ner under åren 1850—70.

Linnove anser,¹¹ att kekkan tillhör de äldsta knypplingsunderlagen, och den kan icke spåras i något västeuropeiskt museum. Redan i Väst-Karelen är den okänd. Utbredningen i västra Ryssland kan därför tyda på, att denna typ har kommit från öster. De karelska brode-

¹¹ Kustaa Vilkkuna: a. a., s. 268.

2. Karta över svenska knyp-
pelunderlag i Nordiska museet.

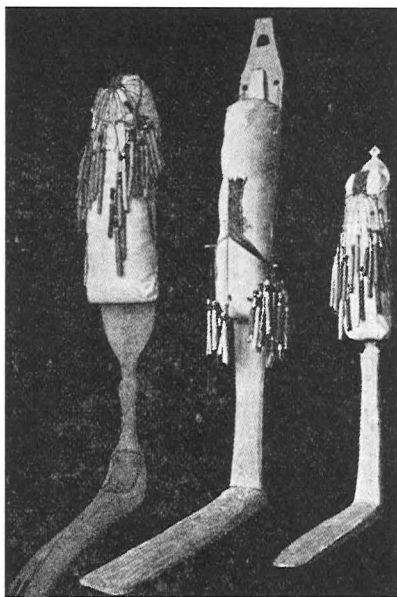
rierna, en äldre konstart än spetsarna, visa också på en östlig orientering.

Kekkan är en träställning, böjd i vinkel, med ett horisontalt ben ("kokkero"), tämligen tunt och avsett för knypplerskan att sitta på, och ett nästan vertikalt ("kekka"), 5 dm högt och 5 cm brett. Det senare har en på längden fastbunden påse, 20–30 cm lång och 10–15 cm i diameter. Denna är tillverkad av fint linne eller kläde och hårt stoppad med agnar.¹²

Uppstucket mönster förekom ej. Nålar sattes endast i spetsens kanter. Som ersättning för de dyrbara nålarna användes fordom i Karelen abborrens sidoben eller ryggsenstrålar.¹³

¹² Kustaa Vilkuna: a. a., s. 268.

¹³ Kustaa Vilkuna: a. a., s. 268. Henriksson, Anna: Spetstillverkningen och dess utveckling i Finland, Nordens Hemsöjdsförbund 1941, s. 109.

3. Kekka från Joutsena, Karelska näset, c:a 45 km från Viborg. Efter Linnove.

Knypplpinnarna, täljda av runda och rakvuxna grenar, hängde lodrät, varför de under arbetet måste fattas underifrån. De, som för tillfället ej blevo använda, hängdes åt sidan över bennålar, tillverkade av svinets hörntänder.

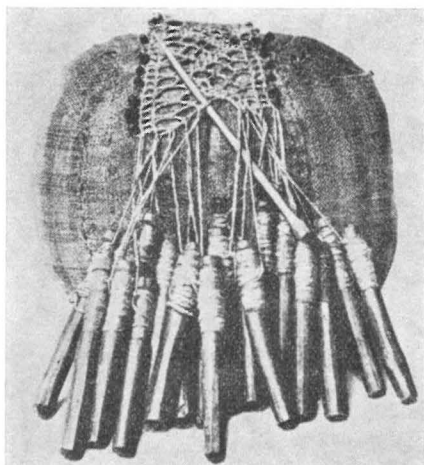
Under sitt arbete satt knypplerskan således vinkelrät över kokkeron och hade kekkan på sin ena sida, varigenom arbetsställningen blev obekväm.

Eftersom typen icke förekommer i vårt land, föreligger icke något behov att nybilda ett svenskt ord för den ålderdomliga, finska benämningen kekka. Ett försök i den riktningen skulle endast öka namnförbistringen. I förbigående kan nämnas, att typen på Karelska näset även kallas "nyytinkirukki" (nyytinki = knytning, rukki = rock), knytningrock, dels därför att den liknar traktens spinrock, dels för att karelaren använder uttrycket knytning i stället för knyppling.

2. Knypplpölen.

Ett annat knypplingsunderlag av hög ålder är knypplpölen, fig. 4—6. En avbildning av detta föremål förekom redan i slutet av 1500-talet i en mönsterbok,¹⁴ och ända in i nutid ha knypplpölar i en-

¹⁴ Kustaa Vilkuna: a. a., s. 270.

4. Knyppelpöl från Ore, Dalarna. Nordiska museet.

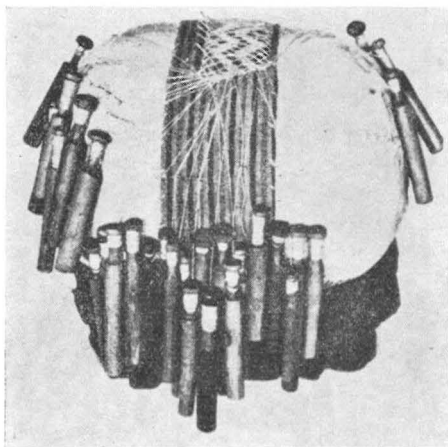
lighet med denna avbildning varit i bruk i Italien och i synnerhet i trakten kring Venedig,¹⁵ ursprungsorten för knypplingsverksamheten i Europa. Man vill gärna draga den slutsatsen, att kekkan har varit det äldsta knypplingsunderlaget i området kring inre delen av Finska viken — de ha där lånat formen från det vid sländspinningen använda linfästet — medan knyppelpölen varit det ursprungliga i det övriga Europa.

Knyppelpölen har — förutom i redan nämnt område — förekommit huvudsakligen i östra och nordöstra Europa, således i Estland och Väst-Karelen. Från sistnämnda provins försvann den ur bruk under 1890-talet,¹⁶ samtidigt som knypplingen upphörde där. Redskapet var tillverkat av handvävt linne, fyllt med agnar och nästan kulformig. Under arbetet placerades den i en låg korg av björknäver, i en trälåda, mjölkbytta e. d. vid sidan om knypplerskan på en bänk, varför arbetsställningen blev skev och obekväm. Knyppelpölens form gjorde, att knyppelpinnarna hängde lodrät och därför måste fattas underifrån. För att motverka kulformen, vilken åstadkom en yvig mellandel i spetsen, var pölen i Väst-Karelen någon gång omlindad med en strimla av björknäver med hål för kantnålarna. Många knypplerskor på nämnda ort lindade sina pölar med en remsa av svart tyg, mot vilket den vita spetsen syntes bättre.

Bland alla knypplingsunderlag var denna typ utan tvekan den

¹⁵ Kustaa Vilkuna: a. a., s. 270.

¹⁶ Helmi Kurrik: Eesti rahvaröivad, Tartu 1938, s. 17.

5. Knypplinpöl i näverskäppa från Luumäki, Väst-Karelen. Efter Linnove.

6. Knypplerska vid en knypplinpöl, Luumäki. Efter Linnove.

prisbilligaste, vilket måste ha varit av betydelse för spridningen av knypplingskonsten. En gammal tygbit fanns alltid till hands för en intresserad knypplingsnybörjare, likaså agnar, sågspån, kli, sand e. d., och pinnar voro lätta att själv tillverka. De dyrbarare nålarna kunde — såsom seden hade varit på Karelska näset — ersättas med abborrens sidoben eller fenstrålar. Traditionen nämner också trästickor i detta sammanhang.

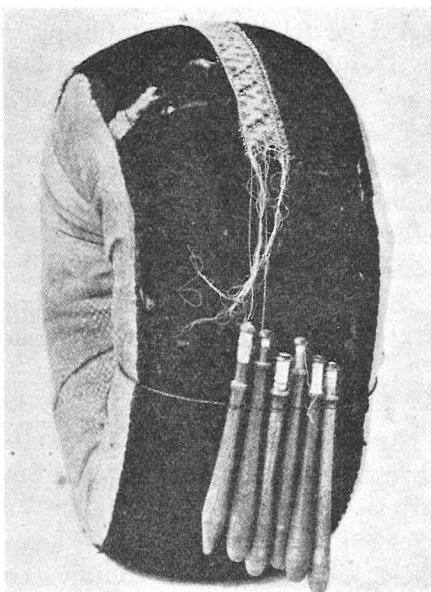
Detta knypplingsredskap kunde således åstadkommas med små medel och framför allt utan penningutlägg. Förhållandet blev visserligen en bidragande orsak till en större spridning av spetsknypplingen, men följderna blev också den, att pölen oftast förstördes vid knypplerskans frånfalle. I våra museer är den en sällsynthet. Nordiska museet, som troligen har vårt lands största samling av knypplingsunderlag, äger 1 pöl och 20 andra underlag.¹⁷

Knypplinpörens namn skiftar från den ena orten till den andra. Sålunda har den enda kända pölen från Dalarna (Ore) katalogiserats som "knippelkupp", medan den i Väst-Karelen benämnes "pitsipyly" (spetspölsa, spetspöl) och "kötsikkä" och i Tyskland "Klöpplkissen". Eftersom intet av dessa namn är fullt adekvat, har förf. i stället brukat "knypplinpöl", som anger underlagets användning och utseende.

¹⁷ Enligt uppgift från Nordiska museet.

7 a. Knyppelsäck från Annaberg, Sachsiska Erzgebirge. Efter Linnove.

7 b. Knyppelmadrass från Dalarna. Nordiska museet.

3. *Knyppelsäcken.*

Knyppelsäcken, fig. 7 a, är en förbättrad variant av knyppelpölen. Formen är cylindrisk, varigenom breda spetsar kunna framställas utan den olägenhet, som vidlåder den kulformiga pölen.

Knyppelsäcken förekommer i böhmiska och sachsiska Erzgebirge jämte Böhmerwald, där man använder uppstucket mönster. Men den förekom också i Väst-Karelen jämsides med pölen och utan uppstucket mönster. Det sistnämnda förhållandet gäller även för Dalarna, där man tidigare använt pölen — ännu ett belägg för antagandet, att knyppelsäcken är en förbättring av pölen.

I böhmiska och sachsiska Erzgebirge tillverkas den av ett 60 cm långt och 40 cm brett tygstycke. Långsidorna förses med en smal söm, i vilken en snodd införes. Kortsidorna sys tillsammans, varefter den ena snodden åtdrages. På den sammandragna innersidan lägges en kraftig kartongskiva, och sedan blir säcken stoppad så hårt som möjligt med kli, sågspån eller hästhår. En annan skiva pålägges, och öppningen tillslutes. Denna kudde placeras antingen i en kartong med hög kant eller i en lämplig korg, i vars botten lägges blystycken,

så att korgen ej skall rubbas under arbetet.¹⁸ I Erzgebirge användes också en fristående träställning.

Även vid denna typ hänga knyppelpinnarna lodrät. En förf. skriver: "Denna knyppelsäck har den fördelaktiga inrättning, att mönstret och arbetet befinna sig horisontellt framför knypplerskans ögon och kan flyttas helt nära, i stället att hon vid knyppeldynan måste sitta lutad framåt, ser mönstret i sned riktning och ofta på för långt eller för nära håll."¹⁹ Vad som här avses med "knyppeldyna" är oklart.

Benämningen knyppelsäck är liktydigt med det finska "nypläys-säckia" och det tyska "Klöppelsack".

4. *Knyppelmadrassen.*

Knyppelmadrassen är ett ringformigt knypplingsunderlag. Som en inre ställning tjänar en granribba, som genom ångbehandling gjorts så elastisk, att den på längden kunnat böjas till en ring. Denna har täckts över — "madrasserats" — med kärrmossa och överklätts med flera lager mörkt tyg, vars kanter sytts tillsammans på ringens innersida, fig. 7 b. Innan knypplingen påbörjades, blev ringen belastad med stelar eller blytyngder, att den låg stadigt i en näverkorg men kunde likväl vridas under arbetets gång.

Uppstucket mönster användes ej, och nålarna sattes endast i spetsens kant. Pinnarna hängde lodrät.

Knyppelmadrassen har brukats i Estland, Ingermanland och på öarna i inre delen av Finska viken, främst Tyterskär och Lilla Tyterskär. På en del orter hängdes knyppelmadrassen i snören vid tvenne lodräta stänger, uppburna av en fotställning. Anordningen gjorde det möjligt för knypplerskan att vrida madrassen runt.

Även i Dalarna har detta knypplingsunderlag blivit använt, och ett fåtal av dem finnas på Nordiska museet under benämningen "knyppeldyna".

Namnen "pitsipatja" (fi), "pitsipadja" (est) och "Klöppelmadratz" (ty) äro alla liktydiga med rubriken.

5. *Knyppeldynan.*

Knyppeldynan intar en särställning gentemot de förutnämnda typerna, åt vilka den ofta fått låna sitt namn. Medan dessa bibehållit

¹⁸ Thérèse de Dillmont: Encyklopædie der weiblichen Handarbeiten. Deutsche Ausgabe, s. 508.

¹⁹ Aino Linnove: a. a., s. 399, citat av Arnell i "Anteckningar om linkulturen".

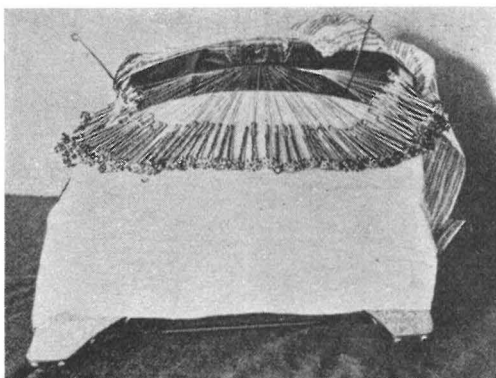
8. Knypplerska vid en knyppeldyna. Efter målning av Vermeer de Delft (1632—1675).

sina ursprungliga utformningar ända tills de kommo ur bruk, uppvisar knyppeldynan en rik typvariation, möjligen beroende därpå, att den brukats i länder med en relativt hög kultur, livlig handel och sjöfart.

På genremålningar från 1600- och 1700-talen kan man finna ett motiv med en förnäm dam vid en "Klöppellade", en möbel, där knyppeldynan är fast anbringad på ett underrede och försedd med låda eller skrin, där garn, nålar och knyppelpinnar kunde förvaras, fig. 8. Underlaget blev därför benämnt knyppelskrin i både Tönderområdet och undersökningsområdet. Något samröre mellan dessa knypplingscentra finnes fördenskull icke. Det var en tysktalande man, Jacob Ernst Pettersson, som införde begreppet knyppelskrin eller knyppellåda i undersökningsområdet.

Någon annan skillnad mellan knyppelskrin och knyppeldyna än benämningen finnes ej. Det förra kan vara utrustat utan "skrin" ("lådor") och den senare med dylika utan att namnet förändras. I allmänhet synes det vara ortens sedvänja, som avgör underlagets namn, oavsett dess utseende.

Utmärkande för dessa underlag är, att de äro mer eller mindre plana, varigenom pinnarna komma att *ligga* på dynan, ej *hänga* som vid de förutnämnda underlagen. Pinnarna stanna kvar, där de läggas,

9. Knipleskrin, tøndersk benämning på knypeldyna. Obs. knypelpinnarnas utsirning.

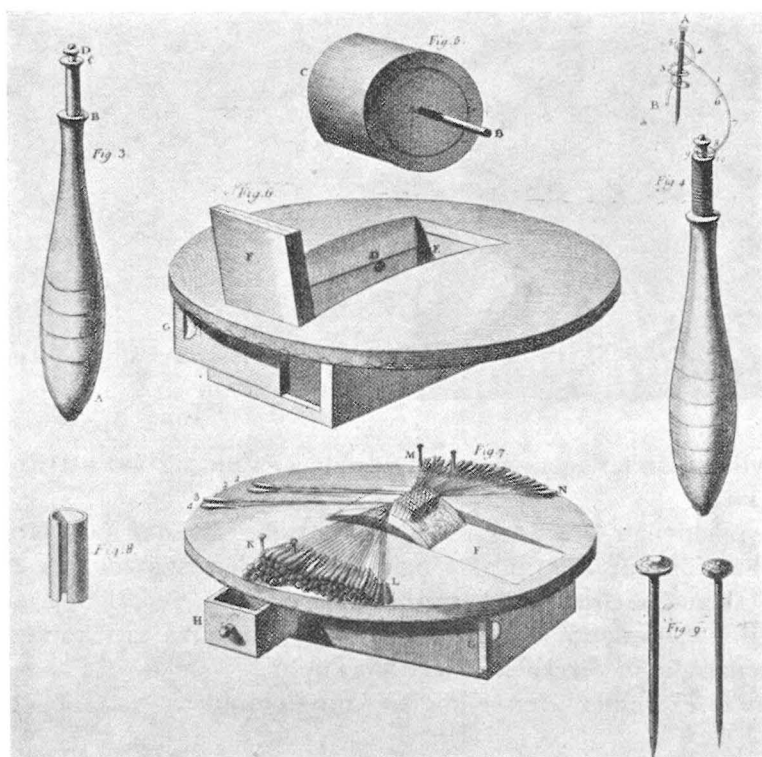
om stoppningen är plan. Härigenom kan knypplerskan lätt se pinnarnas läge och fatta dem från ovan, varför arbetet blir bekvämare.

Knypeldynorna kunna tillverkas utan eller med rulle. Om den förstnämnda typen — sällan förekommande i vårt land — lämnar Hannover²⁰ följande beskrivning:

”Med hensyn til Arbejdsmaaden er der i øvrigt at bemærke, at man i Slesvig kniplede paa ”Skrin”, medens man f. Eks. i Sachsen kniplede paa de drejelige ”Pølle”. Den siste sparede Tid; men ”Skrinet” gjalt for at give den bedste, den fasteste Vare. Det bestod af en Skraapult, omtrent 1 Alen lang og 3/4 Alen bred, betrukken ovenpaa med Skind og udstoppet med Hø som en Hynde. Den lave Ende, som under Arbejdet vendte mod Kniplersken, havde et rundt Indsnitt for at kunde hvile bekvemt paa Skødet; den højere, bageste Side, hvori fantes Skuffer til forskelligt Tilbehør, var under Arbejdet støttet med en Stok til en Skammel, paa hvilken Kniplersken satte Fødderne. Paa den udstoppede Flade laa to stykker Voksdug, de saa kaldte ”Mellem-sider”, med et Mellemrum af Kniplingens Bredde. Udenfor, paa Skrinets Sider, laa de saakaldte ”Sidebreve” af Læder, fuldt af Hullen, beregnede til at bære de Stokke, hvormed der ikke arbejdes, og for at disse Stokke ikke skulde komme i Urede, blev der stukket nogle Messingsnaale (”Stiltserne”) i Hullerne mellem dem. Indenfor Mellem-siderne laa stramt hæftet Pergamentet med det prikkede Mønster og den paabegynte Knipling. Over Sidebrevene, Mellemsiderne og ”Pergamentet” var endnu fæstet et Stykke Læder, det s. k. ”Gjørbrev”, som flyttedes op eller ned, eftersom det kniplede øverst eller nederst paa Skrinet”, fig. 9. — Då knypplerskan hunnit till slutet av mönsterremsan, lyftes nålarna upp och flyttades fram till början av remsan.

Är knypeldynan försedd med rulle, fästes mönsterremsan runt om denna kant i kant. Skulle rullen ha för liten omkrets, pålindas en tygremsa, tills lämplig tjocklek erhålles. Ett tandhjul med spärrhake eller en träkil låser fast rullen i önskat läge. Allt eftersom knypplingen fortskrider, vrider den runt. Arbetet underlättas betydligt därigenom, att någon nålflyttning såsom vid knypeldyna utan rulle ej förekommer.

²⁰ Emil Hannover: Tønderske Kniplinger. Kbhñ 1911, s. 19.

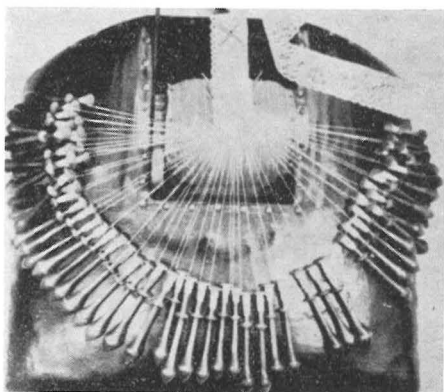
10. Cirkelrund knyppeldyna med lådor, troligen från Frankrike. Didérot et d'Alembert: Encyclopédie, 1763.

Inom dessa båda grundtyper kunna samma variationer förekomma, såsom

1) cirkelrunda dynor, plana i centrum och sluttande närmast periferien,

2) gavelförsedda dynor med halvcirkelformig, rak eller inåtsvängd framkant (närmast knypplerskan). Mellan gavel och framkant är slutningen jämn och nästan plan, medan den invid gaveln är brant, fig. 10—11. Därigenom komma de pinnar, som för tillfället icke användas, att hänga nedåt och således vara ur vägen. Stundom är dessa dynor försedda med grova nålar, om vilka pinnarna läggas.

Variationerna ha ökats än mera genom att dynorna kunde vara försedda med fast underrede, så att underlaget fick prägel av en möbel, och som sådan brukades den huvudsakligast i de högre stånden. Allmogekvinnorna använde en pall med en T-formad ställning,

11. Knypeldyna med gavel utan lådor.
Sydöstra Skåne.

mot vilken underlaget vilade, såvida de ej vant sig vid att ha detta i sitt knä.

Knypeldynan brukades i norra Frankrike, Belgien och Holland. Den har förts av flyktingar i norr till Tönderdistriktet och i öster till Tyskland. Genom handelsförbindelserna med Nederländerna kom den till s.v. Finland. Troligtvis har den på samma sätt kommit till Vadstenatrakten, direkt eller via Stockholm.

Den förekommer även i undersökningsområdet.

6. *Knypelbräda.*

Knypelbräda (no. Kniplebrøet), "et lille, skraastaaende let polstret brøet til at kniple paa", förefaller vara en starkt förenklad typ, enligt Linnove endast förekommande i Norge. Tyvärr saknas bild av detta knypelunderlag, men eftersom något liknande icke förekommer i undersökningsområdet, är redskapet av mindre intresse i detta sammanhang.

c. *Knypplingsteknik.*

Med knypplingsteknik avses det sätt, varmed spetsen utformas på underlaget. Detta kan ske efter uppstucket mönster av pergament, kartong, prespan e. d., här kallat pappmönster, eller utan detta hjälpmedel.

Innan knyppling efter pappmönster kan försiggå, måste en konstnär först ha utfört en skiss till mönstret. Varje större förläggare hade en sådan anställd. En mindre, icke nogräknande förläggare försökte gärna att genom knypplerskornas medverkan

komma i besittning av ett mönster från en konkurrentfirma, vilket givetvis var strängt förbjudet.

Skissen har vidare överförs till ett papper, i senare tider millimeterrutat, där platserna för nålarna markerats. Med detta papper som mall stacks hålen i en underliggande remsa av ovannämnda material. Arbetet krävde stor noggrannhet och utfördes av en skicklig "prickerska" (Tönder).

Efter denna procedur var pappmönstret färdigt att utlämnas till en knypplerska, vars skicklighet svarade mot mönstrets svårighetsgrad, tillika med ett lämpligt garn. Pappmönstret sattes fast på underlaget (s. 22).

Den mängd av nålar, som erfordrades till pappmönstren, förorsakade, att nålfabrikerna blevo rätt vanligt förekommande yrkesmän inom de större knypplingsdistrikten. I Schneeberg (Erzgebirge) funnos år 1804 4 nålfabriker och 9 knyppelsvarvare.²¹

Denna knypplingsteknik förekommer dels i ett stråk, i vilket ingå norra Frankrike, Belgien, Holland, Tönderdistriktet, Vadstenatrakten och s.v. Finland med Kymmeneälv som gräns i öster, dels ock i Tyskland och Böhmen med centrum i Erzgebirge.

En helt annan teknik tillämpas vid knyppling utan pappmönster och med nålar endast i kanterna. Här måste knypplerskan vara utrustad med ett mycket gott minne för att kunna slå breda spetsar, mer eller mindre mönsterrika. Hon var och är nödsakad att kunna sina mönster s. a. s. utantill, och hennes arbete blir därför analogt med den prestation, som en skådespelare utför på scenen: att kunna rollen utantill och att framföra den skickligt. Skulle minnet hos en knypplerska icke räcka till för att slå en bred spets, får hon finna sig i sin begränsning och endast slå smala spetsar, vilket naturligtvis icke hindrar, att spetsens kvalitet kan bli fullgod. Det hände förr, att en del knypplerskor hade sina specialiteter, och sådant händer än.

Som tidigare anförts användes nålar i regel endast i spetsens kanter, enstaka gånger också inne i spetsen, dock utan pappmönster.²² Omnämnt är också bruket av abborrens sidoben eller ryggsenstrålar²³ i Karelen. Dalaknypplerskorna lär ha använt trästickor för samma ändamål. Huruvida dessa surrogat även kommit till användning i undersökningsområdet under den första tiden är okänt.

²¹ Siegfried Sieber: a. a., s. 62.

²² I t. ex. "hammarstaggen" och "krusiga gassjebloomman".

²³ I not 13 a. a.

Det är anmärkningsvärt, att medan knyppelpölen kunde tillverkas utan direkta kostnader och pinnarna kunde täljas av hassel- eller pilkvistar, så voro nålarna de enda kostsamma av knyppelredskapen.

Knyppling utan pappmönster förekom i Norge, Estland, Ingermanland, på öarna i inre delen av Finska viken, på Karelska näset och i Väst-Karelen, Blekinge, Dalarna och undersökningsområdet.

d. Knyppelslag.

Då en spets skall utföras, upphängas först pinnarna med 2 par på varje nål. Arbetet påbörjas från vänster med pinnarna 1. och 2. i vänster hand och 3. och 4. i höger hand.

De rörelser, som nu utföras äro:

1. *vridning*, då pinnarna flyttas från höger till vänster, d. v. s. 2. över 1. och 4. över 3.
2. *korsning*, då pinnarna flyttas i motsatt riktning, således 2. över 3.

Av dessa rörelser kunna alla slag bildas, men eftersom endast trenne sådana komma till användning inom undersökningsområdet, saknas anledning att redogöra för alla de slag, som användas inom andra knypplingscentra.

Dessa slag äro följande, jämför fig. 12:

1. *halvslag* = vridning + korsning,
2. *vävs slag* = korsning + vridning + korsning,
3. *helslag* = vridning + korsning + vridning + korsning.

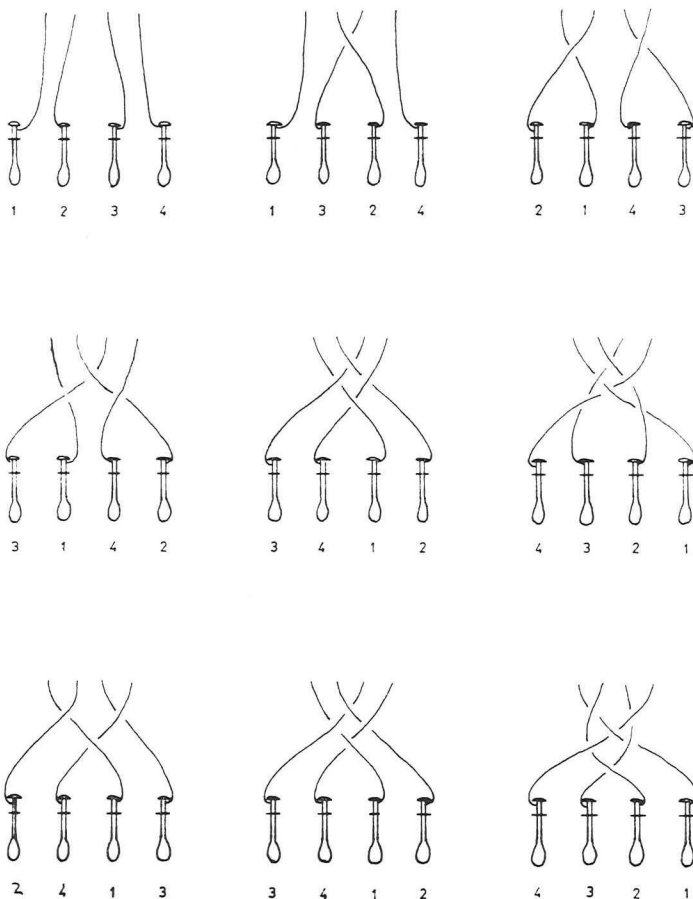
Då man knypplar åt höger och har fullbordat ett slag, lägges det vänstra paret åt sidan, det högra fattas med vänster hand och ett nytt par tages från höger. Därav följer, att ett helslag (= 2 halvslag med samma par) ej får samma utseende som 2 enkla halvslag i sidled.

Ovannämnda trenne slag förekomma i alla knypplingsområden, dock med andra benämningar och i vissa områden med annan följd av vridning och korsning, jämför vidstående tabell.

Av denna tabell framgår, att ordningsföljden för halvslaget är korsning + vridning i ett stråk, i vilket ingå n. Frankrike, Belgien, Holland, Tönderdistriktet, Vadstenaområdet, s.v. Finland och Estland, medan ordningsföljden är den omvända i en rad knypplingsområden, bestående av böhmiska och sachsiska Erzgebirge, Väst-Karelen, möjligen också Karelska näset, varifrån belägg saknas.

Till sistnämnda gruppen höra de helt fristående områdena Blekinge, troligen, Dalarna och undersökningsområdet. Detta förhållande kommer att beröras i annat sammanhang.

Det kan synas vara betydelselöst, hur ett slag till en spets påbörjas,

12. Knypplingslag. Översta raden: utgångsläge — korsning — vridning.

Mellersta raden: enkelslag (korsning + vridning) — vävslag (korsning + vridning + korsning) — dubbelslag (korsning + vridning + korsning + vridning). Denna följd av knypplingslag tillämpas i n. Frankrike, Belgien, Holland, Tönderdistriktet, Vadstenaområdet och s.v. Finland.

Nedersta raden: halvslag (vridning + korsning + vridning) — släta slag: korsning + vridning + korsning) — vridna slag: vridning + korsning + vridning + korsning). Denna följd av slag förekommer i sachsiska och böhmiska Erzgebirge, Dalarna och undersökningsområdet.

eftersom spetsens utseende icke påverkas därigenom. En Vadstena-spets kan således påbörjas med halv- eller helslag, sådana de utföras i undersökningsområdet utan att någon skillnad kan påvisas och vice versa.

Likväl är det av visst intresse. Man kan nämligen spåra, från

Tabell över knyppelslagens benämningar och utförande.

O r t	Benämningar och utförande			
	1/2 slag	3/4 slag	2/2 slag	3/2 slag
Under- sökings- området	Halvslag* v+k	Slåta slag k+v+k	Vridna slag v+k+v+k	
Dalarna**	Halvslag v+k	Vävslag k+v+k	Helslag v+k+v+k	Dubbelslag v+k+v+k+v+k
Erzgebirge	Halbschlag v+k	Leinen- schlag (?) k+v+k	Ganzschlag v+k+v+k	
Tyskland	Halbschlag v+k	Leinen- schlag k+v+k	Ganzschlag v+k+v+k	
Flandern	Demi-passée k+v	?	Passée tordue k+v+k+v	
Holland	Netslag k+v	Linnenslag k+v+k	Dubbeleslag k+v+k+v	
Tönder- området	Netslag el. Halvslag k+v	Linneslag el. Lærredslag k+v+k	Dubbelte slag el. Helslag k+v+k+v	
Vadstena- området	Enkelslag k+v	Vävslag k+v+k	Helslag k+v+k+v	
Raumo- området	Halvparsslag k+v	Helparsslag k+v+k	?	
Estland	Halvslag k+v	?	Helslag k+v+k+v	

* v = vridning, k = korsning.

** "Vridning och korsning" benämnes "snoning och hoptag" i Dalarna.

vilken grupp av knypplingscentra impulsen har kommit. Ett halvslag, som påbörjas med en vridning, kan ej rätt gärna härstamma från en knypplingstrakt, där detta slag påbörjas med en korsning.

Detta spår visar således, att knypplingsimpulsen till undersökningsområdet icke kommit från s.v. Europa eller från Vadstena men väl från öster eller sydost.

5. SPETSARNA INOM UNDERSÖKNINGSOMRÅDET

Medan spetsarnas karaktär, teknik och slag samt knypplingsunderlagen äro relativt stabila företeelser, så äro spetsmönstren synnerligen labila på grund av modets ständiga växlingar. Det skulle vara föga välbetänkt att först reda upp alla mönsterproblemen och omedelbart därefter lämna en större del åsido såsom varande utan betydelse i detta fall.

Ett enklare och riktigare förfaringssätt är att först precisera det karaktäristiska för spetsarna i undersökningsområdet och därefter gallra bort de knypplingscentra, som väsentligt skiljer sig från dessa.

a. Spetsarnas karaktär.

De daterade, spetsprydda textilier, som f. n. finnas tillgängliga för undersökning, äro förfärdigade åren 1788, 1802, 1819 och 1821 och av allmogekaraktär. Den äldsta av dessa spetsar har ett geometriskt och tidlöst mönster, romben, medan spetsen av 1802 har samma mönster men också nya inslag såsom vinklar — "hjärtan" —, stjärnor och "viddelöv". Dessa nyheter tyda på, att knypplerskorna börjat hämta sina motiv även från andra håll.

Det grova materialet sätter fortfarande sin prägel på spetsen, som därigenom bibehåller sin allmogekaraktär.

b. Knypplingsunderlagen.

För att utröna, vilket eller vilka knypplingsunderlag, som använts inom undersökningsområdet, ha bouppteckningarna anlåtats. Dessa ge en god bild av de avlidnas andliga och materiella standard från 1700-talet fram till slutet av 1800-talet. Under denna tid voro de omsorgsfullt upprättade. Man kan också ur dem avläsa, när nyare redskap, bohag, klädesplagg o. d. börjat användas, ty även under äldre tider ha nyheter kommit till byn.

En sådan nyhet var det knypplingsunderlag, som i undersökningsområdet benämnes knyppleskrin.

Vid undersökning av bouppteckningar efter ryttare, soldater, husmän, hantverkare och hustrur till dessa för 20-årsperioden 1801—1820 har det visat sig, att benämningen "knipleskrin" eller "kneple-skrin" icke förekommit någon gång. Ej heller finnes bland de annars

så väl specificerade inventarierna något, som kan ge den ringaste antydning om förekomsten av ett knypplingsunderlag.

Först 1821 finner man "1 st knipleskrin" i bouppteckningen över soldatänkan Margareta Peters kvarlåtenskap. Margareta Peters (1763—1820) och hennes familj inflyttade närmast från Stralsund till Ö. Hoby år 1800 och därifrån till Valleberga år 1819.

Handstilen förräder, att denna bouppteckning hade upprättats av hennes son, scholemästaren och vaccinatören Jacob Ernst B. Pettersson, varför intet tvivel kan ifrågakomma om, att Margareta Peters infört nämnda underlag och att sonen Jacob introducerat den för orten nya benämningen "knipleskrin".

I familjens härstammingsort, Böhmen, benämndes samma redskap "Klöppellade", vilket namn han i skrift merendels översatte med "knipleskrin", åtminstone en gång med "kniplelåda". Slutleden "skrin" synes ha blivit allmänt vedertagen av övriga boutrednings- och auktionsförrättare, medan förleden blev antingen det åldriga "kneple" eller den nyare "kniple" (knipple).²⁴

Undersökningen av bouppteckningarna från perioden 1821—1830 är begränsad till ett fåtal år men ger likväl som resultat, att fr. o. m. 1821 ha knipleskrin (knepleskrin) redovisats i bouppteckningarna.

I sin självbiografi lär Jacob Pettersson ha skrivit, att han "infört knypplingskonsten till Sverige", d. v. s. i första hand till undersökningsområdet. Han har i så fall gjort sig skyldig till en överdrift, ty spetsknypplingen där har förekommit tidigare. Därom vittnar spetsen på hyeklät från år 1788.

Knypplingen har således utövats i undersökningsområdet före 1800, medan knyppleskrinet använts först efter 1800, i Valleberga först efter 1819.

Vilket knypplingsunderlag har blivit använt före 1800?

Eftersom icke något sådant upptagits i bouppteckningarna under nämnda 20-årsperiod, får man anse, att det varit av så primitiv art och av så ringa värde, att det icke kunnat medtagas bland övriga inventarier.²⁵ Ett sådant underlag var knyppelepölen av grovt linne och med stoppning av agnar, sågspån, sand e. d. Denna var billig i framställning, enkel i tillverkning och tillhörde dessutom de allra

²⁴ Axel Oxenstierna omnämner i sin brevväxling 1637 "Knöppellådor och Sömskrin".

²⁵ Det relativt kostsammare knyppleskrinet åsattes stundom ett så lågt pris som 2 sk.

äldsta typerna. Följden av denna prisbillighet blev också den, att namnet "knyppelpöl" eller en liknande benämning icke kan påträffas i de minutiöst upprättade bouppteckningarna inom undersökningsområdet. När pölen blivit tömd från sitt värdelösa innehåll, återstod en tämligen värdelös trasa. Möjligen har den då tillsammans med annat mindrevärdigt gods upptagits som "bråte".

En knypplerska inom undersökningsområdet har berättat, att hennes mor (född 1840) som liten flicka själv gjorde sig en pöl genom att rulla ihop en kudde, på vilken hon lärde sig slå sina första spetsar. Hennes läromästarinna, "en gammal gumba", kan antagas vara född vid sekelskiftet 1800 och själv ha sett en knyppelpöl och därför kunnat ge anvisningar till flickan.

Maria Ingeman²⁶ har meddelat, att hennes mormor, Eljena Andersdotter²⁷ (född 1818), hade sagt, att "de snodde ihop en dyna, som glyttana kunde lära sej te på". Att "sno ihop en dyna" innebar, att en kudde eller huvuddyna rullades så hårt tillsammans, att den bildade en pöl.

Det synes som om forna dagars knypplerskor icke voro främmande för begreppet "pöl".

Man kan invända, att även knyppelmadrassen bör misstänkas vara det ursprungliga underlaget inom undersökningsområdet. Mot detta antagande kan anföras, att tillverkningen av en knyppelmadrass kräver mera arbete och dessutom viss kunnsighet hos tillverkaren att genom ångbehandling — event. värmebehandling — forma en plan granribba till en ring. Jämförd med en knyppelpöl var madrassen av högre värde och borde därför aktas högre, vilket förhållande Nordiska museets bestånd av dessa tvenne slag av underlag i någon mån vittnar: 1 pöl och 6 knyppelmadrasser.

Om knyppelmadrassen skulle ha förekommit inom undersökningsområdet, så borde den också någon gång ha förekommit i bouppteckningarna under tiden 1801—1820, men så har icke varit fallet.

Allt talar således för hypotesen, att det ursprungliga knyppelunderlaget i undersökningsområdet har varit knyppelpölen, event. också knyppelsäcken.

Liksom det händer i andra fall, då ett nytt redskap kommit i bruk på en ort, att det gamla redskapet fortfarande användes jämsides med det nya under en övergångstid för att senare helt komma ur bruk, så får man också här antaga, att detsamma inträffat med knyppelskrinet som det nya redskapet och knyppelpölen(-sacken) som det gamla.

²⁶ Ingelstorp.

²⁷ St. Köpinge.

c. Knypplingsteknik.

Inom undersökningsområdet har knypplingen allt sedan slutet av 1700-talet utförts utan pappmönster, och det finnes ingen anledning att antaga, att knypplingstekniken tidigare utförts annorlunda.

d. Knyppelslagen.

Följande knyppelslag brukas inom undersökningsområdet:

1. *halvslag* = vridning + korsning, fig. 12,
2. *släta slag* = korsning + vridning + korsning,
3. *vridna slag* = vridning + korsning + vridning + korsning.

Med halvslag kan åstadkommas en ganska tät botten, nätbotten, och med släta slag ("slätt") en vävbotten, som har samma utseende som en lärftsvävnad. Vridna slag ("vritt") ge en fyrfläta, om man fortsätter med samma par, eller en sällan förekommande botten, om man fortsätter i sidled. Denna botten saknar namn men borde kallas "helslagsbotten".

I detta sammanhang må nämnas den allmänna och ständigt citerade uppfattningen — troligen baserad på Ehrensvärds påstående — att "den knyppling han (Jacob Pettersson) lärt i sitt hemland slogs emellertid med halva slag och den riktiga skånska endast med hela".²⁸

Hyeklät av år 1788 (s. 53) har en enkel, knypplad spets med rombiska figurer i *nätbotten*. Utförandet och mönstret vittnar om, att plaggets ålder även gäller för spetsen. Halvslaget i denna nätbotten har således blivit utfört 12 år innan familjen Pettersson inflyttade till Sverige, varför familjen icke har kunnat införa halvslaget som *nyhet*.

Ehrensvärds påstående är därför felaktigt. Förklaringen härtill är enkel. Antingen har uppgiftslämnaren icke varit i tillfälle att se spetsar, daterade tidigare än 1800, eller ha dessa — knypplade med grovt, hemspunnet garn, — uppvisat en så tät botten, att denna förväxlats med vävbotten.

När familjen Petterssons (om denna mera i det följande s. 97 ff) nya bottnar kommo i ropet, skiljde de sig avsevärt från de äldre och mera kompakta nät-, väv- och helslagsbottnarna. Den blinda Margareta Peters alster under hennes senare levnadsår voro av ganska låg kvalitet och dessutom utförda i halvslag. Det är därför helt naturligt, om slottsdamerna på Tosterup — uppköpare till spetsarna — motarbetat knypplerskornas eventuella efterbildningar av de glesa

²⁸ Augustine Ehrensvärd: Något om Tosterupsspetsar, s. 173.

och sladdiga halvslagsbottnarna. Så småningom ha dessa upphört att tillverkas och därmed också den kompakta nätbottnen. Och så har halvslaget råkat i glömska.

De utmärkande dragen för knypplingen inom undersökningsområdet kring sekelskiftet 1800 voro således:

- a. Spetsarna voro av allmogekaraktär med geometriska mönster.
- b. Knypplingsunderlagen voro knyppelepöl(-säck) och knyppeleskrin.
- c. Knypplingstekniken: spetsarna ha utförts utan pappmönster.
- d. Knyppelslagen: halvslag och vridna (hel-) slag ha påbörjats med vridning.

Det återstår nu att verkställa en första utgallring av icke aktuella knypplingscentra.

6. FÖRSTA UTGALLRINGEN AV KNYPPLINGSCENTRA

De knypplingscentra, som bilda en nästan cirkelformig front kring undersökningsområdet, äro Norge, norra Frankrike, Belgien, Holland, Tönderområdet, Tyskland, sachsiska och böhmiska Erzgebirge, Estland, Ingermanland, Karelska näset och Väst-Karelen, öarna i Finska viken, sydvästra Finland samt Vadstenaområdet, Blekinge och Dalarna. Till denna krets medräknas icke Delsbo, eftersom knypplingen där synes vara införd först 1760 och således av senare datum.

Spetsarna inom undersökningsområdet voro ursprungligen av allmogekaraktär. Därför kunna alla orter med spetsar av högre ståndskaraktär i första hand utgallras, och då stråket norra Frankrike — Belgien — Holland — Tönderområdet — Vadstenatrakten — sydvästra Finland. Inom samma orter sker dessutom knypplingen efter pappmönster på knyppeldynor med halvslag, som påbörjas med korsning. Här finnes således fyrfaldig anledning till uteslutning av dessa orter.

I andra hand komma områdena i Tyskland, sachsiska och böhmiska Erzgebirge, där spetsar av högre ståndstyp knypplas efter pappmönster på knyppeldynor eller knyppelsäckar men med halvslag, som påbörjas med vridning. Anledning

till uteslutning av dessa områden är trefaldig och fullt kvalificerad.

Det återstår Norge med sitt "skraaställda brætt" som knypplingsunderlag. Enligt Linnove skiljer sig detta från de övriga, varför Norge kan uteslutas.

7. KÄNNETECKEN OCH MÖNSTER FÖR KVARSTÄENDE CENTRA

Efter första utgallringen kvarstå knypplingscentra dels i Blekinge och Dalarna, dels områdena kring Finska viken med början av Nyland öster om Kymmene älv, Väst-Karelen och Karelska näset, Ingermanland och Estland samt öarna i Finska viken.

a. Blekinge.

Belysande för mönstren i Blekinge är en värdefull samling, bestående av ett 30-tal spetsprover, deponerad i Blekinge museum, Karlskrona. Dessa knyppingar äro av ålderdomlig karaktär, kännetecknad bl. a. därigenom, att i spetsarna finnas inslag i rosa, ljusblått och mörkblått. En av dem är — förutom färginslaget — uteslutande knypplad i fyrflätor, en teknik, som tidigare förekom vid knytning av varprester och varur knypplingen anses härstamma. En annan är identisk med "hammarstaggen", fig. 15—17.

Samma mönster, flätningar och knypplingsteknik finner man på Karelska näset. Det är därför befogat att göra en översikt av knypplingarnas utbredning därstädes jämte förekomsten av spetsar med kulörta inslag.

Linnove konstaterar,²⁹ att "i Karelen ha knytningar tillverkats i Äyräpää, Kexholms, Jääsken och möjligen också Kurkijoen härader".³⁰

"Innan presentation sker av stilriktningarna, grundade på grupperingen av de ännu bevarade spetsarna, skall först visas, att av dessa ha de ymnigast differentierade inkommit från Äyräpää, Randu-Sakkola och Räisälä bygder, och de här trakterna torde vara det mest framträdande knypplingscentrat".

"Gamla Äyräpää härad består f. n. av socknarna Muolaa, Valkjärvi, Heinjoki, Kivinebb, Nykyrka, Björkö och Kuolemajärvi. Detta område har ännu i rikt mått bevarade knytningar och prydnadsknytningar för kläder".

²⁹ Aino Linnove: a. a., s. 249.

³⁰ Nämda härader äro belägna på Karelska näset, där "knytning" (nyytinki) är liktydigt med "knyppling" (nypläys) i s. v. Finland. Här har "nyytinki" översatts till "knytning" eller "spetsar".

”Äyräpää härads spetsar äro omsorgsfullt och vackert knypplade, utmärkta för synnerligen stilfulla och utpräglade former. De äro i allmänhet tillverkade av ofärgad tråd och ha en gråvit eller gulvit färg. Några bottenspetsar äro dock färgade. Sådana ha ljusröda eller blåa sicksackband och ränder.”

”Äyräpää härad ha spetsar med knypplade lanneslagsränder³¹ i släktskap med 1500-talets mönsterbokspetsar”.

Till denna allmänna orientering av spetsarna inom häradet har Linnove bifogat detaljbeskrivningar från de olika socknarna, av vilka här endast tvenne medtagas, nämligen Björkö och Kuolemajärvi, båda kustsocknar med större möjligheter till förbindelser med utlandet än inlandssocknarna och därmed också större möjligheter att sprida nyheter, i detta fall knypplingskunnighet.

Linnove omnämner vidare, att ”de på Björkö tillverkade spetsarna äro ämnade till prunkande förkläden, för vars utsirande de blevo använda jämte broderier, flätverk och fransar. Här, liksom i Muolaa, gjordes flätningar av varptrådar till en avslutningsprydnad på förklädet. Förutom dessa varptråds-knytningar på Björkö äro även tillvaratagna tidigare tillverkade spetsar i flätning³² och lanneslag,³³ besläktade med mönsterbokspetsarnas knypplingar. Björköspetsarna äro till största delen brokiga, blåa, röda och vita, annars helvita. Knypplingar från Björkö och Kuolemajärvi ha många återkommande likheter”.

”I Kuolemajärvi använde man brokiga bottenspetsar. Sådana ha blåbottnar med röda och ljusblåa sicksackband eller rödbottnar med blåa och vita sicksackband. Dessa äro mellanspetsar i förklädena, vilka ha fällar, konstfärdigt tillverkade av varptråds-knytningar och fransar. Förutom brokiga knypplingar finnas även bevarade spetsar, tillverkade av grå lintråd, i frändskap med mönsterbokspetsar.”

Som belysande exempel har Linnove bifogat bilder, av vilka en (nr 206) har följande text: ”Brokig förklädesknyppling. Björkö. Äyräpää härad. Mot vanligheten avvikande knyppling, som påminner i synnerhet om de svenska blekingespetsarna och de slaviska spetsarna.” Linnove är således fullt införstådd med likheter mellan denna spets och vissa Blekinge-spetsar.

Tillgängliga Blekinge-spetsar förete likheter med Björkö-spetsarna därigenom, att de äro ”till största delen brokiga — blåa, röda och vita — men annars helvita”, och båda orterna ha också flera prov på fyrflätor.

³¹ Lanneslagsränder = ränder med vävslag.

³² Upprepade helslag med samma par, ”fyrfläta”.

³³ Vävsag.

Eftersom ”knypplingar från Björkö och Kuolemajärvi ha många upprepade likheter”, så finner man också samma brokighet i spetsarna från sistnämnda socken som i Blekinge-spetsarna med samma röda sicksackband, samma ”frändskap med mönsterboksspetsarna” (= ”hammarstaggen”), och utförda i fyrflätor, fig. 13 a.

Även Sirelius har funnit samma likheter och framhåller, att ”ett märkligt faktum är, att spetsstyper,³⁴ vilka äro spridda i Äyräpää, Rautu, Sakkola, Kurkijo och Jaakima, äro i Sverige kända som gamla Blekinge-spetsar. Färgen är i regel nära nog grå”.

Det är således konstaterat av tvenne forskare, att likheter finnas mellan spetsar från Blekinge å ena sidan och ett flertal orter på Karelska näset å andra.

Undersökningen kan icke anses vara avslutad förrän övertygande belägg visa, på vilket sätt nyheten introducerats i Blekinge.

Första steget i denna riktning var att söka efter finska namn i kyrkoböckerna för Blekinge. Genom tillmötesgående från tjänstemän i LLA³⁵ hänvisades förf. till Carin Österbergs uppsats ”Båtsmänsnamn i Blekinge och södra Møre”.³⁶ Här citerades, att ”den första uppsättningen af Båtsmännen i Södermøre bestod af hittransporterade Finnar”.³⁷ Litteraturförteckningen upptog bl. a. Generalmönsterullor.³⁸

Dessa rullor upptogo ej endast båtsmännens namn utan också deras hemorter i både Finland och berörda områden i Sverige. Omtänksamt nog hade myndigheterna i regel tagit hänsyn till båtsmännens församlingsband. Man kan därför lätt följa deras väg till det nya landet.

Eftersom knypplingsimpulsen hade kommit från Karelska näset, inriktades undersökningen till de orter inom detta område, varifrån båtsmän kunde tänkas blivit värvade. Dessa voro Viborg med 48 båtsmän (54,5 %), Nykyrka med 28 (31,8 %) och Björkö med 12 (13,7 %).

³⁴ Av typ ”hammarstaggen”.

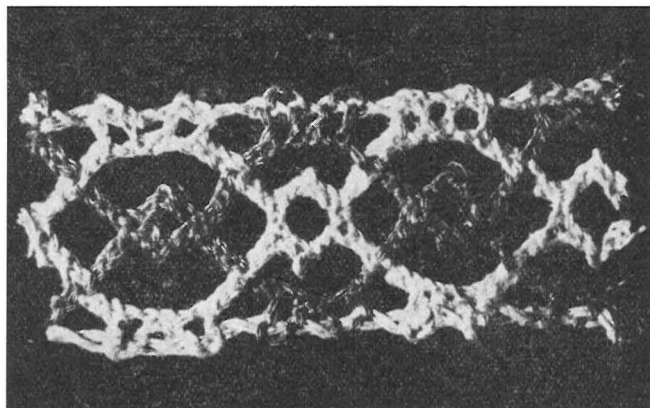
³⁵ För benägna råd och anvisningar står förf. i tacksamhetsskuld till arkivassistent Allan Olsson, LLA.

³⁶ Carin Österberg: Båtsmansnamn i Blekinge och Södra Møre. Blekingeboken 1939, s. 103.

³⁷ S. W. Gynther: Författningssamling för Kongl. Maj:ts flotta, del VII, s. 816—817.

³⁸ Amiralitetskoll. Sjömilitiekontoret 2, E I: 2. Generalmönsterullor (jordeböcker och mantalsrullor) för de nya indelningskompanierna i Blekinge 1685.

13 a. Fyrfläta från Blekinge. Inslag i ljusblått och rosa. Foto förf.

Angivna siffror gälla givetvis för båtsmännen. Det ligger dock nära till hands att antaga, att de också skulle gälla för deras hustrur. Men så har icke varit fallet. Hallenberg³⁹ omnämner, att "de finska båtsmännen, om de voro gifta i Finland, *vanligen*⁴⁰ lämnade sina familjer kvar där och stodo sedan utan förbindelse med dem. Det hände dock, att finska båtsmännens hustrur togo sig över för att söka upp sina män. År 1688 kom en sådan expedition, bestående av 29 båtsmänshustrur med 20 barn från Viborgs län över Stockholm, vilka ämnade sig ner till sina män i Blekinge." Tidigare hade en liknande expedition kommit.⁴¹

Eftersom båtsmännen kommit från Viborg, Nykyrka och Björkö, ha givetvis också hustrurna kommit därifrån. Med till visshet gränsande sannolikhet har det funnits knypplerskor bland dem.

Knypplingsnyheten till Blekinge har således kommit från Karelska näset och förmedlats av båtsmänshustrur. Detta har inträffat tidigast mellan åren 1685—1688. Det första årtalet markerar tiden för båtsmännens transport — och därmed också ett fåtal hustrur — till Blekinge, det andra anger tidpunkten för nämnda expedition av båtsmänshustrur.

Sammanfattningsvis kan anföras:

1. Linnove och Sirelius ha påvisat likheter mellan knypplingar från Karelska näset och Blekinge. Den sistnämnde betecknar förhållandet som ett märkligt faktum.

³⁹ Aug. Hallenberg: Blekinge allmoge efter Roskildefred, s. 78.

⁴⁰ Kursiverat av förf.

⁴¹ Aug. Hallenberg: a. a.

2. Det är konstaterat, att båtsmän år 1685 transporterats från knyppingscentra på Karelska näset till Blekinge. Med dem följde ett fåtal hustrur.
3. Det är också påvisat, att båtsmänshustrur från nämnda knyppingscentra kommit över till Blekinge.

Med stöd av anförda belägg kan man draga slutsatsen, att knyppingsimpulserna till Blekinge ha utgått från Karelska näset.

b. Dalarna.

Nästa kvarvarande svenska knyppingscentra är Dalarna. I flera avseenden är denna provins att betrakta som ett reliktområde. Man bör därför ej förvåna sig över att där finna ett exemplar av den åldriga typen knyppelpöl, kommen från Finnmarken, närmare bestämt från Ore. Som tidigare anförts är den som en följd av den låga tillverkningskostnaden mycket sällsynt. Samma typ har använts i Väst-Karelen och Estland.

Av typen knyppelmadrass äger Nordiska museet 2 ex. från Leksand (knyppeldyna, knyppelkupa), 2 ex. från Rättvik (knyppeldyna, knitningskuddi), 2 ex. från Mockfjärd (båda benämnda knyppeldyna). Detta ringformiga knyppelunderlag har funnits i Estland och på Finska vikens öar men saknats i Väst-Karelen och på Karelska näset.

I denna namnförvirring äro benämningarna "knytningskupa" och "knytningkuddi" av intresse, därför att förlederna till dessa leda tankarna till benämningen för knyppling på Karelska näset.

Förf. får först citera Linnove: "År 1597 framgår det av Wiborgs tulldeklarationer, att köpman Hindrich Jobijn har infört från Lybeck till Wiborg för 8 daler Knijtning. Ehuru ordet *knijtning* begagnas i många betydelse... är det likväl särdeles sannolikt, att det i här ifrågavarande fall har varit fråga om knyppling eller knüttning, ty *knüttning* och *knytningh* förekommer under 1500-talet i Sveriges kungliga fatabursräkenskaper och betecknade då spetsar."⁴²

Ännu så sent som i slutet av 1800-talet betecknades knyppling i Karelen som "nyytinki" och i övriga Finland "nypläys".⁴³

Förlederna till ovannämnda "knytningskupa" och "knytningkuddi"

⁴² Aino Linnove: a. a., s. 27.

⁴³ I finska språket sker ett bortfall, då ett ord börjar med två konsonanter. I "nyytinki" har "k" bortfallit. Med detta uppstår ordet "knyytinki" d. v. s. knytning. På samma sätt kan av "nypläys" bildas "knypläys", d. v. s. knyppling. Estländska motsvarigheten är "niple" — "kniple".

kuddi" ha således överförts från Karelen till Dalarna, där "knyppling, förr kallad knytning, har förekommit i Dalsocknarna Ähl, Rättvik, Boda, Orsa, Nås, Bjursås och Ore".⁴⁴

I Dalarna — och endast här i Sverige — förekommer uttrycket "knyta en spets" i betydelsen att knyppla, en direkt härledning från "knytning", medan man i Skåne talar om att "slå en spets" (ty. Schlag).

Tekniken är också ensartad: man använder ej pappmönster varken i Väst-Karelen, på Karelska näset eller i Dalarna. I de båda finska områdena använde man någon gång en näverremsa kring pölen för att motverka kullrigheten (s. 17). Den hade icke något att göra med mönstret.

En kännare av Ore-trakten har meddelat, att "ingen kunde med bestämdhet säga, hur spetsarna framställts. Redan på mitten av 1800-talet torde knypplingen upphört. Några gamlingar hade ett svagt minne av, att knypplingen utförts på näverrullar av fäbodkullorna. Spetsen är av mycket grov typ och användes infälld i linnebonader."⁴⁵ Man undrar, huruvida den ovannämnda näverremsan åsyftas med det vaga begreppet "näverrullar".

Knypplingslagen i Dalarna äro de tre vanliga — halv-, väv- och helslag — utökade med ytterligare ett, dubbelslag, bestående av 1 hel- + 1 halvslag. Alla halvslag utföras med vridning + korsning, här benämnda snoning + hoptag.

Det är ett betecknande drag för knypplingen i östra delen av mellersta Europa, att halvslaget där utföres på samma sätt som ovan är angivet. Huruvida samma drag även har funnits på Karelska näset och i Väst-Karelen kan icke med säkerhet påvisas. Linnove beskriver denna detalj, såsom den utföres i s.v. Finland men känner icke till förhållandet i Karelen, där knypplingen och traditionen om dess teknik redan upphört, då hon gjorde sin undersökning. Man kan därför ännu icke draga någon parallell mellan slagens utförande i Dalarna och i Karelen.

Tack vare det förhållandet, att nämnda orter äro reliktområden ifråga om knypplingarna, finnas de ursprungliga mönstren fortfarande kvar. Dessa härstamma från Froschowers "New Modelbuch" av år 1561—62. Härden för dessa i Dalarna synes vara Ore, Gagnef

⁴⁴ Stina Rodenstam: Baltiska Utställningen i Malmö 1914. II: 1 1915, s. 581.

⁴⁵ Brev från prostinnan Britta Hedin, Ore prästgård, som jämte hemslöjdskonsulent Liv Trotzig "för flera år sedan besökte de äldsta gårdarna, där rester av spetsar funnos".

och Mockfjärd.⁴⁶ Motsvarande område i Finland är Äyräpää härad på Karelska näset. Likhetera äro otvetydiga.

Som en sista jämförelsedetalj mellan de båda knypplingscentra kommer spetskaraktären. Det är nästan onödigt att framhålla, att den i båda orterna är av allmogetyp.

En sammanfattning av jämförelserna mellan kvarstående knypplingscentra kring inre delen av Finska viken och Dalarna visar, att beträffande underlag, den speciella benämningen på knypplingen, tekniken, mönster och spetskaraktär råder full identitet. I fråga om slagen kan ingen jämförelse ske, eftersom ovisshet ännu råder, hur de tidigare utfördes i ö. Finland.

Inom ovannämnda Dalaförsamlingar — Ore, Gagnef och Mockfjärd — har finnbebyggelse förekommit. Om de mellansvenska finnmarkernas uppkomst meddelar Albert Hämälämen bl. a. följande:

”... 1579 utfärdade hertig Karl en skrivelse, enligt vilken utlovades 7 års skattefrihet åt alla dem, som grundade ny bebyggelse i obebodda trakter inom hertigdömet. Finnarna voro hågade att flytta till nya boplatser i väster, ty nödår och andra bördor tvingade dem att söka förmånligare utkomstmöjligheter. I synnerhet under Johan III:s tid drabbades bönderna tungt av det på statens finanspolitik sig stödande adelsståndet och fogdarnas förtryck. De ständiga slottslägren eller krigsfolkets tvångsinkvarteringar utgjorde i orostider en svår hemsökelse för bondebefolkningen. Den folkvandring, som en gång tagit fart, fortsatte, underblåst av krig och andra umbäranden, efter Karl IX:s död under Gustaf Adolfs och Kristinas regeringstid under hela 1600-talet. Livligast synes den varit under 1600—30, men den fortsatte ännu in på 1700-talet. Förflyttningen skedde i huvudsak från det dåtida n. Tavastland och n.v. Savolaks”.⁴⁷

”Det finska arvet har ännu sent kvarlevat i sed och tro samt i enstaka materiella kulturelement, såsom rökstugan, torkrian, näverföremål och bastubadandet”.⁴⁸

Eftersom belagda kulturlån från Finland redan finnas i Dalarna och full identitet föreligger mellan jämförda knypplingskännetecken i båda områdena, synes det vara berättigat, att till ovannämnda kulturlån även räkna knypplingen.

Hur tedde sig händelseförloppet, då knypplingen infördes i Finnmarkerna?

⁴⁶ Liv Trotzig: Dalaspetsar.

⁴⁷ Art. Finnmarker i Svensk Uppslagsbok, 2 uppl., bd 9, Malmö 1948.

⁴⁸ Lilla Uppslagsboken, bd 3, Malmö 1957. — Som ett komplement till vad här anförts har 1. hemslöjdskonsulent Eva Ljungkvist, Stockholm, lämnat en uttömmande redogörelse beträffande hemslöjden i de värmländska finnbygderna (ännu endast i manuskript): ”Folket i Värmlands finnmark hade sin huvudsakliga utkomst av åkerlapparna på bergsslutningarna. Den karga naturen bidrog till att kvinnorna måste delta i utomhusarbetet, varför de ej fick tid till knyppling, broderier och liknande mera dyrbara och tidsödande slöjdande”.

Det skulle vara synnerligen orealistiskt att antaga, att nybyggarna tagit med sig hemortens knypplingsunderlag. Agnarna i pölen, granribban och kärrmossan i madrassen kunde de lika gärna skaffa sig på den nya hemorten, och de behövde icke onödigtvis öka tyngden av flyttningssakerna. Det var tillfyllest att medföra kunskapen om underlagets tillverkning. Mönstren däremot funnos redan i spetsarna på kvinnornas förkläden och mössor — ”styckemössor” — och dessa medföljde de övriga plaggen.

I de byalag, som bildades i Finnmarkerna, funnos givetvis finnar från olika landskap: tavastländare, savolaksare, nyländare, öbor m. fl.

Av deras arbete ha vi endast anledning att syssla med kvinnornas. Deras bestånd av förkläden och styckemössor behövde naturligtvis förnyas, och så tillverkades i första hand underlag och pinnar. I konkurrensen mellan kekkan, pölen och knyppelmadrassen om rangplatsen som ”den bästa” blev utan tvekan kekkan genast utslagen. Den var ju obekvämare att använda och svårare att tillverka än någon av de andra. Man har icke heller funnit kekkan i Finnmarkerna.

Det blev istället nyländarnas och västkarelarnas pöl och öbornas madrass, som blevo de förhärskande underlagen, båda typerna billigare och bekvämare, medan folket från Karelska näset bidrogo med sina åldriga mönster.

Så får man tänka sig händelseförloppet. Och så kunde ”knytningen” börja i Dalarnas Finnmarker.

Ett gemensamt drag för de kvarstående centra efter den första utgallringen är spetsarnas karaktär och teknik. Jämför man däremot områdenas underlag, spårar man genast en förbistring. Kekkan har funnits på Karelska näset, i Ingermanland och i de inre delarna av Estland, pölen i Dalarna, där den fortfarande brukas i en något modifierad form, i Estland och Väst-Karelen, och till sist knyppelmadrassen i Dalarna, Estland och på öarna i Finska viken.

Ovisslet råder om slagens utförande. Endast i Estland kan det påvisas, att halvslaget har påbörjats med korsning,⁴⁹ sannolikt en influens från s.v. Finland. I Dalarnas Finnmarker, som erhållit knypplingen som ett kulturlån från Karelska näset, sker halvslaget med vridning som början, varför man har anledning att förmoda, att så även varit fallet på Karelska näset.

⁴⁹ Helmi Kurrik: Eesti rahvarõivad, s. 17.

Säkra uppgifter om underlag och slag saknas för Blekinge-centrat. Det saknas således klara och entydiga linjer beträffande nämnda karakteristiska för spetsknyppling i ovanangivna centra. Man får därför söka en vägledning i områdenas mönster.

c. Mönstren.

Det är vanskligt att i det sammanträngda området kring och i Finska viken med kulturströmningar från flera håll kunna särskilja speciella mönster, typiska för en viss ort. Vanskligheterna bli än större, när man får räkna med en fortgående spridning av mönstren från by till by med en till sist likartad mönsterflora som resultat.

Dess bättre finnas mönster, som kunna hänföras till den grupp av nyheter, som inkommit till en ort genom "hoppande spridning" och vars ursprungsort kan lokaliseras. Dessa mönster äro huvudsakligen hämtade från den tidigare omnämnda Froschowers "New Modelbuch", och orten är Äyräpää härad.

Hur har dessa mönster kommit till nämnda område?

Vilkuna omnämner i sin rec.,⁵⁰ "att ståndspersoner icke enbart genom köp kommit i besittning av spetsar utan också själva knypplat för nytta och nöje. Denna av ståndspersonerna som hobby bedrivna knyppling har uppenbarligen tjänat som förebild för kvinnorna av folket. Det är nämligen att beakta, att i de vid handelsvägarna belägna församlingarna, i vilka större herregårdar ha legat, intresset för knyppling också varit som regel hos kvinnorna av folket". Till dessa gårdar räknades också kronogodsen.

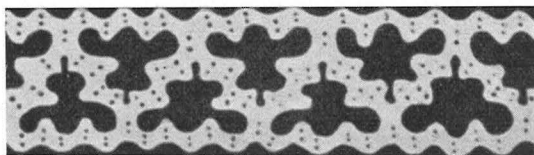
Liknande uppfattning framhåller Meinander beträffande ryor,⁵¹ att "tillverkningen skedde till en början på borgar och kungsgårdar, men redan på 1500-talet hade allmogen just i de svenska socknarna börjat väva ryor, att döma därav, att uppbörd på dylika då ägde rum".

De första impulserna till knyppling ha således emottagits av de högre stånden, vilka vidarebefordrat dem till allmogen. Man får därför tänka sig samma tillvägagångssätt har inträffat med mönsterböckerna. Adliga och borgerliga kvinnor ha anskaffat dem och — sedan de tröttnat på sin hobby — utlånat dem till "kvinnorna av folket".

⁵⁰ Kustaa Vilkona: a. a., s. 262.

⁵¹ K. K. Meinander: a. a., s. 395 o. f.

13 b. "Spitzmodel gstemplet mit XXIII". Efter Froschower: New Modelbuch.

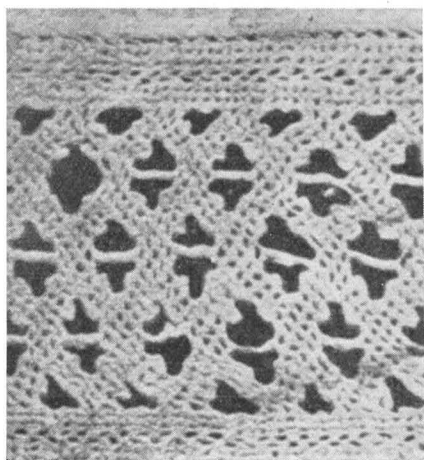

Av de mönsterböcker, som förekommit i ö. Finland, skall här endast beröras den ovan omnämnda.

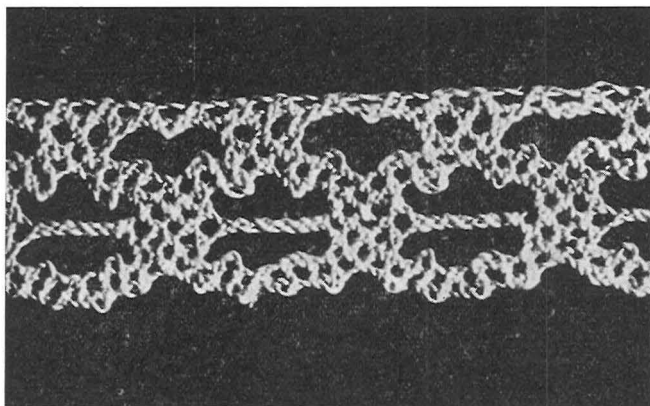
Tillgängliga reproduktioner av densamma visar, att den innehåller mönster till både possementer och spetsar. Var och en av dessa är försedd med namn och uppgift om antalet par knyppelpinnar, uttryckt med romerska siffror, t. ex. "Andrescrütz zwyfach mit würffilen mit LVI", "Andrescrütz mit S und O mit XXXII", "Rädlemodel gspitzlet mit XXVIII" o. a.

Ett mönster av särskilt intresse är "Spitzmodel gstemplet mit XXIII". Linnove har i en uppsats, "Kultapitsi v:lta 1619", (Guldspets från år 1619), gjort en utredning om en mässkrud, tillhörig Mariestads kyrka i Västergötland, nu i Statens historiska museum. I uppsatsen återges en bild av en spets från Rauto i gamla Äyräpää härad, och med denna ortsbestämda spets vill förf. göra jämförelser med ovannämnda "Spitzmodel".

"Spitzmodel", fig. 13 b, är en schematisk teckning, som visar ett sicksackformigt band mellan tvenne lister. Medelst punkter markeras, att nålar sättas icke enbart i kanterna utan också inne i bandet, och att i vardera triangelsida sättas 2 nålar. Detta mönster är ett av de

14 a. Spets från Rauto, Äyräpää hd. Efter Linnove: Kultapitsi v:lta 1619 (Guldspets från år 1619).

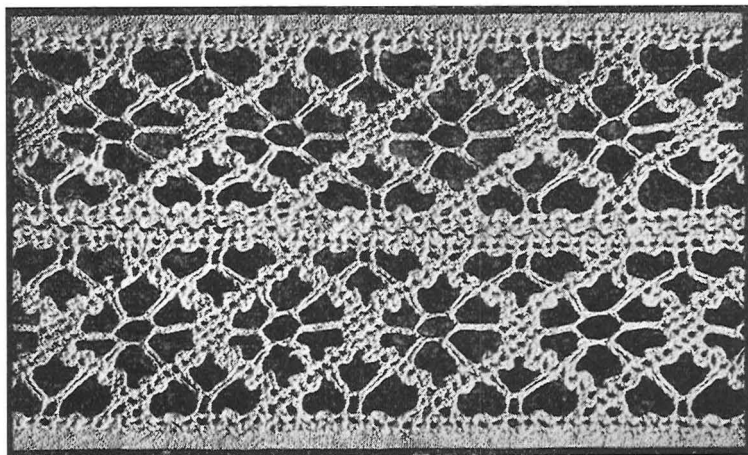
14 b. Vit kantspets med fyrflätor. Blekinge. Foto förf.

fåtal exemplar, där nålar sätts inne i spetsen utan att pappmönster behöver användas.

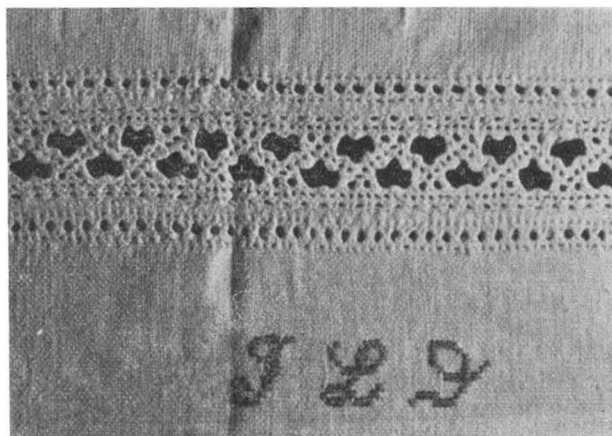
I Rauto-spetsen, fig. 14 a, förekommer samma band 4-faldigt upprepat i sidled men med 2 hålrader i bandet och 1 nål i varje triangelsida.

Här må göras en anmärkning. Sannolikt var "Spitzmodel" ursprungligen avsett för possement och skulle i så fall utföras i findragen guld- eller silvertråd. Materialet tillät därför plats för 2 nålar i varje triangelsida. När mönstret istället blev utnyttjat för ett grovt, hemspunnet lingarn, räckte utrymmet till endast för 1 nål som nu blev fallet med Rauto-spetsen.

Oaktat dessa olikheter, betingade av materialet, kan ingen tvekan

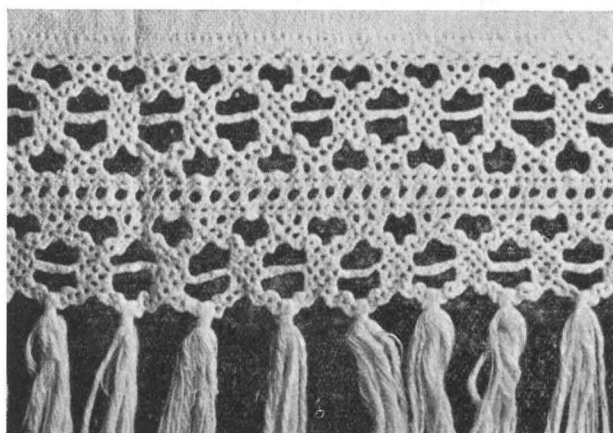
14 c. Spets från Ore, Dalarna. Mönstret från 1500-talet. Efter Trotzig.

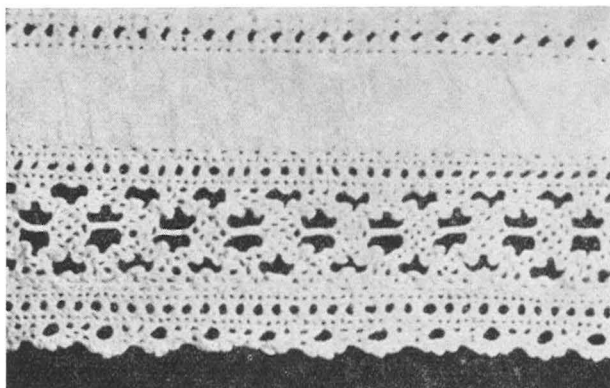
15. Hammarstaggen som mellanspets. Hagestad. Foto förf.

råda angående det ursprungliga mönstret till Rautospetsen. Det har hämtats ur "New Modelbuch".

I undersökningsområdet förekommer en spets, benämnd "Hammarstaggen", fig. 15—18. Jämför man denna med "Spitzmodel" och Rauto-spetsen, så finner man, att den liksom dessa är utförd med sicksackband, som förekommer enkelt i en del spetsar och 2- eller 4-faldigt upprepat i andra, fig. 19 a, b, c. Därigenom föreligger likhet med båda förebilderna. I fråga om hålräderna är Hammarstaggen i överensstämmelse med den förra och beträffande nålarnas placering med den senare. I ännu ett avseende är Hammarstaggen lik Rauto-spetsen, då den sistnämnda har 2 eller flera sidorapporter, att sicksackbanden äro avgränsade med fyrflätor. Den dubbla eller

16. Hammarstaggen som mellan- och kantspets. Hagestad. Foto förf.

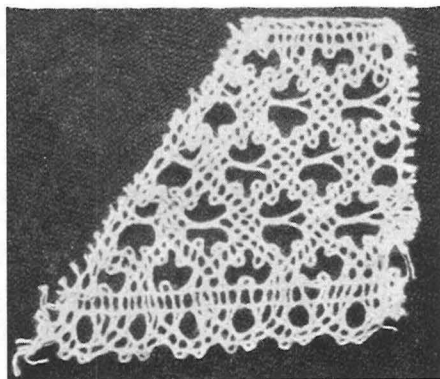
17. Hammarstaggen som mellanspets. Hammar. Foto förf.

flerdubbla Hammarstaggen liknar "Spitzmodel" ifråga om hålraderna men har likheter med Rauto-spetsen både beträffande nålarnas placering och genom fyrflätan.

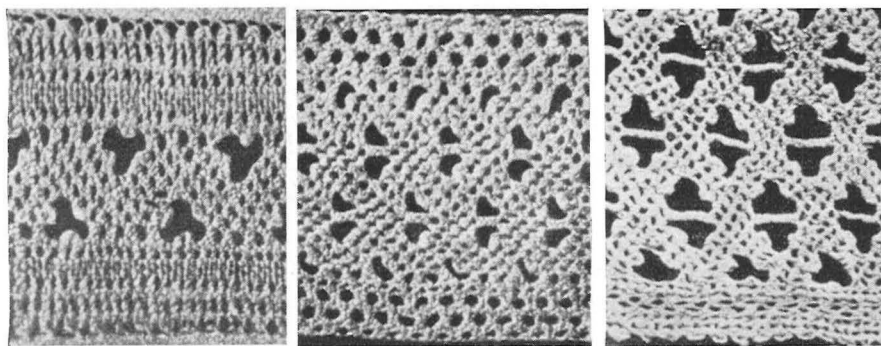
Denna detaljgranskning visar, att "Spitzmodel gstemplet mit XXIII" har varit en förlaga till Rauto-spetsen men också till Hammarstaggen.

Rauto som ortsangivelse bör icke tagas i snäv begränsning. Hellre får man gå utöver gränserna till Äyräpää härad och stanna för det geografiska begreppet Karelska näset, även om Linnove framhåller nämnda härad som känt för sina gamla mönster.

Hammarstaggen kan icke sättas i samband med en knypplingsort. Visserligen gränsar Hammars by i Ingelstorps församling intill Valleberga, men något som helst spår efter knypplingsverksamhet där har förf. icke kunnat finna. Möjligen skulle — om fantasien varit frodig vid tiden för mönstrets hitkomst — knypplerskorna funnit en viss

18. Variation av hammarstaggen med delad fyrfläta. Ingelstorp. Foto förf.

19 a, b, c. Ursprungliga spetsmönster från Äyräpää hd. Efter Sirelius: Kansankirjonta ja pitsit (Folkliga broderier och spetsar) bild 625 a, b, c.

likhet mellan Hammarstaggens vågformiga band, "taggen", och konturen av Hammars backar, deras dagliga syn från söderfönstren, och så givit taggen detta orsnamn. I denna namnfråga kan man troligen ej komma utanför gissningarnas fält.

Man får dock se Rauto-spetsen som ett typiskt mönster för Karelska näset liksom Hammarstaggens för undersökningsområdet.

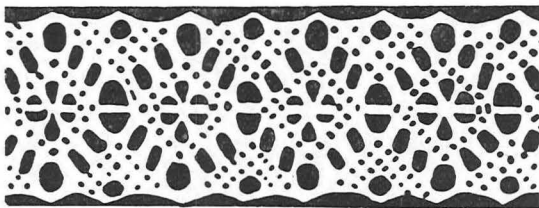
Inom vilket av dessa områden har den första efterbildningen till nämnda "Spitzmodel" blivit utförd?

I sin utförliga recension omnämner Vilkuna,⁵² att intresse för knyppling fanns hos kvinnorna av folket inom vissa församlingar. Det utmärkande för dessa var närvaron av *handelsvägar* och *herregårdar*. Utmed handelsvägarna fördes varor, bland annat också mönsterböcker, till dem, som hade intresse av och råd att köpa dessa exklusiva varor med kontanter, d. v. s. till dem, som bebodde herregårdarna.

Dessa möjligheter till nyhetsförmedling saknades i Valleberga församling vid den ungefärliga tiden för knypplingens införande där för c:a 250—300 år sedan, och likväl får man anse — vilket senare skall påvisas — att nyheten kom först till Valleberga. Väl har där funnits en "Krämarevång", men denna hade en gång varit en del av byns allmänning, uppodlad och solskiftad redan 1704, d. v. s. några tiotal år efter knypplingens införande i undersökningsområdet. Förändringen från allmänning via krämaretillhåll till uppodlad och skiftad vång har icke kunnat ske inom en så kort tid. Någon handels-

⁵² Kustaa Vilkuna: a. a., s. 262.

20. "Rädlemodel mit XXVIII".
Efter Froschower: New Modelbuch.

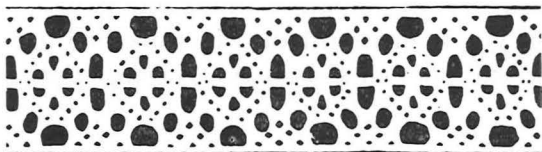
väg i egentlig bemärkelse har således icke gått igenom Valleberga vid berörda tid. Ej heller har där funnits någon herregård eller prästgård, som kunnat förmedla mönsterböcker till "kvinnorna av folket".

Mönstret "Spitzmodel" har således icke följt de ålderdomliga och traditionella nyhetsvägarna som fallet varit på Karelska näset, varför man här får räkna med en tillfällig nyhetsförmedling. Eftersom denna kommit sjöledes, måste den ha utgått från ett redan utbildat knypplingscentrum med handelsvägar och herregårdar. Det enda, som kan ifrågakomma efter verkställd utgallring, är Karelska näset, vars knypplingscentrum därför måste vara äldre än undersökningsområdet.

Ur "New Modelbuch" vill förf. taga fram ytterligare jämförelse-material, "Rädlemodel gspitzlet mit XXVIII" och "Rädlemodel mit XXVIII", fig. 20—21, tvenne snarlika mönster med lika antal par knyppelpinnar.

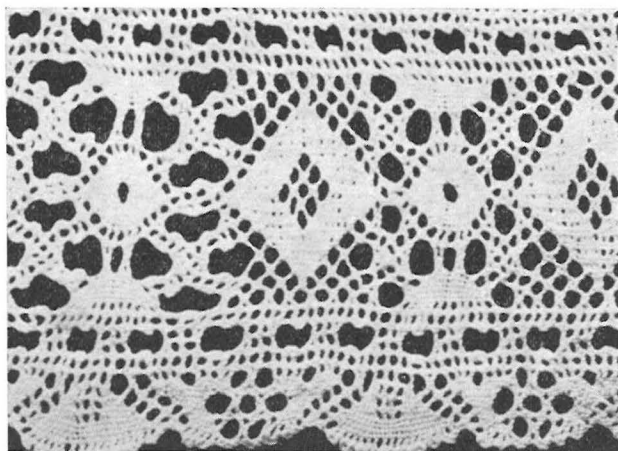
I det förstnämnda "hjulet" äro "löterna" markerade genom 14 större hål, vilka tillsammans mera likna en 4:sidig figur än ett hjul, i det sistnämnda "hjulet" med 10 hål, som mera framhäver den cirkelrunda formen. I båda mönstren finnas en mer eller mindre 4:sidig krans av små hål och innanför denna 6 "ekrar". "Navet" är litet.

I undersökningsområdet finnes ett mönster, som går under namnet "gassjeblomman" eller "gasseblomman", trots att det icke på något sätt liknar "gassje" eller "gasse" (*Bromus secalinus*). Möjligen har namnet uppkommit genom en förvrängning av "ganze Blumen".

21. "Rädlemodel gspitzlet mit XXVIII". Efter Froschower: New Modelbuch.

22. Spetsmönster från undersökningsområdet med den krusiga gassjebloomman till vänster och den vanliga till höger Jmf. fig. 33. Foto förf.

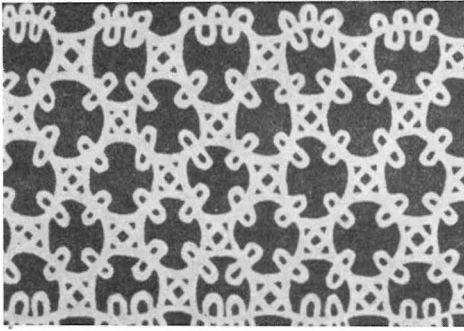
Gassjebloomman, fig. 22, förekommer i 2 varianter, den krusiga (med nålar i mönstret) och den vanliga (med nålar endast i kanten). Den förstnämnda har löterna markerade med en krans av små hål. Av de 8 ekrarna bildas 6 av små hålrader och 2 av dubbla fyrflätor. En "sporrakringla" får föreställa navet med hål för "axeltappen".

Efter jämförelse med "Rädlemodel" får man lätt föreställningen om ett ganska naturalistiskt hjul, men namnet "gassjebloomman" leder tanken lika lätt till intrycket av en "hel blomma". Hur det förhåller sig med detta namn faller utom ramen för denna undersökning.

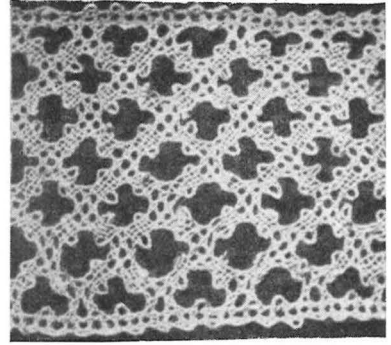
Märkligt är emellertid den teknik, varmed ekrarnas mellanrum har åstadkommit: 4 trianglar, varje med 1 nål i vardera sidan och således i likhet med Hammarstaggen och Rautospetsen, medan de återstående 4 trianglarna intill fyrflätorerna sakna nål vid flätsidan.

Likheterna mellan "Rädlemodel" å ena sidan och den krusiga gassjebloomman å den andra äro påtagliga och utesluta varje tvivel om det senare mönstrets ursprung.

Det oaktat kan man här ej tala om förlaga och efterbild. Ovan har förf. påvisat, att undersökningsområdet har saknat förutsättningar för förekomsten av "New Modelbuch" och att denna använts på Karelska näset, där efterbilder till "Rädlemodel" kunna påträffas. Har undersökningsområdet från detta område redan erhållit ett till full identitet belagt mönster — Hammarstaggen — så är det rimligt att antaga, att gassjebloomman är en kopia av en efterbild från samma område, där denna redan försvunnit.

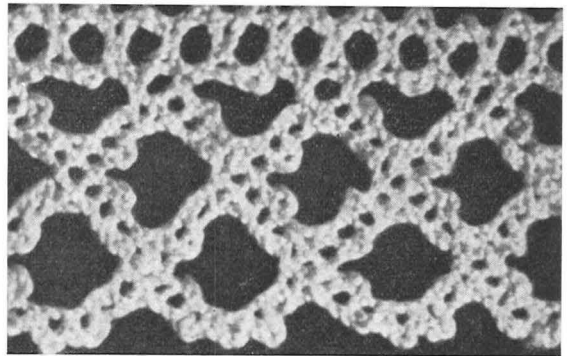
23. "Goldmodel mit XXIII". Efter Froschower: New Froschower.

24. Guldspets på en mässkrud från år 1619, Mariestads kyrka. Efter Linneve: Kultapitsi v:lta 1619 (Guldspets från år 1619).

En variant till nämnda "Spitzmodel", fig. 13 b, är "Goldmodel mit XXIII", fig. 23. Den saknar dock Hammarstaggens långsgående fyrflätor. Samma mönster förekommer som guldspets på en mässkrud från år 1619, fig. 24 och som linnespets i undersökningsområdet, fig. 25 a, i Blekinge, fig. 25 b, och i Dalarna, fig. 25 c. Likheterna äro påtagliga.

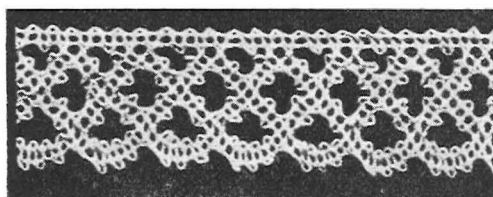
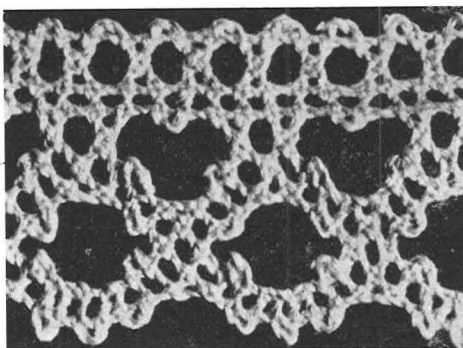
En mönsterbok, som också blev använd på Karelska näset, var den av Hans Hofer utgivna.⁵³ Ur denna har förf. medtagit ett mönster, fig. 26, som också finnes i Dalarna, fig. 27 a, där det benämnes "ringjäl", och i Blekinge, fig. 27 b, men saknas inom undersökningsområdet.

25 a. Kantspets från undersökningsområdet. Foto förf.

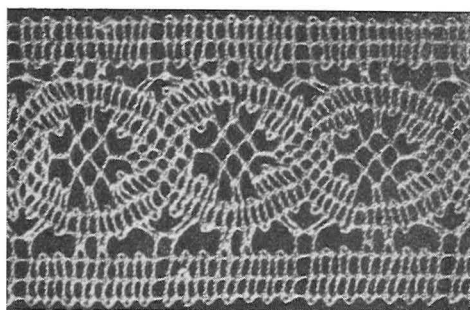
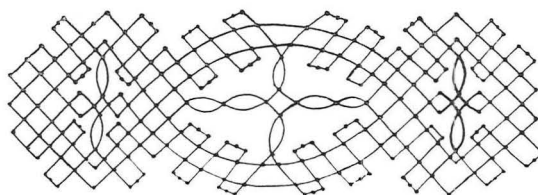
⁵³ Hans Hofer: New Formbuechlen Weyssen Arbeyt, 1545. Jmf Vilkuna: a. a., s. 272.

25 b. Kantspets från Blekinge.
Foto förf.

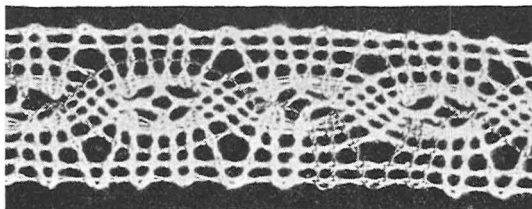
25 c. Kantspets, luvjäludd, från Dalarna. Efter Trotzig: Knypplade spetsar från Dalarna.

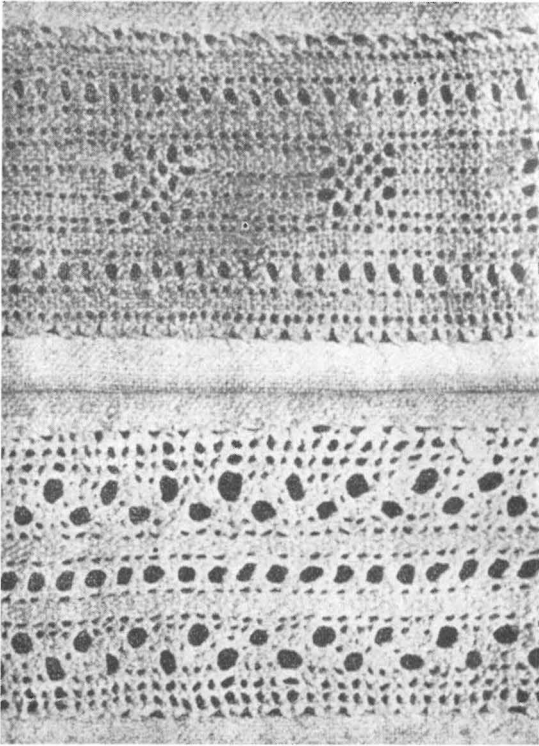
26. Spetsmönster ur Hans Hofer: *New Formbuechlen Weysen Arbeyt* (år 1545, facsimiltryck 1913).

27 a. Ringjäl, en av de första spetsar, som knypplades i Dalarna. Efter Trotzig: Knypplade spetsar från Dalarna.

27 b. Vit mellanspets med inslag av ljusblått och rosa. Blekinge. Foto förf.

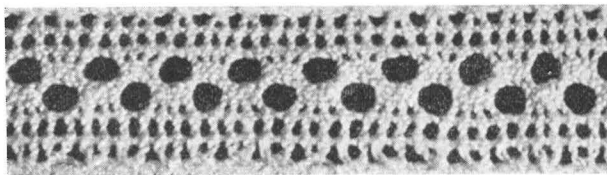

28. Tvenne spetsmönster från Antrea, Jäaschen hd, Karelska näset. Efter Linnove.

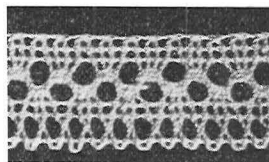
Förutom nämnda spetsmönster med daterbar förlaga finnas andra, vars ursprung icke kunna spåras.

En sådan spets återgives av Linnove i trenne fall (bild 194, 220 och 222), av vilka den sistangivna är här reproducerad som fig. 28. Spetsen är av grovt lingarn, som framhäver allmogekarakteren, och mönstret är av enklaste slag. Jämför man dessa sinsemellan lika spetsar med undersökningsområdets "lysrader", så finner man full identitet, fig. 29. Av de av Linnove reproducerade spetsarna anges en vara från Äyräpää härad och de andra från Jäaschen härad (Antrea församling).

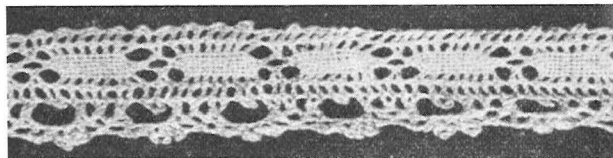
Jämsides med spetsen nederst å fig. 28 förekommer det ovanför avbildade mönstret med tre jämbreda och i ändarna tillspetsade figurer i vävbotten i en grupp, avbruten av firsidiga bottnar. Som jämförelse har förf. tagit med en från undersökningsområdet stammande spets med endast en figur, även denna i vävbotten, fig. 30 a. Spetsen har väsentliga likheter med övre spetsen å fig. 28, i vissa detaljer — nålar inne i udden — med Rauto-spetsen och "Rädle-

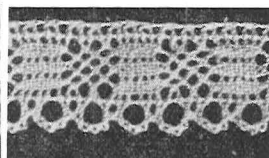
29 a. Spetsmönster, lysrader, från undersökningsområdet. Foto förf.

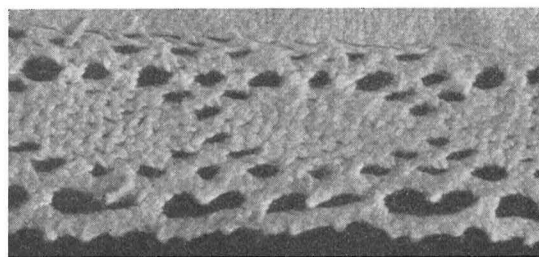
29 b. Spetsmönster från Ö. Göinge hd., Skåne.

30 a. Spetsmönster från undersökningsområdet. Foto förf.

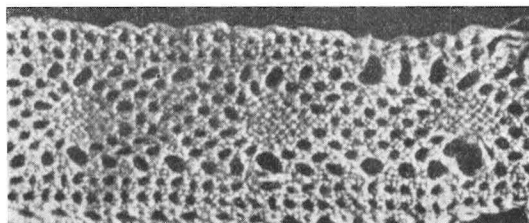

30 b. Spetsmönster från Blekinge. Foto förf.

31 a. Spetsmönster från år 1788, undersökningsområdet. Romber i nätbotten, udd i fyrflätor. Foto förf.

31 b. Vit "bottenknytning" från Rauto, Äyräpää hd. Romber i nätbotten, åtskilda med helslagsbotten. Efter Linnove.

modell". Egendomligt nog har denna spets tillverkats under 1900-talet, kanske också tidigare, av en enda knypplerska, avsidesboende och med särskilda familjer som kunder. Endast hos dessa kan man finna spetsen. Man får intrycket, att knypplerskan och hennes moder (f. 1789) varit i besittning av ett åldrigt mönster.

Till sist vill förf. framhålla den hittills enda kända spets inom undersökningsområdet från 1700-talet, daterad 1788, fig. 31 a. Den är

ett typiskt exempel från den period, då geometriska motiv voro förhärskande. Som jämförelsematerial till denna har förf. tagit "vit bottenknytning" från Äyräpää härad (Rauto förs.) med romber i vävbotten, åtskilda av helslagsbottnar, fig. 31 b. Spetsen av 1788 har samma motiv i nätbotten och utfyllnaden i helslagsbotten. Även om figurerna äro tidlösa och bevismaterialet fördenskull bräckligt, visar dock uddens utförande hän mot fyrflätorna på Karelska näset.

Tyvärre saknas vidare material från "New Modelbuch" att anställa jämförelser med, och förhållandet kan ha sin förklaring.

Även hos allmogen kan spetsmodet växla. Olikheterna äro givetvis ringa i närliggande orter men avsevärd i orter med stora skillnader i rum och tid. Ett spetsmönster kan således fortfarande vara modernt i en provins men gammalmodigt och därför ratat i en annan. Detta är en synpunkt att beakta vid jämförelser mellan mönstren på Karelska näset och i undersökningsområdet.

Man får också förutsätta, att en mönstersamling på en ort icke blev helt utnyttjad, en även i våra dagar vanlig företeelse. En del mönster lämpade sig väl för utsmyckning av ortens plagg, andra icke. Man får därför antaga, att orten på så sätt fick en viss standardutrustning av typiska mönster.

Fördes detta begränsade antal över till andra orter med andra dräktseder, uppstod helt naturligt en ny gallring. Befolkningen här behöll just de mönster, som lämpade sig för deras dräkter. Härigenom kom endast en ringa del av den ursprungliga mönstersamlingen att bli gemensam egendom för båda orterna.

Samma förhållande kan också spåras i Blekinge och Dalarna. Båda provinserna ha gemensamma mönster, som dock saknas i undersökningsområdet, men också var för sig sådana, som de ha gemensamt med undersökningsområdet. Ingendera av dessa knypplingscentra är ägare till alla mönstren, varför ingen av dem kan taga åt sig äran att vara impuls-givare till de andra. Detta faktum tyder på, att kulturlånet har kommit från ett och samma kulturområde, där alla mönstren äro att finna, jämför tabellen fig. 32.

Vidare får man beakta, att tidpunkten för nyheternas införande i undersökningsområdet preliminärt ligger 250—300 år tillbaka i tiden. Sedan dess ha seder och bruk förändrats, spetsar ha förslitits men en del av mönstren ha icke förnyats.

På grund av dessa orsaker finnas endast ett fåtal mönster tillgängliga för undersökning och som belägg för kulturlånets hemland.

Mönster	Mönster- bok	Repr. av original foto	Karelska näset	Blekinge	Dalarna	Undersök- ningsom- rådet
"Spitzmodel gstemplet mit XXIII"	Froschower	fig. 13 b	fig. 14 a	fig. 14 b	fig. 14 c	fig. 15—17
"Goldmodel mit XXIII"	—, —	fig. 23	fig. 24	fig. 25 b	fig. 25 c	fig. 25 a
"Rädlemodel mit XXVIII"	—, —	fig. 21	fig. 21	— —	— —	— —
"Rädlemodel gspitzlet mit XXVIII"	—, —	fig. 20	fig. 20	— —	— —	fig. 22
Spetsmönster ringjäl	Hofer	fig. 26	fig. 26	fig. 27 b	fig. 27 a	— —
Spetsmönster från Antrea	— —	— —	fig. 28	fig. 30 b	— —	fig. 30 a
Lysrader	— —	— —	fig. 28	fig. 29 b*	— —	fig. 29 a
Romber	— —	— —	fig. 31 b	— —	— —	fig. 31 a

* Ö. Göinge hd. n. ö. Skåne.

32. Mönsterjämförelser.

8. ANDRA UTGALLRINGEN AV KNYPPLINGSCENTRA

Det återstår nu en andra och sista utgallring av knypplingscentra. Innan denna påbörjas, måste förf. först verkställa en värdegradering av de krav på likheter, som ovan berördes i "Kännetecken för spetsknypplingarna" (s. 11 ff). Av dessa krav på likheter äro spetsens karaktär, knypplingstekniken och spetsmönstren de mest avgörande för spetsens utseende.

Underlaget däremot kan skifta utan att därför sätta någon prägel på spetsen. Ofta anges ett visst underlag vara typiskt för ett avgränsat område, men denna uppgift innebär icke en 100-procentig

förekomst av samma underlag. Undersökningsområdet utgör ett belysande exempel härpå. Det typiska underlaget här är knyppleskrinet med gavel, trots att man påträffar knyppeldynor av Vadstena-typ och sådana från n.v. Tyskland. Man får därför räkna med, att varje knypplingscentrum har sitt typiska underlag men också exemplar av andra slag.

Sättet att påbörja ett halv- eller helslag får betraktas som ett handgrepp, även detta typiskt för ett visst område men utan betydelse för spetsens utseende. På sina håll har man därför ansett denna detalj vara av mindre vikt, så att den råkat i glömska, då knypplingsverksamheten upphört.

Efter dessa anmärkningar kan utgallring påbörjas.

Ur knypplings-historisk synpunkt synes Estland ha varit platsen för impulser från olika håll. Så har underlaget där, kekkan, kommit från Ryssland via Ingermanland men även från Karelska näset. Med detta har givetvis också följt spetsmönster, förmodligen av flätningstyp. Med hänsyn till den ålderdomliga kekkan och flätningen har denna impuls varit den ursprungliga.

Ännu ett underlag har importerats till Estland från öster. I många områden i Ryssland har knyppelmadrassen brukats, varför man får antaga, att denna typ kommit därifrån till Estland och öarna i Finska viken.

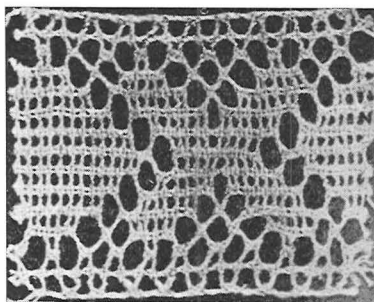
Linnove har markerat på sin karta, fig. 1 b, att även pölen och knyppeldynan införts till Estland, som därigenom erhållit icke mindre än fyra underlagstyper.

Impulserna äro icke slut därmed. Estlands spetsmönster uppvisa ett för åldriga allmogespetsar främmande inslag av lantråd, vilket tyder på ett direkt lån från Raumo-området på andra sidan av Finska viken, möjligen också via området ö. Nyland—Väst-Karelen.

Utgår man vidare från detaljen, hur halvslaget påbörjas, så finner man, att detta slag sker med vridning och korsning i Dalarna. Det föreligger därför fog för antagandet, att halvslaget påbörjats på samma sätt i Karelen. Anmärkningsvärt är, att slaget utföres i Estland med början av korsning, detta i likhet med bruket i Raumo-området.

Att ur denna blandning av impulser få fram klara linjer, som otvetydigt skulle leda till undersökningsområdet, synes vara en omöjlighet. Den enda gemensamma likheten är pölen. Samma om-döme gäller också Ingermanland.

På Tyterskär har använts knyppelmadrassen. Mönsterbottnarna

33. Spetsmönster med andreaskors och romber från Tyterskår. Obs. de långsgående ränderna. Jmf. fig. 22. Efter Linnove.

här ha varit av geometrisk och därför tidlös form, alla utförda med långsgående ränder, fig. 33. Märkligt nog spåras samma ränder i vissa spetsar i undersökningsområdet. På vilket sätt dessa överförts, har icke kunnat påvisas, fig. 22.

I Nyland öster om Kymmene älv och i Väst-Karelen, där pölen har varit typunderlaget, uppvisar spetsarna en karakteristisk stil,⁵⁴ som icke i något känt fall kan återfinnas i undersökningsområdet. Däremot påstår Linnove,⁵⁵ att "vi i Estlands-spetsarna och i de svenska Orsa-spetsarna möta likheter med Valkeala-spetsarna.⁵⁶ Även med Leksands-spetsarna ha de betydande likhet, i synnerhet de, där man har använt lantråd".

Denna upplysning är intressant därför, att den ger en anvisning, varifrån en del av de till Finnmarkerna inflyttade och knypplingskunniga nybyggarna ha kommit, på samma gång som den indirekt ifrågasätter riktigheten av den gängse hypotesen, att bruket av lantråd i Dalarna skulle vara en influens från Vadstena.⁵⁷

En annan intressant uppgift från samma källa är, att i Valkeala "befinnes knypplingen och brodyren vara analoga, vilket förhållande också kommer till uttryck i de skånska klutabanden". Denna likhet mellan knyppling och broderi på samma plagg är Valkealaorten icke ensam om. Den förekommer nämligen också på Karelska näset.

Av skäl, som ovan nämnts, kan ifrågavarande område icke vara impulsgivare till undersökningsområdet beträffande mönstren.

Linnove omnämner,⁵⁸ att "vissa karelska knytingars förebilder finnas i de av Hans Hofer och Froschower utgivna knypplings-

⁵⁴ Kustaa Vilkuna: a. a., s. 271.

⁵⁵ Aino Linnove: a. a., s. 297.

⁵⁶ Aino Linnove: a. a., s. 298.

⁵⁷ Liv Trotzig: a. a., s. 7—8.

böckerna. Spetsarna efter dessa äro i tillverkningsätt och mönster enkla, men vissa karelska knytingar äro ännu enklare och se ut att kunna härledas till en ännu tidigare period". Varifrån dessa skulle ha kommit, skall här icke beröras.

De typiska dragen för spetsarna på Karelska näset kunna sammanfattas så:

1. att en del av de äldsta spetstyperna äro utförda enbart med fyrflätor, andra åter med fyrflätor, som förbinda mönstermotiven,
2. att i de äldsta spetsarna förekomma täta bottnar: nät-, väv- och helslagsbottnar,
3. att senare spetsmönster ha hämtats ur Hofers och Froschowers mönsterböcker,
4. att knypplingen har samma mönstermotiv som broderiet, där dessa förekomma tillsammans.

De tillgängliga spetsmönstren från Blekinge, Dalarna, Karelska näset och undersökningsområdet med anspråk på gemensamma likheter, har sammanförts i en tabell s. 55. Som material har förf. disponerat originalspetsprover från Blekinge och undersökningsområdet jämte illustrationer ur facklitteraturen.^{58a}

"Spitzmodel" och "Goldmodel" ur Froschowers mönsterbok förekommer i alla fyra områdena med otvetydig likhet. I samma mönsterbok finner man "Rädlemodel" som en ursprunglig förlaga till "gassjebloomman" i undersökningsområdet. En efterbild av densamma saknas dock bland tillgängligt illustrationsmaterial från Karelska näset, oaktat förlagan varit tillgänglig där. Samma förhållande gäller också "Blätlemodel" i Blekinge. Det är ganska troligt, att båda dessa mönster jämte andra ha kommit ur bruk innan insamlingsarbetet av åldriga spetsar påbörjades.

Ett av Hofers mönster, i Dalarna benämnt "ringjäl", fig. 27 a, saknas i undersökningsområdet men finnes i Blekinge, fig. 27 b, med flera variationer.

Alla här berörda spetsmönster äro endast delvis gemensamma för Blekinge, Dalarna och undersökningsområdet. Som förf. redan anfört kan ingendera av dessa knypplingscentra därför utpekas som kulturångivare till dem andra. Det centra, som skulle pretendera på denna benämning, måste först och främst ha varit ägare till alla mönstren. Därjämte skall kunna påvisas, att kulturströmningen utgått från centrat.

⁵⁸ Aino Linnove: a. a., s. 275.

^{58a} Axel Hörlén: Hur knypplingen kom till Blekinge och deras grannbygder.

Endast Karelska näset fyller dessa krav. Det har varit ägare till mönstren, vilka samtliga finnas spridda i Blekinge, Dalarna och undersökningsområdet. Det kan också beläggas, att finska båtsmänshustrur härifrån uppsökt sina män i Blekinge och att finska nybyggare flyttat till Dalarnas Finnmarker.

Spetsknypplingen har således kommit från Karelska näset som ett kulturlån till Blekinge och Dalarna.

Förlagorna till spetsarna äro hämtade ur de under 1500-talet allmänt spridda mönsterböckerna. Linnove anser dock, att dessa spetsar visserligen äro enkla, men att ännu enklare finnas på Karelska näset. Detta förhållande skulle tyda på ännu tidigare förlagor än mönsterböckerna. Antagandet är mycket sannolikt. Kekkan — utan tvekan ö. Finlands äldsta knypplingsunderlag — synes ha kommit från öster. Men mönsterböckerna ha kommit från mellersta och södra Europa. Att därav draga den slutsatsen, att underlaget haft en ursprungsort och knypplingsimpulsen en annan, vore orimligt. Kvar står möjligheten — den enda logiska — att med kekkan har inkommit förlagor, tidigare än mönsterböckerna.

Linnove har låtit reproducera tvenne hopsydda spetsar, som äro enklare och äldre än mönsterböckernas. Båda äro från Antrea, Jänsken härad, i norra och inre delen av Karelska näset, fig. 28. Av dessa synes den övre vara en förebild till den förenklade efterbilden från undersökningsområdet, fig. 30 a, men också till spetsen från Blekinge, fig. 30 b. Full identitet råder mellan det nedre Antreamönstret och fig. 29 a och b från s. ö. Skåne resp. Ö. Göinge. Båda mönstertyperna få anses vara rariteter ur knypplingshistorisk synpunkt.

Det är ett faktum, att kekkan kommit från öster till Karelska näset och därifrån utbrett sig vidare till Ingermanland och Estland, fig. 1 b. I och för sig är denna spridning icke uppseendeväckande, snarare fullt naturligt. Enbart underlaget kan dock icke ge upphov till en knypplingsverksamhet, om mönstren saknas. Båda äro lika nödvändiga. Underlag och mönster måste därför ha kommit samtidigt till samma ort. Kekkan, n. ö. Europas äldsta underlag, och Antreamönstret, äldre än 1500-talets mönsterböcker, få anses vara ursprungliga och samtida på Karelska näset. Har kekkan kommit till användning utefter Finska vikens sydkust, så ha också Antreamönstren ursprungligen knyppplats på kekkan inom samma område, detta tills

de nya mönster gävo nya impulser till förfång för de äldsta. På Runö vid Estlands östersjökust har man funnit spetsar, identiska med det övre av Antrea-mönstren.

När denna speciella kombination av underlag och mönster påträffas på andra orter utan direkta landförbindelser med hemörterna, har man anledning antaga, att knypplingskontakt dem emellan har funnits.

En sådan ort är Blekinge. Som ovan nämnts finnas belägg, att 1500-talets mönster jämte de ännu äldre införts från Karelska näset till Blekinge och därifrån vidare till Ö. Göinge härad i Skåne, fig. 29 b och 30 b. Här kan man följa ett avsevärt antal knypplerskor från den ena kyrkskrivningsorten till den andra.^{58a}

En annan ort med samma mönstertyper är undersökningsområdet. Kontakten med Karelska näset är här icke så entydig som i Blekinge, eftersom den är förmedlad av endast 1—2 personer, stadda på sjöresor större delen av året (se nedan Den infrusna skutan). Man kan därför icke utesluta möjligheten, att nyhetsförmedlarna påträffat mönstertyperna någonstans från Karelska näset i öster till och med Estland i väster utan bestämd gränsdragning åt söder. De säregna randningarna, typiska för Tyterskär, fig. 33, och ännu knypplade i s. ö. Skåne, tyda på detta förhållande, likaså sättet att förse det övre Antrea-mönstret med små öglor utefter ena kanten — samma manér, som är typiskt för tvenne knypplerskor, mor och dotter, inom undersökningsområdet, fig. 30 a.

Vi återgå till de kännetecken för spetsknypplingarna (s. 11 f.), efter vilka jämförelser skulle göras mellan känt och sökt knypplingscentrum. Efter uteslutningar återstå Karelska näset, Ingermanland och Estland som skäligen misstänkta för att tillhöra det område, inom vilket den sökta impulskällan bör sökas. Likheter råder beträffande de viktigaste kännetecknen, d. v. s. spetsarnas karaktär, mönster och teknik. I fråga om underlag kan Estland uppvisa en varierande provkarta över dessa: kekkan, pölen, knyppelmadrassen och knyppeldynan. Ovisshet råder, då det gäller slagens utförande. En snävare avgränsning av området kan icke åstadkommas, snarare en utvidgning.

Mellan Estland och Lettland saknas nämligen gränshinder för kulturlån. Ingenting bör ha hindrat den ursprungliga knypplingsimpuls, som kommit från öster, att överskrida nämnda gräns, lika väl som en yngre knypplingspåverkan från söder har gått motsatta vägen. Den här nedan (Den infrusna skutan) omnämnde kaptenen

var visserligen från Windau (Lettland), men denna upplysning ger ingen vägledning i frågan. Han och hans hustru ha fört en ambulerande verksamhet, som utesluter varje försök att närmare bestämma den ort, varifrån knypplingen kommit till undersökningsområdet.

Det återstår att konstatera, att knypplingen i undersökningsområdet har kommit från Karelska näset, Ingermanland eller Estland eventuellt också från Lettland.

Det återstår nu att klargöra, på vilket sätt kulturlånet överförs till undersökningsområdet. En ström av inflyttade nybyggare eller båtsmänshustrur från Karelen har icke förekommit här. En sådan händelse skulle icke försiggå spårlöst i undersökningsområdet. Traditionsspridningen hit har ägt rum under betydligt mindre uppseendeväckande former.

Förf. får nu redogöra för traditionen om "den infrusna skutan".

9. DEN INFRUSNA SKUTAN

Det saknas tillgängliga uppgifter, som kunna ge klart besked om, hur och när knypplingskonsten först kom till undersökningsområdet. En muntlig tradition, meddelad av kyrkoherde N. J. O. H. Lindström i Glemminge och upptecknad av fröken Augustine Ehrensvärd, Tosterup, kan ge en anvisning.

Denna tradition omtalar, "att en gång en holländsk skuta skulle blivit vinddriven och infrusen vid Kåseberga, så att skeppsfolket varit tvunget att stanna där vintern över. Skepparens hustru var med och hon och hennes man begagnade de långa månaderna av den nödtvungna fångenskapen till att lära traktens kvinnor den knyppling, som utövades i deras med Skåne så närbesläktade hemland".⁵⁹ — Så långt traditionen. Längre fram i uppsatsen förekommer en passus "under de långa vintermånader, då främlingarna gästade Kåseberga läge", men denna synes ha tillkommit som ett utslag av Ehrensvärds egna reflektioner.

Då förf. för några år sedan skulle undersöka, om Lindström fått denna tradition från Kåseberga, där den skulle ha de största utsikterna att leva kvar, befanns det, att den var alldeles utdöd. En 90-

⁵⁹ Augustine Ehrensvärd: a. a., s. 168.

årig skeppare kände icke till den, och en 85-årig gumma med klar tanke och gott minne var lika oförstående.

Förhållandet är rätt vanligt i undersökningsområdet, där traditionerna äro av kort varaktighet. Som ett belysande exempel härpå kan nämnas Valleberga kyrkas byggnadshistoria. Den ursprungliga, befästa rundkyrkan blev ombyggd till en korskyrka år 1791. När traditionen om den förstnämnda försvann, vet man icke, men ingen församlingsbo kände till den 1905, då de ursprungliga grundmurarna blotades i samband med en undersökning. Ej ens prästen kände till den, trots att det i församlingsarkivet låg en inventarieförteckning från år 1830 med bl. a. upplysningen, att "kyrkan har en gång varit rund". Traditionen härom hade försvunnit inom 114 resp. 75 år.

Samma iakttagelse kunde förf. göra, då det gällde att skaffa uppgifter om knypplerskor, som verkade under 1800-talets senare hälft. Med undantag av minnesgoda släktingar kände ingen till dem. Exemplen kunna mångfaldigas, och med ledning av dessa uppskattar förf. traditionsåldern i undersökningsområdet till 70–80 år.

Kyrkoherde Lindström hade således icke fått traditionen om den infrusna skutan från ortsbefolkningen. Det hade ju varit anmärkningsvärt, om *han* fått den därifrån men icke ämbetsbrodern i Ingelstorp och Valleberga, dit Kåseberga hörde. Traditionen kunde ej heller vara en produkt av fria fantasier. Det återstår ännu en möjlighet: det kunde ha varit en familjetradition, vars sista länk i så fall fanns i Glemminge och den första i Valleberga.

Försöker man följa denna traditionskedja, finner man, att Lindström var född i Borrby, där hans fader var kantor. Han blev gift med Beata Christina Brorström, sondotter till därvarande kyrkoherde T. P. Brorström, och blev därmed familjemedlem i prästgården.

Det kan icke vara för djärvt att hålla för sannolikt, att änkan efter Brorströms företrädare — prosten Nils Gustaf Boman — var en ofta sedd gäst i prästgården, där hon kunde förtälja, vad sig i trakten tilldragit hade. Prosten själv var född i Valleberga och son till Gustaf Boman, ryttare och krögare därstädes, så nog kände prosten och prostinnan till viktigare händelser, som ägt rum i Valleberga.

Om Gustaf Boman är antecknat i kyrkoboken, att han dog av ålderdom och bräcklighet den 14/6 1772, "sedan han levat på 11 dagar när — 90 år". Han var alltså född den 25/6 1682.

Där vägen fäladen-Kåseberga korsade bygatan invid Valleberga kyrka låg byns enda krog, och där bedrev Boman sin rörelse. Läget

och rörelsens art bidrogo till, att han ständigt kom i kontakt med byfolket. Hit slunko manliga kyrkobesökare in för att få sin "kyrk-sup" före och kanske även under och efter högmässan — man levde ju under 1700-talet. Säkerligen var han icke sysslolös under vardagarna, och vad han ej visste om händelser, som timat i Valleberga, var med största sannolikhet ej värt att veta. En sådan händelse, att en skuta infrusit vid Kåseberga och i samband därmed om de knypplingskunniga främlingarnas vintervistelse i byn, kunde han icke undgå att få vetskap om.

Traditionskedjan får nu följande utseende: ryttaren och krögaren Boman — prostén Boman — prostinnan Boman — kyrkoherde Brorström — kyrkoherde Lindström, en rad välkvalificerade traditionsbärare, som utesluter varje hypotes om berättelsen som en vandrings-sägen, även om den är behäftad med inkorrekt tillägg.

Man kan således förvisa traditionen om "den infrusna skutan" från sägnens värld till verklighetens. Traditionskedjan är för stark för att kunna nonchaleras, varför man måste antaga med en till visshet gränsande sannolikhet, att knypplingskunnigheten införts till undersökningsområdet av skepparen och hans hustru.

Innan förf. går vidare i utredningen, skall först poängteras, att det vore en både naturlig och nödvändig åtgärd, om skepparen ofta vandrat ner till Kåseberga för att där göra sig underrättad om skutans läge och tillstånd. Lika naturligt och nödvändigt vore, att han gjort sina observationer från högsta krönet på Kåseberga backar, eftersom isbältet utanför fiskeläget kan nå en bredd av 2—3 km.

Krönet kallas än i dag för "Rytters kulle". Samma benämning är angivet i kartebeskrivningen till 1704—05 års karta över Valleberga och Löderup och betecknar där trenne sandtegar på åsens krön. Namnet har alltså funnits till innan 1704. Befolkningen på platsen känner till namnet men vet däremot intet om dess uppkomst.

Med avseende på detta finnas tvenne tolkningar. Den ena av dessa är, att namnet blivit härlett från titeln "ryttare".

På den tiden, då namnet Rytters kulle skapades, voro Valleberga och Löderups byar oskiftade. Ryttarebostäderna i Valleberga by lågo då i den delen av allmänningen, som i v. gränsade till Ingelstorps by och kallades "Striven". Bostäderna där lågo i omedelbar närhet till byns tofter. Någon ryttarebostad låg således icke på eller invid flygsanden till Rytters kulle, fig. 34.⁶⁰

⁶⁰ Ekonomiska kartan, tryckt 1934, anger på utmarken till nr 6 Hagestad en höjd med namnet "Rytters kulle". Denna benämning saknas på enskifteskartan år 1818.

Den andra tolkningen är, att kullen fått sitt namn efter en person.⁶¹ Denne måste rimligtvis ha burit namnet Rytter.

Namnet vittnar om, att Rytter varit en främlig i orten. Det förekommer icke heller i kyrkoböckerna för Valleberga församling. Man kan därför utesluta den annars tänkbara möjligheten, att Rytter varit en ortsbo.

Namnet på kullen, en f. ö. utmärkt utsiktspunkt, kan icke ha uppstått med anledning av *ett* enda besök. Ett sådant innebar ju icke något så märkvärdigt, att kullen fördenskull fått bära Rytters namn. Man får i stället förutsätta — och detta på goda grunder — att besigtningen skett ofta.

Frågan blir nu: för vilket ändamål använde Rytter toppen som utsiktspunkt?

Tvenne alternativ kunna genast avfärdas. Rytter var ingen turist, som fann ett sådant nöje i att se ut över havet, att han återkom ett flertal gånger till kullen. Ej heller befann han sig på en obebodd ö, där han spanade efter ett räddande fartyg.

Man kommer sanningen nära med antagandet, att han gjort observationer av något, som redan fanns inom synhåll och som kvarlåg vid varje besök. Man kan icke förneka, att han visat intresse för objektet, ty annars skulle han icke kommit ofta. Närmast till hands ligger då att antaga, att objektet varit ett fartyg och att detta låg kvar i isen.

Gör man detta antagande — och intet motsäger detta — så följer därmed också ett annat. Rytter kunde icke med sitt markerade intresse för fartyget vara någon "vem-som-helst". Han måste ha varit kaptenen själv.

Denna hypotes ger lösningen till gåtan om den infrusna skutan.

Vi ha här att göra med en kapten, som besöker ett fiskeläge i ett för honom angeläget ärende. Han måste framstå för de fattiga fiskarna som en högt uppsatt person. Helt naturligt får kullen, som han så ofta bestiger, bära hans namn, Rytters kulle. En annan förklaring skulle verka orimlig.

Vidare har kapten Rytter från "sin" kulle gjort observationer om sitt fartyg, eventuellt skiftat signaler med de ombordvarande. Avståndet dem emellan kan uppskattas till 2—3 km. Han måste därför

Efter utbrytningen anlades ett dragontorp på det skifte, till vilket kullen hörde. Här bodde således en "rytter" ("ryter").

⁶¹ Enligt fil. dr Ingemar Ingers, Lund.

varje gång intaga samma plats på kullen för att lättare kunna iakttagas och igenkännas från fartyget, den infrusna skutan.

Nämnda förklaringsförsök äro helt beroende av möjligheten att belägga hypotesen, att Rytter verkligen varit kapten och att hans fartyg under en sträng vinter har kommit eller haft möjligheten att komma in i isen utanför Kåseberga. Kan detta belägg åstadkommas, befrias traditionen om den infrusna skutan från invändningar mot dess sannolikhet, och den kan godtagas som en realitet.

En systematisk granskning av tulljournalerna för Öresund under tiden 1675—99 har givit som resultat, att en kapten Petter Rytter under tiden 3/7 1677—11/3 1693 har passerat Kåseberga sammanlagt 56 gånger. I detta antal ingå även beräknade turer genom St. Bält.

I tulljournalerna anges, att fartyget en gång varit lastat med 188 läster salt, d. v. s. c:a 470 tons last. Efter 1600-tals förhållandena var det ett stort fartyg, troligen ett barkskepp (med 3 master, varav 2 med rår). Dessa data visa, att Rytter icke varit en bonde- eller småskeppare utan en befälhavare på ett stort fartyg och med ett anseende, som en dylik anställning medför.

Motsvarande journaler för St. Bält finnas bevarade först fr. o. m. 1701. Möjligt är därför, att Rytter före och efter preciserade data gjort sina färder genom St. Bält.

I Öresundstullens journaler äro uppgifterna ordnade nationsvis eller i grupper av nationer. Huvudparten av de förtullade skeppen utgöra dock de holländska, vilka uppdelats i ballastade och lastade skepp.

Beträffande Rytters fartyg är förhållandet anmärkningsvärt. Trots att det hade Windau, eventuellt Libau till hemort, redovisas det i journalerna som ett holländskt fartyg. Möjligen kan detta bero på rederiets ursprung. Sedan hansetiden ha holländare funnits i Balticum. Rytters eget namn, på vilket journalerna förete en provkarta — Rauter, Reuter, de Reuter, Rijter, de Rijter, Ruter, Ryter, Rytter — vittnar om ett holländskt ursprung.

I samband härmed får förf. hänvisa till traditionens utsago, "att en gång en holländsk skuta skulle blivit vinddriven och infrusen vid Kåseberga". Det är anmärkningsvärt, att traditionen även i denna detalj är riktig.

Förf. får anknyta en reflektion till ovannämnda bestämning "infrusen vid Kåseberga". För att denna skall vara rimlig, måste infrysningen ha inträffat under vinterns början och under färd mot

v ä s t e r i Östersjön. En färd under samma tid men i motsatt riktning skulle resultera i en infrysning vid eller norr om Helsingör resp. Nyborg.

Av intresse är därför endast resorna i Östersjön.

Som avgångshamn anges oftast endera Windau eller Libau men också någon enstaka gång provinsen Curland. Oavsett vilken av dessa städer som är hemorten, anges här Windau, då routernas omnämns.

De nu aktuella routernas i Östersjön voro:

1. Helsingör—Windau—Helsingör med 6 turer,
2. Helsingör—Windau—Nyborg eller vice versa med 13 turer,
3. Nyborg—Windau—Nyborg med 9 turer eller tillsammans 28.

Under var och en av dessa passerades Kåseberga tvenne gånger, eftersom alla turerna anses⁶² ha gått norr om Bornholm.

I routernas 2. och 3. äro turerna delvis eller helt rekonstruerade. Denna rekonstruktion har tillgått sålunda.

När Öresunds tulljournaler givit belägg för tvenne turer ostvärt men ingen västvärt däremellan, har detta berott därpå, att Rytter den gången passerat St. Bält. Denna tur måste därför inpassas i tidschemat. Skulle det oaktat tidsintervallen vara orimligt långt, lå ytterligare ett antal dubbelturer ost- och västvärt genom St. Bält medtagas, tills rimliga tidsvärden erhållas. Data för angöring av Nyborg bli visserligen approximativa, men detta är av mindre betydelse. Av större vikt är att få fastslaget, huruvida fartyget kunde passera Nyborg efter den uppgjorda, provisoriska tidtabellen och årstiden härför. Först då genomfarten inträffat under en hård vinter, finnes anledning till diskussion om de rekonstruerade tiderna.

Utgår man från de givna tiderna för turerna på routen Helsingör—Windau—Helsingör (2m 24d + 1m 19d + 6m 26d + 3m + 1m 11d + 4m 17d) erhålles ett medeltal för samtliga på 3m 11d. Tvenne färdtider — 6m 26d och 4m 17d — skilja sig markant från de övriga. Den förstnämnda (29/4—25/11 1687) tyder på en reparation, den senare troligen orsakad av annan anledning, t. ex. kölhalning. Uteslutas båda, sjunker medeltalet till 2m 11d. Vid rekonstruktionen av övriga Östersjö-turer har 2 mån. beräknats för varje.

Tvenne tänkbara tillfällen för fartygets infrysning föreligga.

Vid det första av dessa få vi utgå från anteckningen i tulljournalen, att Rytters fartyg kom från "Curland" och blev förtullat den 19/8 1682 med Brest som angiven destinationsort. Nästa gång hans

⁶² Enligt sjökapt. V. Berg, Ystad.

namn påträffas i journalerna är vid tullklareringen den 16/12 1683, d. v. s. efter 15 mån. 27 d. Denna gång kommer han också från hemorten med Roscau som bestämmelseort.

Det gäller nu att fördela denna tidrymd på Atlant- och Östersjöturerna med för vardera sannolika värden. De förra böra enligt statistiken för hans övriga färder kunna utföras på 4–5 mån., de senare på 2 mån. Med ledning av dessa uppgifter beräkna vi följande turer:

Atlanttrouten. (Västerut)

1682.

19/8 H e l s i n g ö r — B r e s t — N y b o r g. Turen kan beräknas räckta 4 mån., och Rytter borde därför vara tillbaka i Nyborg den 19/12 eller tidigare.

Här må inflikas en uppgift om "Isforholdene i danske farvande" för vintern 1682–1683: "Haard Vinter fra December 1682 indtil den 13/3. Paa Islands Nord-Kyst laa Isen tæt til Land. I Maj drev Isen Syd paa til Grindevig, hvor Fiskeriet af den Grund ophørte".⁶³

Östersjörouten. (Österut)

1682–1683.

19/12 N y b o r g — W i n d a u — N y b o r g. Som ovan nämnts borde Rytter komma tillbaka från sin resa till Brest den 19/12 eller tidigare med möjlighet att fira julhögtiden hemma i Windau. — Av skäl, som anföres här nedan, får återkomsten till Nyborg preliminärt anges till den 16/5 1683.

Atlanttrouten.

1683.

16/5 N y b o r g — B r e s t — N y b o r g med beräknad återkomst efter 5 mån. den 16/10.

Östersjörouten.

1683.

16/10 N y b o r g — W i n d a u — H e l s i n g ö r, dit Rytter återkom — enligt belägg — den 16/12 från Windau.

Under rekonstruktionen av reserouterna för tiden 19/8 1682–16/12 1683 ha vi nu nått fram till den andra belagda tidpunkten för förtullningen i Helsingör.

⁶³ C. I. H. Speerschneider: Om Isforholdene i danske farvande i ældre og nyere tid, Köpenhamn 1915.

Vi göra om kalkylen men räkna nu tillbaka i tiden. En östersjöroute á 2 mån. och en atlantroute á 5 mån. subtraheras från den 16/12 1683, och som resultat erhålles den 16/5 1683, då Rytter borde ha återkommit till Nyborg, som han lämnade omkring den 19/12 1682.

Sammanföras alla data, få vi följande tidtabell:

1. Ankom Helsingör		19/8	1682	mot Brest,
2. Ankom Nyborg	efter 4 mån.	19/12	1682	„ Windau,
3. Ankom Nyborg	„ 5 „	16/5	1683	„ Brest,
4. Ankom Nyborg	„ 5 „	16/10	1683	„ Windau,
5. Ankom Helsingör	„ 2 „	16/12	1683	„ Brest.

Naturligtvis äro dessa data flytande men inom ganska snäva gränser. Data 1. och 5. äro belagda, 2. medger föga ändring och 4. är en normal tidpunkt. Som en följd härav är differensen för datum 3. begränsad.

Rytter har således behövt ungefär 5 mån. för att fullborda turen Nyborg—Windau—Nyborg, för vilken 2 mån. får anses vara den vanliga tiden. Ur en enkel redogörelse för ett fartygs avgångs- och ankomsttider har uppstått en sjöfartsfråga av intrikat natur. För att kunna lösa denna fordras sakkunskap.

Förf. har därför anlitat en yrkesman, sjökapt. V. Berg, med mångårig erfarenhet av sjöfarten i s. Östersjön med både segel- och ångfartyg. Hans egen kontakt med isen utanför Kåseberga år 1941 anser förf. vara en merit i detta sammanhang.

Berg, som själv upplevat de svåra vintrarna åren 1940—1941 vid Skånes sydkust, ansåg, att Rytter — med hänsyn till den begynnande hårda vintern 1682—1683 — måste ha lämnat Windau senast den 20/1 1683. På sin färd västerut har han då först mött ”tallriksisen” n. om Bornholm och senare den vida besvärligare ”drivisen” utanför Sandhammaren för att till sist råka in i den fasta isen utanför Kåseberga. Infrysningen där torde ha inträffat omkring den 5/2.

Ett annat händelseförlopp kunde ha inträffat, om vinden varit västlig och fartyget fördenskull låg på kryss. Utsikterna att under nattens mörker komma in i isen voro stora, i synnerhet då fartyget skulle gå över stag.⁶²

Ännu en gång får förf. citera traditionens ordalydelse, ”att en gång en holländsk skuta skulle blivit v i n d d r i v e n och infrusen vid Kåseberga”. Denna uppgift kan givetvis icke tillmätas bevisvärde. Men å andra sidan är den icke motsägande.

Båda alternativen voro sannolika. Så långt min sagesman.

Det andra tänkbara tillfället för infrysning kan ha inträffat efter det Rytter passerat Helsingör den 15/11 1690 på väg mot Windau och innan han återkom den 2/4 1691 efter 4 mån. 17 d. bortavaro.

Om vintern 1690—1691 anger tidigare anförda källa⁶³ kortfattat: "Ingen Sejlordre 23/11—28/3. Streng Vinter. Streng Vinter i Tyskland." Uppgiften om segelorderna kan knappast betyda annat, än att den danska kusten varit isbelagd. I motsats till uppgifterna om vintern 1682—1683 saknas här belysande exempel på denna vinters stränghet.

Händelseförloppet från det fartyget lämnade Windau och passerade Sandhammaren med möjlighet att råka in i den fasta isen utanför Kåseberga kan — ytligt sett — ha varit lika i de båda alternativen från vintern 1682—1683. Det är lika berättigat i båda fallen att antaga en infrysning av fartyget. Att tänka sig möjligheten av tvenne infrysningar för Rytter är väl djärvt och saknar varje grund. Flera faktorer, såsom vindriktning, vindstyrka, månken, påpasslighet o. a. kunna dock vara olika i båda fallen. De kunna bilda kombinationer, som ibland benämnes tur, ibland otur.

Granskningen av Öresundstullens journaler är nu avslutad. Den föranleddes av förklaringsförsöken till frågorna i samband med traditionen om "den infrusna skutan" och Rytters kulle.

Det har nu konstaterats, att en kapten Petter Rytter från Windau har passerat Kåseberga 56 gånger under tiden 1677—1693 och att hans fartyg sannolikt kommit in i isen utanför Kåseberga någon gång under de hårda vintrarna 1682—1683 eller 1690—1691.

Därmed har skapats ett fast underlag för vidare diskussion om uppkomsten av benämningen "Rytters kulle". Att kapten Rytter givit upphov till kullens namn står nu höjt över allt tvivel. På samma gång knytes ett logiskt samband mellan orsakerna till Rytters besök på kullen och till fartygets belägenhet utanför Kåseberga. Den uppkomna situationen kan endast förklaras på ett sätt: *skutan var infrusen*. Detta faktum är ett av de viktigaste momenten i traditionen.

Av mindre vikt för händelseförloppet är uppgiften, att fartyget varit av holländsk nationalitet, men för verifiering av traditionens tillförlitlighet är den av betydelse. Samma anmärkning gäller också upplysningen, att skutan skulle vinddrivits.

Det viktigaste momentet är, att "skepparens hustru var med och hon och hennes man begagnade de långa månaderna av den nödvungna fångenskapen till att lära traktens kvinnor den knyppling,

som utövades i deras med Skåne så närbesläktade hemland". Det är fullt förståeligt, att Ehrensvärd saknade kännedom om en sådan speciell detalj, som det holländska inslaget i *Balticum* utgör, och därför tillfogade bisatsen som ett förklarande tillägg. Denna kan lämnas åt sido.

Men traditionens kärna — förklaringen till knypplingens införande till undersökningsområdet — kvarstår utan direkta belägg. Endast med förlitande på förhållandet, att traditionens i övrigt korrekta data även gäller kärnpunkten, kan slutsatsen dragas, att makarna Rytter ha infört knypplingskunnigheten i undersökningsområdet.

Tidpunkten härför skulle ha varit vintern 1683 eller 1691.

En berättigad fråga är, huruvida knypplingsverksamhet funnits tidigare i undersökningsområdet än nämnda årtal. Ett uttömmande svar härpå kan icke lämnas. För ett positivt sådant saknas ännu belägg. Frågan får därför ändras till att gälla, om det är tänkbart med en ännu tidigare period av knypplingsverksamhet i undersökningsområdet.

För att finna allmängiltiga förutsättningar för en dylik utveckling, må först en kortfattad översikt lämnas om förloppet inom textilslöjden på Karelska näset.

Det har redan anförts (s. 42), att 1500-talets knypplingsmönster spredos där, tack vare närvaron av handelsvägar och herrgårdar. Linnove har dock funnit ännu äldre mönster men låter frågan om deras ursprung stå öppen (s. 58). Meinander framhåller (s. 10), att Karelens textilslöjd har en ostlig orientering. Utan att närmare gå in på frågan, om det rör sig om tvenne från varandra skilda knypplingsperioder och deras brytning mot varandra, skall här endast förutsättningarna beröras. En av dessa är, att Karelen ligger på kontinenten och är därför utsatt för omedelbara impulser från öster och söder, så länge inga järnridåer finnas. Vidare ha nyheterna förts av köpmän via handelsvägar till bl. a. herrgårdar, som i sin tur lämnat dem till "kvinnorna av folket".

Skåne hör däremot icke till kontinenten. Valleberga — inkörsporten för knypplingen — saknar handelsvägar och herrgårdar och därmed också förutsättningar för en tidigare knypplingsperiod. En i detta fallet hoppande spridning förutsätter icke, att nyheten redan funnits på orten.

Hur länge fartyget övervintrade utanför Kåseberga är ovisst. Den rekonstruerade tiden anger 5 månader för Östersjöturen, som nor-

malt tog 2 månader. Det återstår såldes 3, som dock får betraktas som ett maximum.

Kunde "traktens kvinnor" lära sig detta nya konsthandverk på en ungefärlig tid av 2—3 månader? Det är tvivel underkastat, att otränade hjärnor skulle kunna lära sig alla mönstren under denna tid. En nutida knypplingskurs omfattar som regel 35—40 timmar, varunder ett fåtal mönster inläras, och dessa kunna kompletteras på nästa kurs. För de första "traktens kvinnor" erbjöds ingen kompletteringskurs, men de hade sannolikt en annan möjlighet att förkovra sitt vetande.

Då en yrkesknypplerska skulle "sätta upp" en ny spets eller en gammal efter en längre tids uppehåll, dröjde det en stund, innan hon fick in den rätta rutinen. Den första biten blev därför icke välknypplad, varför den klipptes av, när spetsen var färdig, och så fick den tjäna som prov. Ibland hamnade den i en ask tillsammans med andra prover. Var knypplerskan ordningsfull, nålade hon fast dem i en härför lämpad bok eller i ett häfte av hopsydd ark. Detta var vanligt under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Det sannolika är, att så varit fallet även tidigare. Troligen är, att bruket är av samma ålder som knypplingen.

Det är högst sannolikt, att madam Rytter ägde en provbok, och att hon lämnade denna kvar i Valleberga, när hon avreste från byn. Och nu fanns det möjlighet att lära sig nya mönster, allt eftersom elevernas minne orkade med det.

Utan tvivel var det madam Rytter, som spelade huvudrollen som nyhetsförmedlare av den kvinnliga sysselsättningen. Med hennes införande i sammanhanget kunna flera öppna frågor få sin förklaring, såsom varför Karelska näsets mönster, Väst-Karelsens och Estlands pöl och Tyterskärs randningar överförts till undersökningsområdet. Man har skäl att förmoda, att hon varit en berest kvinna, som kommit i kontakt med skilda knypplingscentra. Däremot har man svårt att tänka sig kapten Rytter i samma situation.

Uppgiften har varit att göra en undersökning, varifrån, på vilket sätt och när knypplingskunnigheten införts till undersökningsområdet. Den är nu slutförd och ger som resultat, att knypplingen i området är ett kulturlån från Karelska näset, Ingermanland eller Estland, eventuellt också Lettland och att den införts av madam Rytter under endera av vintrarna 1683 eller 1691.

II

KNYPPLETSKOR, IMPULSER OCH FÖRLÄGGARE

1. BYALAGETS UTSEENDE

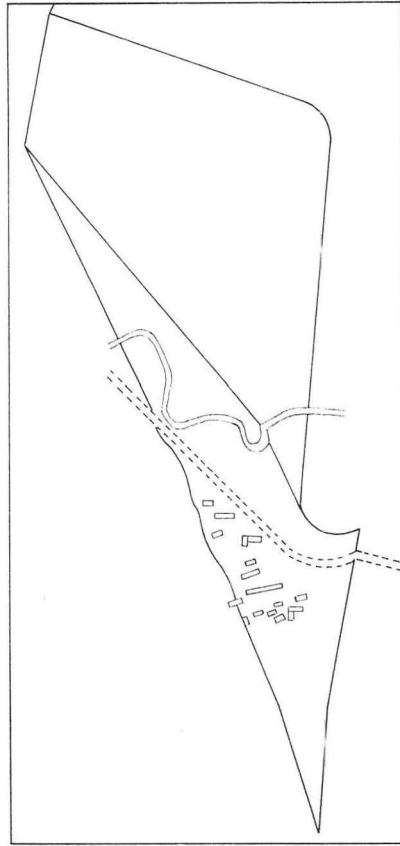
Då man vill undersöka byalagens status inom undersökningsområdet för att få en bakgrund till knypplerskornas miljö, kan man redogöra för varje enskild by för att senare göra en sammanfattning. Olägenheten med denna metod är upprepningar av gemensamma detaljer, eftersom byarna på en skånsk slättbygd ej förete någon större olikhet sinsemellan.

En annan metod är att utvälja en enstaka by och låta denna fungera som en typ för alla övriga. Fördelen med denna är, att man kan göra beskrivningen utförligare och utan upprepningar.

Förf. har valt den senare och som typexempel tagit Valleberga av flera skäl. Först och främst har denna by att bjuda på ett rikhaltigt och lätt tillgängligt material, som förf. tidigare delvis varit bekant med. Ett annat skäl är byns ställning som nyhetscentrum för knypplingen.

Den under åren 1704—05 av Andreas Amnelius upprättade byakartan över Valleberga och Löderups byar visar, dels att gräns sattes mellan byarna, dels att tofterna voro belägna på ömse sidor av vägen från Ingelstorps gräns i väster till Hagestads i öster. Gårdar och gatehus lågo norr om denna väg och markerades på kartan med enkla, schematiska teckningar i perspektiv. Söder om tofterna lågo de för båda byarna gemensamma "Östre Wång", "Mellomwång" och "Wästre Wång". Mellan dessa och Östersjön sträckte sig "Ängswången". Norr om tofterna låg "Allmänningen", varav endast en ringa del var uppodlad, nämligen "Höyan" och "Krämarewången".

Kartan ger icke något besked om, var den obesuttna befolkningen

34. "Striven", de obesuttnas bebyggelse i Valleberga. Efter konceptkartan till enskiftet.

— "backstugusittarna" och militärerna — hade sina bostäder. Detta får man däremot av konceptkartan till den blivande enskifteskartan. På denna äro ej endast alla gårdar och de numrerade gatehusen minutiöst inritade utan även de obesuttnas hus. För Valleberga by voro dessa — ett 15-tal — belägna söder om vägen från dåvarande nr 51 Valleberga till Ingelstorps gräns, alltså i byns västra del av allmanningen och i omedelbar anslutning till byraden, fig. 34. Vägen gör här en strupliknande krök, varför denna mark har benämmts och benämnes än av äldre personer för "Striven" (Strupen).

För år 1787 har församlingens kyrkoherde antecknat bland "Märkliga händelser", att en våldelig härjade tvenne ryttaretorp den 25 oktober "i den så kallade Strupen belägit". Denna upplysning ger belegg för ryttarebebyggelsen på Striven. Någon anledning att antaga, att dessa skulle tidigare ha legat annorstädes, finnes ej. De lågo ju

på byns allmänning, och någon annan plats kunde ej ifrågasättas. Av samma anledning får man antaga, att även soldater och "backstugusittare", d. v. s. husmän, voro bosatta där.

När Striven började bebyggas, kan icke med säkerhet avgöras. Tiden för bebyggelsen av svenska ryttaretorp kan däremot någorlunda bestämmas.

Redan under hösten 1658 påbörjades förberedelserna i Skåne till en indelning av rytteriet. Denna indelning trädde i kraft 1662 och modifierades 1680, 1683—84 och 1687—88, vilka årtal ge ungefärlig anvisning om tidpunkten för det svenska rusthållets införande i undersökningsområdet.

Kyrkoboken för Valleberga församling ger under åren 1678—90 belägg för tillvaron av ryttare i Valleberga: corporal Lasse Frisk (dotter Annicka, f. 1682), ryttare Pär Dunner (son Pär, f. 1685), ryttare Pär Swänsson, även kallad Pär Smälänning, (dotter Maria, f. 1688), ryttare Eric Öman (son Staffan, f. 1688), ryttare Lasse Swänsson (d. 1689), ryttare Hans Bruuse (son Daniel, f. 1693) och ryttare Nicolaus Weijer (dotter Ingar, f. 1690).

Dessutom förekomma under slutet av 1600-talet namnen Jonas Gadd och Hindrik Hög utan militär titel i samband med fadderskap till ryttarebarn.

Namnet "Pär Smälänning" ger anvisning om, att de inflyttade voro uppsvenskar. "Ryttarna skulle enligt regementets bestämmelser vara svenskar och blevo därför behandlade som främlingar i Skåne", framhåller Alf Åberg, och för att belysa ryttarnas ekonomiska ställning må ur Åbergs avhandling anföras vidare: "Deras fattiga villkor drevo dem till olagligheter, överfall och stölder, vilka ökade motsättningarna mellan dem och den bofasta befolkningen".¹

"Ännu under 1690-talet kan man konstatera motsättningar mellan ryttare och den bofasta befolkningen. Det är emellertid svårt att avgöra, huruvida motsättningarna vid denna tid hade sin grund i ryttarnas främlingsskap eller i det torftiga tillstånd, i vilket de levde. Ännu sämre blevo ryttarnas villkor, sedan de på grund av ålderdom eller bräcklighet erhållit avsked från sitt regemente. Han var då skyldig att avflytta från sitt torp och synes icke heller längre varit befogad att inneha ryttarebruk och del i kronorusthållet. I november 1699 berättade överste Rehnskiöld, att 40 ryttare, som erhållit avsked vid årets generalmönstring, måste gå omkring med tigg-

¹ Alf Åberg: Indelningen av rytteriet i Skåne åren 1658—1700, s. 186 ff. — Den ovan omnämnde ryttaren Hans Bruuse och hans broder Nils rannsakades den 11—12 okt. 1695 för mord på "corporalen Manfelts Pijga". Gen.guv. handlingar.

staven, då de icke hade något att leva av. I allmänhet hänvisades sventjänarna att söka pension ur Vadstena krigsmanshuskassa, men understödet härifrån torde knappast ha räckt till att ge dem ens deras nödtorftigaste bärgning”.²

”Av aktmaterialet att döma synas åtskilliga ryttare efter sitt avsked från militärtjänsten ha kvarstannat som drängar hos sina gamla rusthållare, medan andra återvänt till sina hemtrakter i Uppsverige”.³

Att förf. så utförligt sysslat med ryttarnas ekonomiska och sociala ställning beror därpå, att det är önskvärt att få fram en klar bild av det dagliga livet hos åtminstone en grupp ur Strivens koloni, en grupp med få eller inga arbetstillfällen hos bönderna och med en livsföring i närheten av svältgränsen.

Backstugusittarnas och husmännens tillvaro är mera höljt i dunkel, men man kan likväl våga antaga, att deras anseende var något högre än deras grannar ryttarna. De voro dock böndernas landsmän i motsats till de uppsvenska främlingarna. Möjligen var deras ekonomiska ställning bättre, fastän skillnaden ej torde ha varit så stor.

Med denna bakgrund till koloniens livsföring måste det stå klart, att varje arbetstillfälle, som stod till buds, skulle mottagas med stor beredvillighet. En sådan möjlighet till arbetsförtjänst erbjöds koloniens kvinnor, då knypplingen infördes i Valleberga under 1600-talets tvenne sista decennier, en tidsangivelse, som sammanfaller med kyrkobokens uppgifter om ryttarefolket i Striven.

Alla voro icke skickade att utföra den knyppling, som sedermera benämndes skånsk. Härför fordrades ett visst mått av intelligens, som svarade mot svårighetsgraden. En sentida utöware av konsthantverket ansåg, att förutsättningarna för en skicklig knypplerska voro: ”Klar i hjärnan, kvick i fingrarna och så ihärdighet”. Dessa förutsättningar voro lika giltiga under slutet av 1600-talet som 200 år senare.

Miljön i Striven var gynnsam för knyppling. Man måste taga hänsyn till det faktum, att ryttarna, soldaterna och hantverkarna utgjorde en befolkningsgrupp, som införde nyheter till byalaget. Militärerna kommo i kontakt med yttervärlden i garnisonen, på heden eller rent av i kriget, och för hantverkarna verkade vandringsåren hemma eller i utlandet berikande. Som en följd av denna rörlighet

² ”En avskedad, menig ryttare vid de skånska kavalleriregementena vid denna tid erhöll årligen 6 daler och 24 öre silvermynt — alltså knappt hälften så mycket som hans tidigare årliga sventjänarelönen”. Alf Åberg: a. a., s. 188.

³ Alf Åberg: a. a., s. 186.

med åtföljande rikare erfarenheter höjde de sig intellektuellt över den bofasta och konservativa bondebefolkningen.

Knypplingen utövades här icke för dess egen skull. En sådan hobbyverksamhet var endast förbehållen de högre klassernas kvinnor. Den verkliga drivkraften hos koloniens kvinnor var istället nöden.

År 1817 blev enskiftet genomfört i Valleberga och gränserna markerade på fältet. En 6-årig övergångstid blev stipulerad. Striven uppdelades på tvenne gårdar, nr 50 och 52, och folket där blev nödsakat att se sig om efter nya boplatser.

Det synes, som om bönderna varit angelägna att på sina egna marker säkra en fortsatt arbetsreserv och därför beredvilligt upplåtit 1—2 tld till någon husman på ett arrendekontrakt, gällande för 49 år. Detta gällde särskilt de bönder, som fått sig tilldelat tuvemark, utmark eller mossmark, d. v. s. jord av ringa värde. En del bönder fingo på detta sätt flera husmän, en t. o. m. 8.

Husförhörslängden för åren 1819—25 vittnar om den livliga förflyttningen inom byn och att rörelsen börjat redan innan 1819.

Den största kolonien — 25 hushåll med tillsammans 81 personer — samlades i Peppinge, tidigare ett namn på en åker, som efter enskiftet överfördes till att beteckna området på gränsen till den gamla "Mellomwången" och "Ängswångarna", där gårdarna nr 5 och 6 hade sina sandiga inägor och gårdarna nr 2, 4, 28, 38 och 50 sina utmarker.

I sin församlingsstatistik upptager pastor 25 nybyggare, ett antal, som överensstämmer med ovannämnda uppgift. Uttrycket "nybyggare" är här liktydigt med "familjer", bestående av lika många husmän som husmänshustrur eller tillsammans 50 personer. Av hela antalet, 81 personer, voro således 31 under- eller överåriga. Från Striven kommo 9 hushåll med 18 män och 22 kvinnor, från andra håll 16 hushåll med 17 män och 24 kvinnor. Från samma område flyttade 3 hushåll (13 personer) till nr 17, beläget c:a 1 km från Peppinge, dit de dock icke räknades, fastän kontakt fanns dem emellan.

En husmanskoloni bildades på nr 13 Valleberga med 7 hushåll (27 personer), men denna saknar intresse ur knypplingssynpunkt.

Det ursprungliga knypplingscentrat i Striven skingrades således vid enskiftets införande, men en kärna samlades i Peppinge, som nu blev den nya medelpunkten.

2. KNYPPLETSKOR

a. Definition och källor.

De knypplerskor, som medtagits i undersökningen, ha varit eller äro *professionella*. Därmed avses dem, som i en eller annan form — kontanter eller in natura — erhållit betalning för sina alster.

En del av dem har — som det ofta hette — knypplat endast till "släkt och vänner", underförstått "utan betalning". Att dessa istället lämnat matvaror eller diverse tjänster till knypplerskan, har ömse- sidigt betraktats som gåvor men i själva verket varit bytesvaror. Även i detta fall har knypplerskan ansetts vara professionell.

Av de källor, som stått förf. till buds, ha i allmänhet traditionerna varit de mest givande, även om deras livslängd varit kort. Endast släkttraditionerna ha omfattat flera generationer. En dylik har spårats till år 1779.

Bland de litterära beläggen vill förf. först nämna Augustine Ehrensvärds uppsats,⁴ vari endast de skickligaste knypplerskorna framhållas. År 1908 hade hon 60 "knyppelkvinnor" och 7 "hålsömskvinnor" i arbete, och det är klart, att hon icke kunde uppräknat dem alla.⁵ Tyvärr förstördes alla hennes anteckningar och räkenskaper efter hennes död 1944.

Mera rikhaltiga på namnuppgifter om knypplerskor ha utställningskatalogerna varit, eftersom de tagit med alla knypplerskor, som lämnat sina alster till utställningar.⁶

Trots dessa källors rikhaltiga innehåll ha de likväl ej lämnat uppgifter om de generationer, som verkat tidigare än de i katalogerna omnämnda knypplerskorna. Detta har däremot varit fallet med intervjuer i dagspressen. En gängse fråga till intervjuobjektet har varit denna: "Vem har lärt er att knyppla?" Nästan lika ofta har svaret varit: "Av min mor!" — Med denna upplysning har förf. fått belägg för ytterligare en generation tillbaka i tiden.

⁴ Augustine Ehrensvärd: Något om Tosterupsspetsar. Föreningen för fornminnes- och hembygdsvärd i sydöstra Skåne skrifter. II. 1926, s. 176.

⁵ Ellen Lundberg (f. Nyblom): Spetskonst och spetsar. DAGNY 1908, s. 370. Samma uppsats införd in extenso i SDS 1908 nr 200 (sönd. d. 26/7).

⁶ Utställningskataloger för: "Allmänna hemslöjdsutställningen i Stockholm 1880", "Det 18:de allmänna skånska landtbruksmötet i Christianstad 1889", "Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897", "Industri- och Slöjduutställningen i Helsingborg 1903", "Utställningen i Lund 1907", "Baltiska utställningen i Malmö 1914", "Sydsvenska Dagbladets spetsutställning på Malmö Rådhus 1926".

Enstaka gånger ha husförhörslängderna eller dödböckerna givit direkta upplysningar, att vederbörande varit knypplerska. Även om samma person i en följande husförhörslängd är upptagen som arbeterska, har förf. bibehållit den tidigare beteckningen.

De källor, som fört undersökningen längst in i 1700-talet, har varit bouppteckningarna. Om dessa ha bland den avlidnes kvarlåtenskap upptagit "1 knippleskrin", har förf. undersökt, om den avlidna haft ett gott minne, d. v. s. varit "klar i huvudet" — betingelsen för en god knypplerska. Direkta uppgifter om ett så kvistigt spörsmål kan man finna i husförhörslängdernas anteckningar om "Utanläsning af Luthers mindre katekes 1—5". Har prästen i församlingen betygsatt vederbörandes prestation i utanläsningen med ett litet "a" i vardera av de 5 kolumnerna, har det icke varit fel på minnet. Vederbörande kan anses ha varit "klar i huvudet". Har hon dessutom tillhört de obesuttnas grupp, har förf. antecknat henne som en knypplerska. Den äldsta av dessa, som på detta sätt spårats, var född 1760.

Förutsättningen för detta förfaringssätt är, att bouppteckningen av en kvinnas kvarlåtenskap upptager nämnda underlag. Sådana förekommer dock tidigast 1821. Dessförinnan och delvis samtidigt med knyppelskrinet förekom också pölen, men denna saknades i bouppteckningarna på grund av sitt ringa värde. Därmed är också möjligheten borta att identifiera en knypplerska, som endast använt en pöl.

b. Knypplerskornas utbildning.

Knypplerskornas utbildning och vidareutveckling under 1800-talet — möjligen också tidigare — gick i stort sett efter trenne linjer, och efter dessa kan man indela dem i lika många kategorier.

Det är fullt realistiskt att antaga, att normalt begåvade småflickor, boende i eller intill ett knypplingscentrum, kunde knyppla. En motsatt tankegång är helt främmande för barnets naturliga fallenhet för arbete under lekfulla former, och knypplingen är ett exempel på en sådan form.

Naturligtvis var det icke svårt att "vrída ihop en pöl"⁷ och att tälja några pinnar, om så skulle behövas, och så var den roliga leken igång. Det blev endast enkla smala spetsar, t.ex. lysrader, sotrynen, kattatassar o. d., som dessa småflickor rådde med. Viktigast var dock — sett på längre sikt — att de fingo rytmen i fingrarna, en färdighet,

⁷ Enligt Eljena Andersdotter, jmf. s. 31.

som de hade nytta av, när de som vuxna återupptogo knypplingen. I regel blevo dessa skickligare knypplerskor än de, som först på äldre dagar lärde sig slå spetsar. Förmodligen var detta knypplingsintresse lika för småflickorna, oavsett om de kommo från bondehem eller från de obesuttnas grupp.

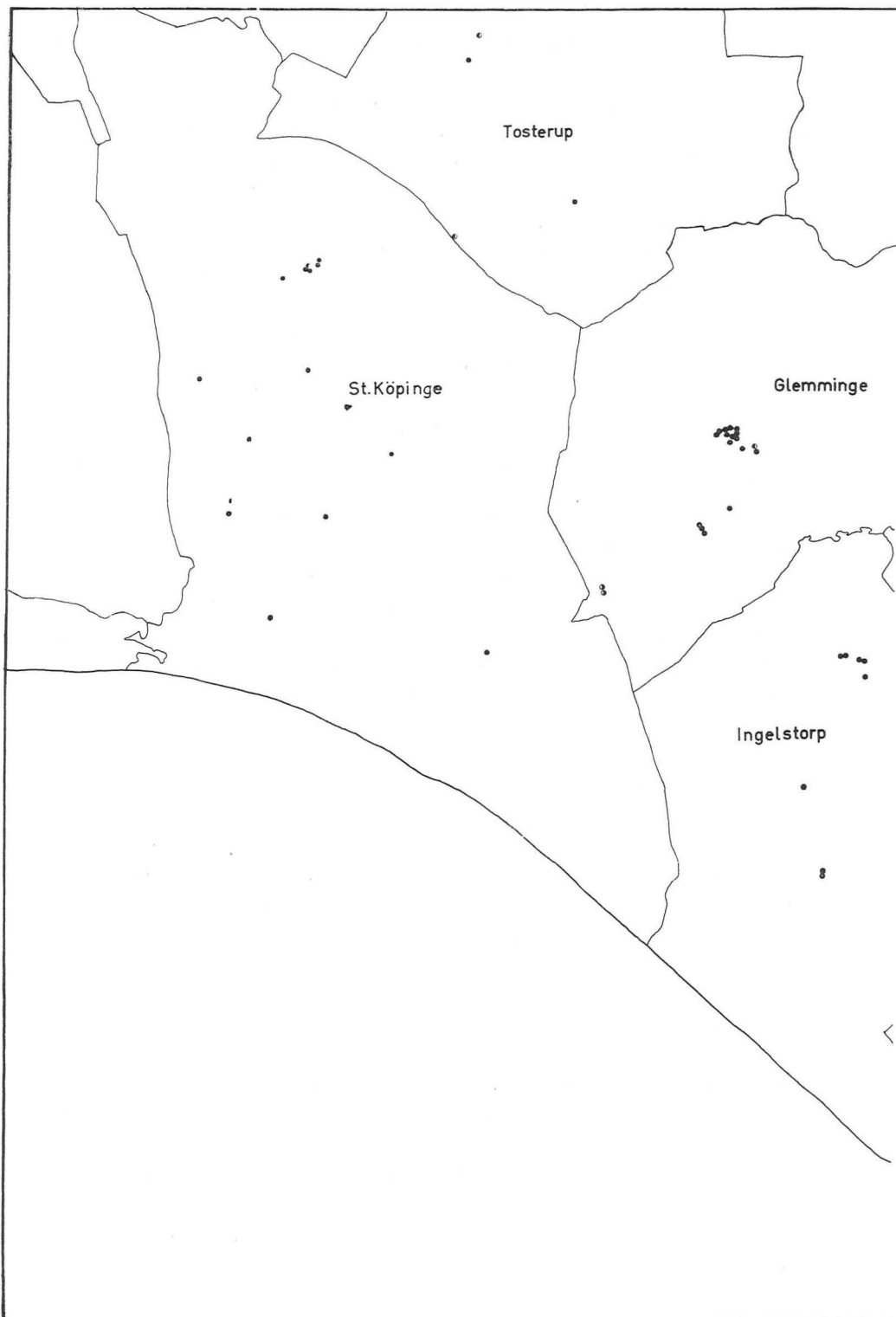
Den första uppdelningen av dem inträffade omedelbart efter konfirmationen, då de arbetsföra flickorna övergingo till förvärvsarbete: böndernas döttrar i hemmet och de obesuttnas som tjänstefolk hos bönderna. För dessa blev ingen tid övrig för knyppling. Så tedde sig framtidsperspektivet för de flesta av dåtidens flickor.

Ett undantag utgjorde dock en liten grupp av invalidiserade, som voro odugliga till grovarbete. Dessa voro nödgade att fortsätta med den sysselsättning, som tidigare börjat som en lek, och blevo yrkesknypplerskor i ordets egentliga bemärkelse. De tillhörde den första kategorien. En typisk representant för denna var Hanna Larsdotter i Valleberga (1838—1903).

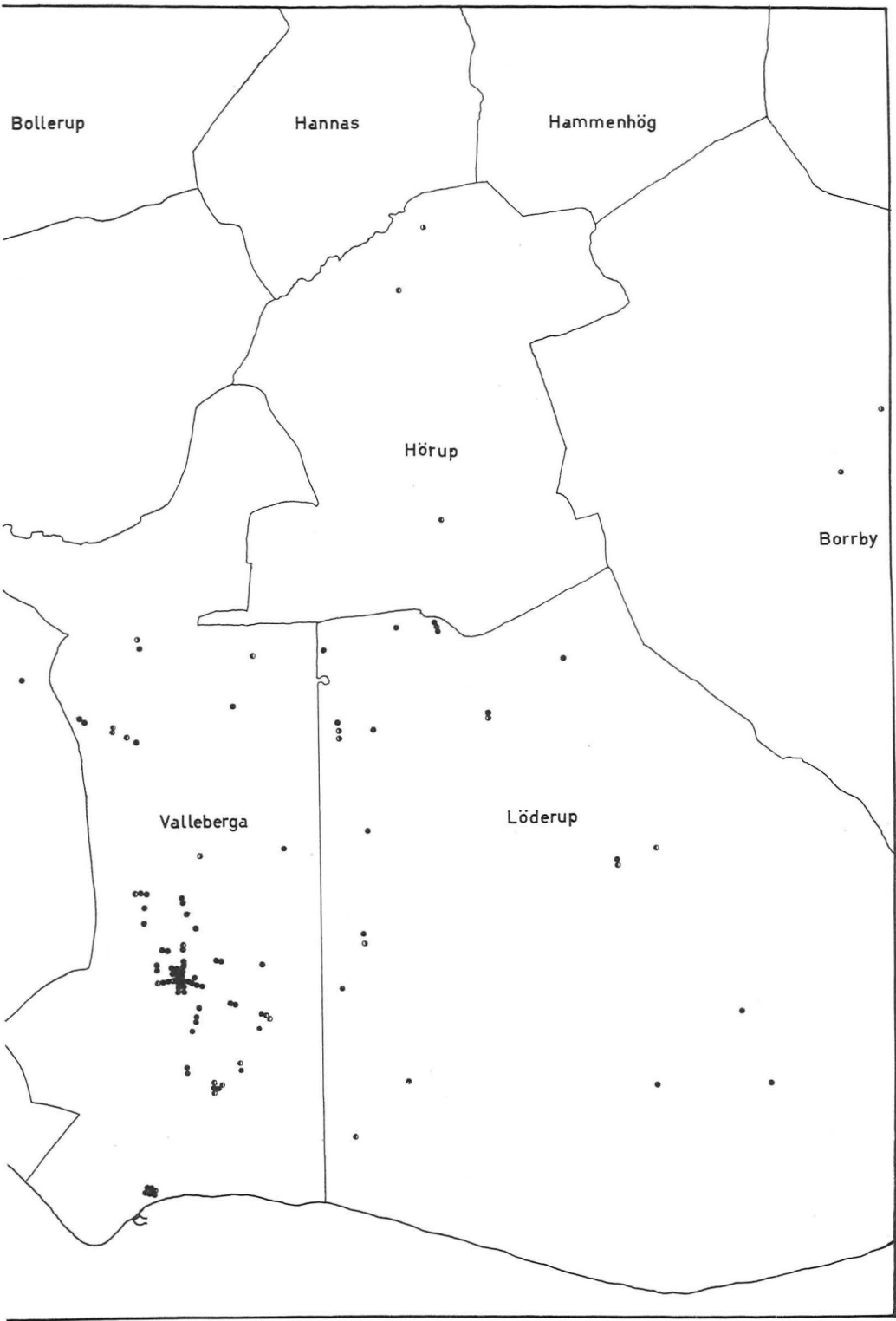
Till nästa kategori kan räknas de, vilka som småflickor lärde sig att knyppla, och efter sina år som tjänstepigor hos bönderna bildade hjonelag med någon obesutten. Då arbetstillfällena tröto — och detta gjorde de oftast under den pågående folkökningen — måste den unga husmanshustrun återuppliva sin kunskap och färdighet i knyppling. Samma framtidsutsikter väntade också den bondedotter, om hon gifte sig under sitt stånd, d. v. s. med en husman, eller förblev ogift. Denna grupp blev självfallet den största, och inom denna funnos många skickliga knypplerskor.

Till den tredje kategorien hörde de, som först under äldre år lärt sig slå spetsar, då de flyttat in i eller i närheten av ett knypplingscentrum och kommit under dess inflytande. De blevo visserligen utbildade knypplerskor, men de saknade den grundläggande rutin, som andra fått under skolåldern. Deras egen ålder bidrog till en avtrubbning av minnet, varför mönsterkunnande var relativt ringa. Breda och komplicerade mönster rådde de icke med men väl smalare, och dessa gjorde de klanderfritt.

Av de ursprungliga småflickorna, som började leken med knyppelpinnarna under skolåldern, återstå bondedöttrarna, som gifte sig ståndsmässigt. Som bondhustrur hade de full sysselsättning med att sköta sitt lantushåll och hade ingen tid övrig för knyppling. Även om någon det oaktat skulle börja att knyppla, kunde det icke ifrågasättas, att hon — en bondemora — skulle sälja sina alster. De äro därför icke av intresse för denna undersökning.

35. Karta över yrkesknypplerskornas bosättning.

En tablå över knypplerskornas socialgruppsförändringar — till vilken förf. återkommer senare — visar, att inga ståndsmässigt gifta bondedöttrar återupptogo knypplandet som gifta. Möjligen kunde knyppleskrinet tagas fram, om hon och familjen nödgats flytta ifrån gården av ekonomiska skäl. I egenskap av knypplerska kan hon nu icke längre betraktas som bondemora utan som husmanshustru.

c. Knypplerskornas spridning.

Det ekonomiska kartbladet av år 1934 har tjänat som underlag för kartan över knypplerskornas bosättning, fig. 35. Den visar, att knypplerskorna varit jämnt spridda i Löderups, Ingelstorps, Tosterups och St. Köpinge församlingar, i den sistnämnda med en svag tendens till koncentration vid kyrkan.

Glemminge församling har en ganska kraftig anhopning av knypplerskor kring kyrkan men en ringa spridning.⁸

Valleberga församling har en markant koncentration i Peppinge med uttunning av beståndet åt söder och norr samt med en spridning väster om kyrkan, området för Striven. Samma dominans synes också siffermässigt i tabellen med "Relationer mellan knypplerskornas födelse- och verksamhetsort", fig. 36.

För att förenkla översikten utan att snedvrída resultaten har i dessa relationer varje knypplerska markerats med $1/2$, då hon utflyttat från den ena församlingen, och med $1/2$ vid inflyttning i den andra — mer än två hemorter har ingen av dem haft. Härigenom räknas 2 inflyttande till samma församling som 1 kvarvarande, och 2 utflyttande från samma församling som 1 utflyttande. Siffrorna böra därför tolkas som uppgifter på kvinnornas verksamhetstid som knypplerskor, varigenom man undviker att räkna med halverade personer. I slutkolumnen får man — efter addition av heltal och avkortat bråk — antalet knypplerskor, födda i resp. församling.

I exempelvis Valleberga ha av 7 knypplerskor — födda och delvis verksamma i församlingen — 3 flyttat till Löderup och 4 utanför undersökningsområdet och därmed givit upphov till 14 halverade verksamhetstider. Därjämte ha 6 personer förlagt hela sin verksamhetstid utanför församlingen — 2 till Ingelstorp, 2 till Löderup och 2 till St. Köpinge. Sammanlagt ha $45 \frac{14}{2}$ verksamhetstider varit förlagda i till Valleberga och $45 + 7 = 52$ knypplerskor varit födda där.

⁸ Två voro syskon, två voro mor och dotter, samtliga döda under 1900-talet.

Tabellen "Knypplerskornas flyttningar", fig. 37, utgör ett sammandrag av "Relationerna", och församlingarna här äro ordnade efter deras antal av födda knypplerskor. Den visar, hur födelseantalet genom in- och utflyttningar ökats eller minskats för att ge ett slutvärde på antalet i vistelseorten. Det är anmärkningsvärt, att antalet knypplerskor har ökat med 22 för Valleberga och 2 för St. Köpinge, medan övriga församlingar ha fått vidkännas en motsvarande minskning. Dessa förändringar ha satt sina spår i den procentuella fördelningen av knypplerskorna i församlingarna. Efter denna grundval kunna församlingarna indelas i 4 grupper:

I. Valleberga med	51,04 %
II. Löderup, Glemminge och St. Köpinge	med 11,03, resp. 11,40 och 11,03 %
III. Ingelstorp och "Övriga orter" med	6,21 resp. 5,50 %
IV. Tosterup, Hörup och Borrbjörby med	2,07 resp. 1,03 och 0,69 %

En fråga, som pockar på sin lösning, är, varför Valleberga har ett större antal knypplerskor än alla de andra församlingarna och "övriga orter" tillsammans.

Företeelsen kan icke ha åstadkommit på samma sätt som vattenringarna i en damm, dit en sten har kastats. Skulle denna liknelse kunna tillämpas, borde Löderup och Ingelstorp som närmaste grannar ha något så när lika värden och St. Köpinge — den längst bort belägna orten — ha det minsta. Men så är icke fallet. Vidare borde ett värde som 51,04 för Valleberga frambringat ett betydligt kraftigare utslag än 11,03 för Löderup och 6,21 för Ingelstorp.

Sannolikt har denna liknelse kunnat tillämpas, då Striven var centrum för nyheten och "ringarna" utgingo därifrån. Sedan dess ha andra faktorer tillkommit och förändrat bilden: byalaget sprängdes, Striven avfolkades och knypplerskorna flyttade till en ny miljö.

Någon romantisk förklaring efter modell "kaka söker maka" kan icke förklara företeelsen. Spetsarna voro underbetalda och kunde f. ö. tillverkas lika väl annorstädes som i Valleberga. Knypplerskorna voro därför icke nödsakade att prompt flytta dit för att kunna tillverka spetsar.

Orsaken till anhopningen av knypplerskor i Valleberga i allmänhet och i Peppinge i synnerhet är icke att söka hos dem själva utan hos hela gruppen av obesuttna. Det kan därför vara skäl att granska förhållandena hos denna del av befolkningen, särskilt deras bebyggelse före och efter enskiftets införande i berörda församlingar.

Åberg anför, att "befolkningstillväxten på landsbygden drabbade

Födelseort	Verksamhetsort																		Procent		
	Borrby		Hörup		Glemminge		Ingelstorp		Löderup		St. Köpinge		Tosterup		Valleberga		Övriga ort.			S u m m a	
	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande	Botästa	Flyttande			
Borrby	1/2																		1	0,69	
Hörup		2/2							1	1/2									2	4/2	2,76
Glemminge			12	1/2							3							1/2	17	2/2	12,40
Ingelstorp					6				3										12		8,28
Löderup	1/2	1/2							5	4/2	1							5/2	20	14/2	18,62
St. Köpinge									1		7	3/2						1/2	11	6/2	9,65
Tosterup									1			2	2/2					2/2	3	4/2	3,46
Valleberga						1			2	3/2	2							4/2	45	14/2	35,86
Övriga orter									2		1	1/2						3/2	9	6/2	8,28
Summa	2/2	3/2	15	3/2	9	12	8/2	14	4/2	2	2/2	2	2/2	68	12/2	16/2	120	50/2			100,00
Procent	0,69	1,03	11,40	6,21	11,03	11,03	2,07	51,04	5,50												

36. Relationer mellan knypplerskornas födelse- och verksamhetsort.

Födelse- resp. verksamhets- ort	Födda		Flyttningar				Kvarvarande		Grupp	
		%	Infl.	Utfli.	+	—		%		
1 Valleberga	45	14/2	35,86	29	5/2	6	7/2	22	—	I
2 Löderup	20	14/2	18,62	7	4/2	15	10/2	—	11	II
3 Glemminge	17	2/2	12,40	3	2/2	5	1/2	—	1	II
4 St. Köpinge	11	6/2	9,65	7	1/2	4	3/2	2	—	II
5 Ingelstorp	12	—	8,28	3	—	6	—	—	3	III
6 Övriga orter	9	6/2	8,28	—	13/2	9	3/2	—	4	III
7 Tosterup	3	4/2	3,46	—	—	1	2/2	—	2	IV
8 Hörup	2	4/2	2,76	—	1/2	2	2/2	—	2	IV
9 Borrby	1	—	0,69	—	2/2	1	—	—	—	IV
Summa	120	50/2	100,00	49	28/2	49	28/2	24	24	120
										50/2
										100,00

37. Knypplerskornas flyttningar.

i första hand de tjänande klasserna, tjänstehjonen, backstugusittarna och inhysesjhjonen. De egendomslösa befolkningsgrupperna tillhandahöll en billig arbetskraft åt bönderna, och dessa uppmuntrade därför både torpanläggningar och backstugubyggande. Några siffror må anföras från Skåne. Antalet stat- och jordtorpare fördubblades under åren 1760—1810, medan daglönareklassen på backstugorna ökade med 85 %. År 1830 fanns det omkring 15.000 självägande bönder och 7.000 arrendatorer, medan torparna räknade över 13.000 och de arbetsföra backstugusittarna och inhysesfolket uppgick till över 10.000. Bonddrängarna och övriga tjänstehjon utgjorde den avgjort största befolkningsgruppen: 30.000".⁹

Daglönarklassen på backstugorna hade således ökat i Skåne med 85 % under tiden 1760—1810. Men arbetsmöjligheterna hade icke ökat i samma takt. Snarare voro de oförändrade, varför ett svårbemästrat befolkningsproblem uppstod.

Under det att bönderna försökte lösa problemet för sin egen klass genom hemmansklyvning, fick daglönareklassen — ständigt utökad med dem av tjänstefolket, som bildat hjonelag — i mån av tillgång mot skäligt arrende odla böndernas nytilldelade utmarker, vilka före enskiftet ansågos vara improduktiv mark. Av dessa voro givetvis tuvemarkerna de mest arbetskrävande på grund av deras stenrikedom. Den rena sandmarken var föga lockande, medan den stenfria, mullblandade sandjorden var eftersökt.

Hos daglönareklassen fanns en påtaglig hunger efter jord, som i befolkningskrisens början var den enda möjligheten att rädda dem från tiggargraven. Det gällde för dem att få så god och lättskött jord som möjligt.

Med ovannämnda fakta som bakgrund och med stöd av kartor från församlingarna i grupp I och II, fig. 37, vill förf. påvisa, hur försök gjorts att lösa befolkningsfrågan genom kolonisation.

I byarna Löderup och Hagestad — tillsammans Löderups församling — bodde backstugusittarna i tuvorna, byarnas allmänning. Enligt konceptkartan för enskiftet voro deras bostäder spridda på 4 olika ställen. De kvarliggande gårdarna i Hagestads väl bevarade radby fingo sina lotter av tuvemarken i anslutning till gårdstomten. Någon utflyttning av backstugusittarna behövde icke ifrågakomma, eftersom tuvemarken och därmed också backstugorna uppdelades på ett flertal gårdar. Backstugusittarna hade här möjlighet att arrendera och bryta

⁹ Alf Åberg: När byarna sprängdes. Sthlm 1953, s. 85.

mark, som visserligen var arbetskrävande men i gengäld låg kring stugan. Huruvida alla accepterade de lokala förhållandena, är en fråga, som icke skall beröras här. Endast i förbigående kan omnämnas, att 57,4 % av de i Löderups församling födda knypplerskor flyttade till Valleberga, fig. 36.

På enskifteskartan av år 1807 över Glemminge by med angivna tegar, gårdar och hus finnas i s. ö. delen av vägkorset ett triangelformigt område med småhus, i storlek lika backstugor. På samma område ligger nu (1960) resterna av den husmansbebyggelse, som till stor del blev eldhärjad år 1919. Eftersom någon allmänning — med undantag för grustag — saknades i byn, ha de obesuttna haft sina bostäder på samma plats även innan enskiftet. Möjligheter för dem att arrendera mark för jorddrivning saknades alldeles.

Intill kyrkan i St. Köpinge och v. om vägen ligger ett gytter av småhus, som äro rester från en tidigare bebyggelse av backstuguhus i likhet med förhållandena i Glemminge. Även här saknades möjligheter till arrendering av mark för jorddrivning. Flygsandsfältet vid Nybro var väl närmast obeboeligt, innan Ystads sandskog planterades.

Då enskiftet infördes i Valleberga, blev Striven delad mellan gårdarna nr 50 och 52. Tydligt var ingendera av gårdsägarna hågad att behålla alla backstugusittarna kvar där, varför flertalet måste flytta därifrån. En del slog sig ner i Peppinge, där de tillsammans med husmän från andra håll bildade en ny koloni, som vid 1825 års utgång uppgick till 25 hushåll. Som tidigare nämnts låg Peppinge på gränsen mellan Ängsåkern åt söder och Mellomwången jämte Västra Wång åt norr. Jorden här kan betecknas som sandblandad mulljord men var sannolikt mullblandad sandjord vid tiden för enskiftet. Den var lättskött och odlingsbar.

Denna mark kunde arrenderas på 49 år mot till synes drägliga villkor. Som exempel kan nämnas, att skräddare Mårten Nilsson arrenderade 1822 av ägaren till Valleberga nr 2, $1/4$ mt ett c:a 950 m² stort område för 66 Rd 32 s Rgd för en tid av 49 år. Efter denna tid skulle summan återbetalas. Årsarrendet utgjorde 8 s Banco. Tendensen var tydlig. Jordägaren ville binda "sin husman" för livstiden men icke pressa honom med ett oskäligt arrende.

I Löderup-Hagestad kunde således backstugusittarna erhålla mark — även om den var av tuvenatur — utan att flytta. Glemminge och St. Köpinge saknade möjligheter att tillfredsställa husmännens jordhunger. I Valleberga kunde däremot tillgodoses deras åstundan att odla jord, hålla ko och uppföda gris.

Häri låg den väsentliga skillnaden mellan församlingarna i grupperna I och II. På grund av de gynnsammare betingelserna i Valleberga — och där i synnerhet i Peppinge — har en folkomflyttning pågått dit. Denna får betraktas som ett led i lösandet av ortens befolkningsproblem. Bönderna sågo naturligtvis med blida ögon, att nybyggarna fingo sin jordhunger tillfredsställd och de själva en billig arbetsreserv bofast och säkrad. En negativ inställning gentemot backstugusittarna skulle ha medfört den för bondesamhället skadliga följden av en allt större tiggareskara. Inom Valleberga synes den stenfria, lättskötta och på samma gång lättillgängliga jorden i Peppinge haft den största dragningskraften på nybyggarna.

Nu först kommer kvinnorna in i bilden. Hade dessa väl bosatt sig i Peppinge och därmed kommit in i knypplingsmiljön, blevo de snart knypplerskor, om de ägde förutsättningar härför.

Här är således orsaken till förhållandet, att 51,04 % av knypplerskorna i undersökningsområdet ha varit verksamma i Valleberga.

d. Knypplerskornas socialgrupper.

1) Översikt.

I böndernas självhushåll ingick hemslöjden som ett led i strävan att få full sysselsättning för tjänstefolket året runt. Man kardade, spann och vävde. Stundom kunde arbetet lejas ut till kunnigt folk, när man ej hann med det på gården.

Vissheten, att hemslöjdsarbete utfördes på gården, har lockat till felaktiga slutsatser. I allmänhet har man väl resonerat så, att om gårdens kvinnor ha kardat, spunnit och vävt, så ha de också knypplat. Och därmed har saken varit klar. Som ett exempel härpå må nämnas ett citat, typiskt för en ganska utbredd uppfattning: "I mättnad och ro sutto de skånska kvinnorna; här blommade i vissa trakter en oförliknelig spetskonst. Karga marker med knappaste bärgning voro hemorten för dalakvinnorna; här blommade likaledes i otrolig rikedom en spetskonst. Har å ena sidan välståndet mäktigt främjat, så har i andra fallet fattigdomen aldrig hindrat; orsakerna få här givet sökas i egenskaper, som haft samband med annat än det materiella".¹⁰

Begreppet "i mättnad och ro" kan endast avse de skånska bondekvinnorna och icke de obesuttna. Ovan (s. 75) har förf. framhållit, att

¹⁰ Elisabeth Thorman: Textil konst i Sverige. Sthlm 1944, s. 202.

det torde ha varit folket i Striven — med en livsföring nära svältgränsen — som under slutet av 1600-talet anammat knypplingen som ett nödhjälpsarbete. Under 1800-talet var det fortfarande en sysselsättning för de obesuttna med låg levnadsstandard.

Då åsikterna härom brytas mot varandra, är det av intresse att undersöka, från vilka socialgrupper knypplerskorna härstammade och till vilka de kommo. Först förutskickas anmärkningen, att det uppstår vissa svårigheter, när man vill jämföra 1800-talets socialgrupper med 1900-talets, eftersom icke alla äro liktydiga.

I nedanstående tabell¹¹ vill förf. ge en översikt av ifrågavarande grupper under nämnda århundraden.

1800-talet	1900-talet	Ekonomiska förhållanden
Åbo	Hemmansägare	Äger minst 10 har jord
Åbo	Småbruksägare	„ 5—10 har jord
Åbo	Stödjordbruk	„ 1—5 „ „
Åbo	Husägare eller Fastighetsägare	„ < 1 „ „
Husman	Husägare	„ fastighet på ofri grund
Hantverkare	Hantverkare	„ fastighet på fri eller ofri grund
Torpare	Torpare	Nyttjanderätt till bostad
Ryttare	Ryttare	„ „ „
Soldat	Soldat	„ „ „

Det bör anmärkas, att medan gruppen åbo = hemmansägare är lätt att avskilja från de övriga, är gränsen mellan grupperna åbo = småbruksägare och åbo = stödjordbrukare så vaga, att de i denna undersökning sammanslagits till en grupp.

Vidare bilda åbo = husägare på fri grund och husman = husägare på ofri grund en gemensam grupp, emedan skillnaden i deras sociala ställning är ganska ringa.

Ofta förekom det, att en husman även benämndes hantverkare. Förf. har då följt den principen att låta den huvudsakliga sysselsättningen bestämma socialgruppen.

Avskedade ryttare och soldater voro stundom upptagna i husför-

¹¹ Enl. meddelande från Lantbruksnämnden i Kristianstad.

hörslängden som hantverkare. I detta fall ha de fått behålla sin ursprungliga titel.

Torparna tillhöra en grupp, som är liktydig under båda århundradena.

Till gruppen "Övriga" har förf. fört yrkena strandfogde (1), skollärare (3), kvarnägare (1), krögare (3) och skogvaktare (1).

Efter nämnda principer ha knypplerskornas föräldrar såväl som de själva fördelats dels i socialgrupper, dels i 5-års perioder.

Av de 145 knypplerskor, som inventeringen omfattar, har i 3 fall föräldrarnas socialgrupp icke kunnat bestämmas, varför tabellen, fig. 38, endast omfattar 142 knypplerskor.

2) Tabellen i vertikalled.

Av de 13 knypplerskor, som utgått från bondehem, ha inga kvarstannat i ståndet: 2 ha gått till husmanshem, 2 till hantverkarehem, 1 till "Övriga" och 8 ha förblivit ogifta. Detta förhållande ger stöd åt den tidigare framförda hypotesen (s. 78), att normalt begåvade småflickor, boende i eller intill ett knypplingscentrum, lärde sig knyppla, oavsett vilken socialgrupp de tillhörde. Det ger även belägg för antagandet, att bondeklassen icke producerade knypplingar till avsalu. Den var — med undantag för bondedöttrarnas blygsamma produktion — konsumenten framför alla andra, innan allmogedräkterna blevo omoderna.

Denna slutsats är av så avgörande betydelse för den allmänna diskussionen om bondehemmens förmenta ställning som knypplingsproducent, att det är motiverat med en — om än summarisk — redogörelse för samma förhållande i Norra Europa.

"I Normandie utgjorde spetsknypplingen fiskarehustrurnas och fiskareflickornas huvudsakliga sysselsättning under 1500-talet".¹²

"I marsklandet har knypplingsindustrien aldrig vunnit fotfäste, i det friserna icke ville låta sina barn lära knyppling, oaktat tusenden sutto sysslolösa vintern över".¹³

"I stället för att det tidigare för största delen var gårdsmännens kvinnor eller döttrar, som sysselsatte sig med knyppling, blev detta handarbete nu endast utövat av de fattigare klasserna på landet, husmans- och inhysesfamiljerna".¹⁴

¹² Siegfried Sieber: Die Spitzenklöppelei im Erzgebirge, Leipzig 1955, s. 13.

¹³ Fr. Jürgensen West: Den tønderiske Kniplingsindustriens Blomstertid. Sønderjydske Aarbøger 1901, s. 104—141.

¹⁴ I föreg. not a. a., s. 7.

Knypplerskornas socialgruppsförändringar:

A. Föräldrehemnets socialgrupp

	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	M/1910	M/1915	%								
Äbo = hem.äg																																			
Äbo = sm.äbr.äg																																			
Äbo = husäg. eller husman																																			
Torpene																																			
Ryttare Soldat																																			
Hantverkare																																			
Övriga																																			
SUMMA	2	-	2	1	3	3	2	1	4	5	5	15	18	12	13	9	2	4	6	4	6	4	4	9	6	4	3	4	2	1	2	142	100		

B. Egna hemnets socialgrupp.

	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	M/1910	M/1915	%										
Äbo = hem.äg																																					
Äbo = sm.äbr.äg																																					
Äbo = husäg. eller husman																																					
Torpene																																					
Ryttare Soldat																																					
Hantverkare																																					
Övriga																																					
SUMMA	2	-	2	1	3	3	2	1	4	5	5	15	18	12	13	9	2	4	6	4	6	4	4	9	6	4	3	4	2	1	2	142	100				

38. Knypplerskornas socialgruppsförändringar.

”Överallt” (i Böhmerwald) ”knypplade endast husmän och inhysesboende. Men om det fanns en by med uteslutande bondebefolkning — alltså utan husmän och inhysesboende, blev knypplingen något be driven endast under vintern”.¹⁵

”Att karelska bondebefolkningen brukade knyppla, kan icke påvisas i handlingar”.¹⁶

Klart säges det ifrån i citaten, att de obesuttna icke ha knypplat i Normandie eller det frisiska marskområdet, mera försiktigt, då det gäller Karelen, och med vissa reservationer beträffande Sönderjylland och Böhmerwald.

Att bondeklassen icke varit yrkesmässigt producerande ifråga om knyppling, synes vara en ganska vanlig företeelse, från vilken undersökningsområdet icke utgör ett undantag. Och detta fullt naturligt.

En husmor på en bondegård med självhushåll måste under förra seklet kunna utföra eller övervaka arbeten, som i våra dagar har övertagits av yrkeskunniga. Hon fick bl. a. syssla med tvätt, bryggd, slakt, bak, kärning och ystning, behandling av lin och ull till färdigt garn samt med vävning och blekning. Dessutom tillkom den dagliga mathållningen för familj, tjänstefolk och stundom lejt folk.

Även om hennes mångsyssleri icke alltid var av kvalitativ art, så var likväl hennes arbetsböroda aktningvärd. Därför måste den på lösa grunder vilande hypotesen, att en bondhustru skulle besitta kunnighet i ännu ett hantverk, därtill ett konsthantverk som knyppling med sina speciella krav på utövaren, vara orimlig. Det var således fullt naturligt, att knypplingen i allmänhet låg utanför bondhustrurnas verksamhetsområde.

Från småbrukare- och torparehemmen ha kommit 4,2 % resp. 5,6 % av knypplerskorna, och de, vars egna hem tillhörde nämnda socialgrupper, ha utgjort 7,8 % resp. 0,7 %. Dessa hem, i synnerhet torparnas, ha varit utan större betydelse ur knypplingssynpunkt.

Ur militär- och hantverkshemmen, varifrån nyheter förmedlades till byn, ha kommit sammanlagt 23,3 % (13,4 % resp. 9,9 %) av undersökningsområdets knypplerskor. De ha hamnat i alla socialgrupper med undantag för torparnas.

Anmärkningsvärt är den påtagliga tendensen, att ryttarna och soldaterna icke hade någon nämnvärd framgång på äktenskapsmarkna-

¹⁵ Josef Blau: Böhmerwälder Hausindustrie und Volkunst, IV, s. 135.

¹⁶ Aino Linnove: Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle, s. 220.

den beträffande knypplerskorna, av vilka endast 3,5 % kommo till deras hem.

Den över alla andra dominerande socialgruppen var husmännens, från vars hem utgått 50,7 % av knypplerskorna. Av dessa ha hälften — 25,35 % — kvarstannat i den egna gruppen, medan andra hälften spritt sig till de andra grupperna. Dessa ha i sin tur rekryterat husmansknypplerskor till 14,05 %.

En annan storgrupp utgöra de ogifta knypplerskorna med 31,7 %, naturligt nog från alla socialgrupper. Bland dem fanns ett flertal invalider.

3) Tabellen i horisontalld.

Under 1700-talets sista kvartssekel synes de blivande knypplerskorna ha kommit uteslutande från ryttare- och husmanshem. Denna tendens fortsätter under nästa 25-års period, varunder det tillkommer 1 från bondehem och 1 från övriga. Fram t. o. m. 1825 ha således sammanlagt 21 knypplerskor av 23 utgått från ryttare- och husmanshem. Bakom det bräckliga materialet skymtar samma tendens, som påtalades i samband med Strivens bebyggelse (s. 75).

Metoden att påvisa förekomsten av knypplerskor genom att jämföra uppgifterna om knyppleskrin i deras bouppteckningar med anteckningarna i husförhörslängderna om deras kunskaper i kristendom baseras huvudsakligast på närvaron av knyppleskrin. Detta underlag blev — som tidigare nämnts — infört till Skåne 1800 och till Valleberga 1819. Dessförinnan och senare jämsides med detta användes den äldre pölen, men denna blev icke upptagen i bouppteckningarna. Därmed försvann alla spår, som annars kunde ha lett till utövande knypplerskor. Man har därför skäl för antagandet, att antalet knypplerskor under 1700-talet var betydligt större än det nu erhållna (8).

4) Faktorer med inverkan på beståndet.

Under åren 1826—50 har ett markant stort antal knypplerskor blivit födda, 63 kvinnor (43,7 %), vilket antal under 1851—75 plötsligt sjönk till 25 (17,6 %).

För att undersöka orsaken härtill utgick förf. från perioden 1856—60, som endast hade 2 födslar av blivande knypplerskor, verksamma som 25—30-åringar under åren 1881—90.

Utflyttningslängderna för Valleberga visade för tiden 1881—85 — således halva perioden — en omfattande emigration med bl. a. 33 kvinnor. Målen voro Danmark

med Bornholm, Tyskland och Nordamerika. Av nämnda kvinnor från Valleberga voro 7 födda under 5-års perioden 1856—60 och 8 under den därpå följande.

Utgår man från dessa sifferuppgifter — jämte ett löst antagande, att antalet anger knypplerskor — och jämför dem med antalet födda knypplerskor under perioden 1846—50 — d. v. s. 13 — så finner man, att för perioden 1856—60 erfordras endast 4 knypplerskor för att uppnå antalet 13 ($2 + 7 + 4$) och för följande perioden 1 knypplerska ($4 + 8 + 1 = 13$).

Uppgifterna avse endast *en* församling i undersökningsområdet men ge det oaktat — utan att övriga församlingar medräknas — tillräckligt material för antagandet, att *emigrationen* har orsakat bortfallet av knypplerskorna i undersökningsområdet under senare hälften av 1800-talet.

Ännu en faktor, som påverkade minskningen av knypplerskebeståndet, var givetvis den moderiktning, som sammanföll med emigrationen och som ansåg allmogedräkten vara omodern.

En annan faktor, som verkade i motsatt riktning, var förläggareverksamheten, huvudsakligen utövad på Tosterups slott.¹⁷ Utan denna hade sannolikt knypplingsverksamheten varit utdöd långt tidigare. I detta sammanhang får man också taga hänsyn till den i slutet av 1890-talet påbörjade betodlingen, som direkt motverkade emigrationen och därmed indirekt befrämjade knypplingsverksamheten.

Penningvärdets fall har mer eller mindre kompenserats av lönestegringar, men dessa ha knappast kommit de oorganiserade knypplerskorna tillgodo. Spetspriserna ha icke stimulerat till någon nyrekrytering av yrkesknypplerskor. Konkurrensen med de maskintillverkade spetsarna är hopplös, varför knypplingsverksamheten numera är hobbybetonad.

En fråga, som ligger snubblande nära, är den, huruvida de emigrerade knypplerskorna — ty man måste antaga, att dylika ha medföljt — hade utövat sitt konsthantverk i sitt nya hemland. Om så varit fallet, skulle här förelegat en hoppande traditionsspridning av ovanliga mått. Men såsom Vilhelm Moberg i sin detaljrika skildring "Nybyggarna" visat emigranternas hårda livsföring, saknar frågan sitt berättigande. Nybyggarnas hustrur synes ha fört ett strävsammare liv i sitt nya hemland än i Sverige och haft ännu mindre tillfällen till knypplingsverksamhet.

¹⁷ Se härom i det följande: Kunder och förläggare, s. 122.

e. Knypplerskornas dagliga liv.

1) *Beskrivningens begränsning.*

En redogörelse för knypplerskornas dagliga liv efter enskiftets införande kan endast avse förhållandena inom kolonien i Peppinge. Här komma vissa drag till synes, vilka saknades i de områden, där knypplerskorna bodde relativt långt ifrån varandra.

2) *Arbetsföra.*

För de arbetsföra knypplerskorna voro dagsverkena hos bönderna den sysselsättning, som gick före allt annat arbete. Detta gällde särskilt stamhemmet. Av inomhusarbetena märktes bak och tvätt som de mest betungande, vidare slakt och rengöring för att nämna de vanligast förekommande. Utomhus sysselsattes de med sättning och plockning av potatis samt höstarbete. Oftast hade knypplerskorna sina bestämda arbetsgivare.

Mellan dessa säsongbetonade arbetstillfällen togs knyppleskrinet fram. Visserligen gav denna verksamhet icke så stor dagsinkomst, men efter en längre tids arbete blev det likväl en "samlad peng", om spetsen betalades kontant.

Först sedan sockerbruket i Köpingsbro blivit anlagt 1897 och betodlingen kommit i gång, ljusnade det i ekonomiskt avseende för husmännen och därmed också för knypplerskorna. De fingo några månaders fast arbete, som gav dem en större daglön än sysselsättningen vid knyppleskrinet.

3) *Invalider och åldringar.*

Annorlunda tedde sig det dagliga livet för de invalidiserade — oftast ogifta — knypplerskorna och för åldringarna. Helt eller delvis voro de odugliga för dagsverken eller sockerbetsskötsel. De helinvalidiserade hade endast knyppleskrinet att tillgå. En ännu (1959) levande, värkbruten knypplerska yttrade en gång: "Vad skulle jag tagit mig till, om jag inte haft knypplingen?" Samma problem har givetvis varit aktuellt även för tidigare verksamma knypplerskor.

Det fanns dock en möjlighet till förbättring av levnadsvillkoren, nämligen att mottaga fattighjälp. Men detta innebar, att de skulle "ligga församlingen till last", och detta betydde för de flesta en djup förnedring. Understödstagareandan var i regel främmande för dem.

4) *Renlighet.*

Då stugorna ännu uppvärmdes av sättugnar, som eldades från "illaren" med torv eller torkad kospilling, kom ingen sotig rök in i stugan och solkade ner tråd och spets. Fastän knypplerskorna använde händerna för att lägga in bränslet i ugnen, voro dessa likväl rena.

Förhållandet blev annorlunda, då köksspiseln eller kaminen placerades i stugan och stenkol började användas. Sin vana trogen tog knypplerskan även nu händerna till hjälp, då hon stoppade in kolbiten, ofta genom att lyfta upp spiselringarna. Som en följd av svarta händer och sotflingor i stugan blevo tråd och spets nersolkade. Troligen märkte knypplerskorna icke förändringen, men detta gjorde däremot kunderna. Dessa reklamerade spetsarna till stor förargelse för Ehrensvärd.

I allmänhet togo knypplerskorna rättelse. En av dem, Hanna Nils Anders, noncha-

lerade tillsägelsen, varför Ehrensvärd lämnade henne — samtidigt med garn till en ny spets — en tvål som julklapp! Denna vink om bristande renlighet togs illa upp av Hanna Nils Anders, som slutade att knyppla till Ehrensvärd.

5) *Kynnet.*

Hanna Nils Anders reaktion mot Ehrensvärd leder tankarna till knypplerskornas allmänna inställning gentemot sina kunder. Om denna vet man icke något med säkerhet innan tiden för det nya dräktskicket införande. Kunderna voro då bönderna och damerna på Tosterup, och emot dessa voro knypplerskorna i beroendeställning: mot de förra genom de eftertraktade dagsverkena, mot de senare genom kontantbetalningen. Producentens inställning till konsumenten får väl närmast betecknas som ödmjuk.

Efterhand som det nya dräktskicket kom i bruk, minskades bondehemmens efterfrågan på spetsar. I deras ställe uppträdde nya uppköpare på spetsmarknaden, såsom Handarbetets Vänner, Nordiska Kompaniet och strökunder. Dessa sistnämnda hade funnit det vara fördelaktigt att vända sig direkt till producenterna. Det blev således många om budet. Lagen om tillgång och efterfrågan började träda i kraft, och för knypplerskorna hade det blivit säljarnas marknad. Betalningen, som tidigare skedde in natura, började efter en övergångstid att ske i kontanter till båtnad för knypplerskorna, som nu kunde räkna med mera jämförbara priser.

Som ett led i propagandan för hemslöjdens befrämjande anordnades en rad utställningar, vid vilka även knypplade spetsar exponerades.⁶ Det måste ha varit ett stort ögonblick för den tämligen obemärkta knypplerskan, då hon anmodades att utställa sina alster, och ännu större blev det, när hon belönades med diplom och medalj. Den lyckliga, som fick sitta på utställningen för att demonstrera sitt konsthantverk, hade fått en avundsvärd lott.

Härigenom vaknade knypplerskornas självmedvetande. Deras alster, som tidigare honorerats med en del av en brödkaka, med en kruka köttspad e. d., blevo nu värdesatta. Diplom, medalj och omnämnande i "tidningen"! De kände nu en fullt berättigad stolthet över sitt konsthantverk.

Icke alla — om ens någon — kunde bära framgången med bibehållen jämvikt. Denna och de privata kundernas insmickrande beröm stego dem åt huvudet. De blevo lättstötta. Sällan höllo de en överenskommen leveranstid. Ofta använde de det billigare DMC-garnet istället för lintråd. Och så slarvade de med utförandet. De kunde behandla kunderna på detta sätt i medvetandet, att deras varor voro eftersökta.

Denna knypplerskornas omställning från ödmjukhet till självöverskattning måste ses som bakgrund till Hanna Nils Anders reaktion gentemot Ehrensvärd och julgåvan.

6) *Kotterier.*

När tiden blev lång och längtan efter sällskap besvärande, vandrade knypplerskan med skrinet under armen till närmaste "knypplingsvän" för att få en pratstund. Under tiden kunde andra tillstöta. Arbete och samtal kunde mycket väl förenas.

Dessa kotterier, som på så sätt uppstodo, synes ej ha haft en stadigvarande sammansättning utan voro mera av tillfällig karaktär.

En samlingsplats för ett mera permanent kotteri var hos den religiösa Hanna Larsson. Efter faderns död fick modern försörja sig och sina 6 barn. Hanna, den äldsta av dem och då 10 år, bidrog också med sin knyppling till försörjningen. Vid 15 års åldern fick hon ryggen starkt krökt genom engelska sjukan, och hon kom därigenom

att tillhöra kategorien yrkesknypplerskor, vilka allt ifrån barnåren ständigt sysslats med spetstillverkning.

Utan tvekan var hon på sin tid den skickligaste knypplerskan i Peppinge, och ingen kunde göra henne den platsen stridig. Förutom den dagliga umgängeskretsen kommo många — även vana knypplerskor — för att få ett nytt mönster uppsatt på rullen, eller få hjälp med flätning, ”trä” eller broderi. ”Gå till Hanna Lars Anders! Hon kan!” var ett vanligt talesätt i Peppinge.

Många nybörjare, som senare blevo knypplerskor, fingo hos henne hjälp och uppmuntran. Hon kom härigenom att intaga en ledareställning gentemot övriga knypplerskor, och man kan våga påstå, att hennes ”kotteri” stod på ett högre plan.

3. NYA IMPULSER

Till undersökningsområdet har kommit icke en utan två knypplingsimpulser. Gott och väl ett sekel efter det makarna Rytter införde den tändande gnistan till knyppling av karelska spetsar, emottog undersökningsområdet ännu en inspiration, denna gång från Böhmen. Skillnaden beträffande det karakteristiska för spetstyperna var stor. Makarna Rytters insatser förnyades av familjen Pettersson.

a. Familjen Pettersson.

Bland de knypplande i s. ö. Skåne intog familjen Pettersson en särställning med sin verksamhet först utom, sedan inom undersökningsområdet. Deras insatser voro av sådan betydelse, att en närmare redogörelse för dessa ej kan utelämnas.

Familjens främsta medlem var Margareta Dorothea, (f. 1763), tills barnen blevo vuxna. Församlingsböckerna lämna ej något besked om hennes föräldrar eller tidigare familj. De angiva oriktigt, att hon var född i Stralsund.

Hennes levnadsförhållanden ha skildrats i en av sonen, Jacob Ernst, (f. 1791), författad beskrivning, som synes ha förkommit. Endast ett fåtal personer ha läst densamma, och av dessa är Ehrensvärd den enda, som lämnat litterära belägg, dels i en uppsats, dels i en intervju.¹⁸ Dessa belägg jämte uppgifter från minnesgoda släktingar äro f. n. de enda källorna för en redogörelse av hennes tidigare levnadsförhållanden.

Enligt dessa var hon först gift med en böhmisk medborgare. Någon av makarna lär ha härstammat från Italien. Själva måste de på

¹⁸ Se i not 4 och 5 a. a.

grund av krig fly från Böhmen till Tyskland. Deras son var ovannämnde Jacob Ernst.

Efter makens död gifte änkan sig med en till Pommern kommanderad svensk soldat, Mats Peters (Pettersson, f. 1766), från Ö. Hoby. Deras barn voro Anna Maria Johanna, kallad Hanna, (f. 1797), och Anna Dorothea Elisabeth, kallad Anna och född 2 år senare, båda med Stralsund som angiven födelseort. Hela familjen flyttade till Ö. Hoby 1800, och redan då kunde Jacob Ernst knyppla — enligt egen uppgift.

Det finnes belägg, att Margareta Peters och Jacob Ernst här bildade den första början till en knypplingscentral, som efter några år utökades med systrarna Hanna och Anna.

Släktingar, boende i Valleberga (1959) och i rätt nedstigande led härstammande från nämnda Hanna, ha berättat, att deras fader, lantbrukare Nils Rasmusson, (f. 1856), nr 4 Valleberga, i sin ungdom tjänat på Raftasten och hos kyrkoherde Brandt i Borrby. På det förra stället hade man frågat honom, eftersom han var ifrån Valleberga, om han kände "den gamla knypplerskan och hennes två flickor", som hade knypplat till folket i Borrby och trakten däromkring och senare flyttat till Valleberga. Nils Rasmusson förnekade detta. Först när han blev gift med Hannas dotterdotter, fick han veta släktförhållandet till "den gamla knypplerskan".

Denna upplysning jämte den rikliga förekomsten av högreståndspetsar i Borrbytrakten och där särskilt hos "Raftastens-slakten" syntes vara tillfyllest som förklaring till frågan, varför spetsarna här på ett så markant sätt skiljde sig från dem i undersökningsområdet. Det skulle ha varit familjen Pettersson, som producerat och introducerat högreståndsspetsarna.

Tidigare hade man nöjt sig med en allmänt hållen förklaring, att Borrby by tillhörde Järrestads härad och därför följde sitt härads traditioner beträffande kläder och spetsar, de senare ofta karaktäriserade som "köpespetsar". Det skulle ha varit gårdfarihandlare, som infört spetsarna.

En närmare undersökning har emellertid visat, att det gemensamma draget för familjen Petterssons spetsar, vilka redovisas här nedan, icke överensstämde med det typiska för "köpespetsarna". Dessa får därför anses ha införts av gårdfarihandlare, eftersom sådana hade opererat i orten. Här kan således påvisas tvenne spetsleverantörer: gårdfarihandlarna och familjen Pettersson. Varifrån de förra fått sina alster är ovisst, möjligen från Vadstena. Det har varit för-

villande, att "Raftastenssläkten" varit kunder till båda spetsleverantörerna.

I den fortsatta skildringen om familjen Petterssons förehavande må anföras, att i ett auktionsprotokoll av år 1813 omnämnes "Jacob scholemästare", och denne synes nu vara familjens huvudman. Mats Peters, som sannolikt saknat betydelse ur knypplingssynpunkt, avled någon gång under tiden 1812—16. Om modern är antecknat i husförhörslängden för Ö. Hoby "Utfattig Solld. Änka".

År 1819 flyttade Margareta Peters och flickorna med Jacob till Valleberga, där han blivit antagen som skolemästare med bostad i skolhuset, Valleberga nr 40. Samma år är det antecknat om Margareta Peters, att hon var blind, vilken uppgift får tolkas så, att hennes synförmåga var väsentligt nedsatt, men också att hennes status varit densamma under senare tiden av vistelsen i Ö. Hoby.

Denna invaliditet satte sina spår i knypplingen. Påträffar man en spets, som tillverkats efter pappmönster, med ett slarvigt utförande, med nästan otvinnad konturtråd och stundom med en konturtrådspinne förväxlad med en vanlig knyppelpinne, varvid den grova tråden flätats in i bottnarna i stället för att följa konturerna, är denna spets av hennes hand.

Hon verkade endast ungefär ett år i Valleberga. Bouppteckningen efter henne visade, att hemmet varit pauvert. Beteckningen "utfattig soldatänka" var fullt riktig. Det oaktat fanns upptaget "2 aln. Sučer Dučk", en post, som icke passade in som bruksvara i det torftiga bohaget men väl som råmaterial för tillverkning av klut, klutband eller krage till linneskjorta och linnesarök. Man finner i bouppteckningarna från början av 1800-talet, att åtminstone klutar av sockerduk då började användas.

År 1810 förrättades en bouppteckning i samband med en auktion i Kvarnby, i vilken by familjen Pettersson voro bosatta. Där försåldes bl. a. "3 klutar af hållandslärf", "2 helklutar" och "1 Suckerduks klut".

Man får här sammanställa följande fakta. Den tysktalande Jacob Pettersson använde det tyska "zucher" för det svenska "socker". Där-om vittnar också bouppteckningen efter Margareta Peters, där han skriver "Sučer Dučk". Det tyska inflytandet uppträder till sist i "Suckerduks klut", omnämnt i bouppteckningen från det lilla och ännu oskiftade samhället i Kvarnby, där familjen bodde i ett "onummerat hus". En språklig influens från familjen är tydlig.

Hänsyn må också tagas till det faktum, att i moderns kvarlåtenskap

fanns obearbetad sockerduk. Vidare finnas i undersökningsområdet ännu kvar klutaband av sockerduk och med spetsar av Margaretas hand. Genom undersökning har dessutom påvisats, att på klutaband med familjen Petterssons spetsar ha sömnaderna utförts med *vänster-spunnet* lingarn, medan spetsarna har tillverkats av *högertvinnat* lingarn och blivit tillsydda med samma garn. Det kan därför icke råda något tvivel om, att familjen levererat färdigmonterade, spetsprydda bruksdetaljer och därvid använt sockerduk, en av dåtidens finaste bomullsvävnader.

Ingen av familjemedlemmarna synes ha varit skicklig i hålsöm, udskårssöm, myrgång o. d., eftersom de ersatt hålsömsraderna på klutabanden med mellanspetsar, möjligen inramade av smala hålsömsrader av enkelt slag.

Familjen Petterssons betydelse för knypplingsverksamheten inom undersökningsområdet behandlas vidare i samband med redogörelsen för spridningsförloppet och mönstren.

b. Familjen Petterssons spetsar.

Den först påträffade knypplingen, som med full säkerhet är från familjen Petterssons mönstersamling och tillverkning, är en påbörjad spets av Hanna (Hanna Mårten Nils) och den sista av hennes hand, varför den kan dateras till år 1839, fig. 40.

Det typiska för denna är, att den

1. är av högreståndskaraktär,
2. är utförd efter uppstucket mönster,
3. är utförd med fint, maskinspunnet garn,
4. har mönstren markerade med tvinnad konturtråd, vilken ger mjukhet åt mönstret, trots att detta är av geometrisk form,
5. har både täta och glesa bottnar,
6. har ett mönster av direkt sammanhängande rapporter,
7. har en dubbelslinga, "tagg", utefter sidorna.

Dessa drag kunna påvisas i ett flertal andra spetsar, samtliga tillhöriga släktgrenar från åbo Måns Persson, Raftasten (se ovan). De kunna därför med full säkerhet tillskrivas familjen Pettersson.

Bland det insamlade materialet påträffades spetsar, tillverkade av familjen och sydda till andra spetsar utan konturtråd. Vid närmare undersökning befanns det, att även de senare voro utförda efter uppstucket mönster. Det antydda exemplet förekom flera gånger. Eftersom familjen var ensam ägare till uppstuckna mönster inom under-

sökningsområdet, bör de båda hopsydda spetsarna ha samma ursprung.

De typiska dragen för dessa äro, att de

1. till synes äro av allmoge-karaktär,
2. äro utförda efter uppstucket mönster,
3. äro utförda med grövre, maskinspunnet garn,
4. ha båda täta och glesa bottnar,
5. sakna konturtråd inne i mönstret men ha stundom konturtråd i en dubbelslinga, "tagg", utefter sidorna (se punkt 7 ovan),
6. ha stiliserade motiv, såsom tulpan, hjärtan, kamma- och kryckehjärtan samt stjärnor,
7. ha mönstren enstaka eller i grupper, i båda fallen åtskiljda av diagonala — "snedskack" — eller vinkelformiga partier — "hö-tjiveskack" ("hötjyveskack").

Ur familjen Petterssons spetsmanufaktur ha således utgått tvenne spetstyper, en av högreständ- och en av allmoge-karaktär.

Det kan synas anmärkningsvärt, att båda typerna producerades, men samma förhållande rådde i Böhmen såväl som i andra knypplingscentra. Högreståndsspetsarna voro ursprungligen avsedda enbart för utsmyckning av klädedräkten, huvudbonaden och stundom även fotbeklädningen. Småningom började också andra bruksföremål att prydas, och därmed kom torchonspetsen — "handduksspetsen" — in i bilden. Denna typ är enkel i jämförelse med högreståndsspetsarna, har grövre garn och är slitstark. Till karaktären hör den till allmoge-spetsarna men till bruket högreståndet. Familjen Pettersson införde således högreståndsspetsar och torchonspetsar. Detta förhållande bör icke rubba den här använda terminologien.

c. Spridningsförloppet.

Under 1700-talet och tidigare var pölen, som redan nämnts, det knypplingsunderlag, som blev använt i undersökningsområdet. Reservation får dock göras för knypplesäcken, vilken kan ha införts senare eller rent av utvecklats inom området med pölen som förebild. Man använde fortfarande den ursprungliga och för allmoge-spetsar typiska tekniken att knyppla med nålar enbart i kanterna. Endast nät-, väv- och helslagsbottnar kommo till användning, och variationsmöjligheterna med dessa voro starkt begränsade. Man levde fortfarande under den period, då mönstren utgjordes av geometriska figurer, förbundna med varandra med fyrflätor. Traditionen från

Karelska näset syntes vara obruten. Rapporterna voro kontinuerligt upprepade utan att åtskiljas av sneda eller vinkelformiga bottenpartier, skack. Garnet var grovt och av hemspunnet lin.

Knypplingen inom undersökningsområdet var således grov och primitiv.

Då familjen Pettersson inflyttade till Ö. Hoby, förde den med sig en ny typ av underlag, en ny knypplingsteknik, nya bottnar, nya mönster och ett lingarn av ovanlig finhet, allt typiskt för högreståndsspetsar. Denna uppräkning kan kompletteras med ett grövre knypplingsgarn, även detta maskinspunnet.

Det första, hittills kända tecknet, att de gamla knypplerskorna intresserade sig för familjen Petterssons spetsar, är en spets på ett hyeklä, daterat 1802.¹⁹ Härmed har man belägg, att nyhetspridningen började redan inom 2 år efter familjens hitkomst till Skåne. Detta gäller dock endast torchonspetsarna. För framställning av högreståndsspetsarna saknade knypplerskorna nödig utrustning, först och främst pappmönster och erforderlig mängd stålnålar med glashuvud.

Då familjen Pettersson kom till Valleberga 1819, flyttade de in i gatehuset nr 40 Valleberga, beläget c:a 500 m från knypplingskolonien i Striven. Avståndet kunde icke utgöra något hinder för studier av den märkliga nyheten — knyppleskrinet — som just kommit till byn.

Det synes, som om knypplerskan Kerstin Flottman från Striven och jämnårig med syskonen Pettersson, varit den första eller åtminstone bland de första, som blivit ägare till nyheten, ty bouppteckningen efter hennes död 1822 upptog bl. a. ”1 knepleskrin”. Efter denna bouppteckning förekommer bland de följande samma underlag tidvis angivet, vilket vittnar om, att det bekvämare knyppleskrinet börjar undantränga den äldre mönsterpolen.

Det uppstuckna mönstret kom ej till användning bland knypplerskorna, helt säkert beroende därpå, att familjen Pettersson icke lämnade ut sina mönster till obehöriga. I dessa låg deras förmögenhet, i synnerhet sedan slottsdamerna på Tosterup efter 1819 börjat intressera sig för de högrestånds- och torchonspetsar, som tillverkades i Valleberga, och denna förmögenhet ville de naturligt nog behålla för sig själva. Jacob Pettersson saknade f. ö. läggning för välgörenhet.

¹⁹ Hyeklä, som f. n. finnes i Hagestad, är inköpt på en auktion utan ortsbestämning.

Vad knypplerskorna huvudsakligast intresserade sig för var givetvis de för dem nymodiga torchonspetsarna och sättet att framställa dem utan pappmönster. Sannolikt var det icke allom givet förmågan att kunna forcera ett sådant chiffer, som en pappmönsterspets utgjorde, och överföra det till den i orten vanliga knypplingstekniken. Det mest troliga är, att en intelligent knypplerska löste uppgiften och vidarebefordrade den till de övriga, fig 50 b, jmf 48 c.

Sentida knypplerskor ha visat ett förakt gentemot dem, som använde pappmönster, med orden: "Di sier, ad di brugar mynster!" Och därmed var domen uttalad. Däri kan ligga en vanlig självförhävelse mot dem, som ha andra seder och bruk, men det kan också vara möjligt, att denna känslomässiga inställning är nedärvd och ursprungligen orsakad av familjen Petterssons oginhet att utlåna mönster. Föraktet kan därför gömma ett rönnbärskomplex.

Den ursprungliga tekniken har således icke förändrats.

Det må dock anmärkas, att man inom undersökningsområdet fortfarande påbörjade halv- och helslagen med vridning i likhet med familjen Pettersson. Men detta var också det enda gemensamma draget vid spetstillverkningen och samtidigt utan betydelse.

I sina spetsar använde familjen Pettersson dels de täta nät-, väv- och helslagsbottnarna i likhet med knypplerskorna inom undersökningsområdet, dels de glesa och högreståndsbetonade rosen-, nålhåls-, rotting-, brabant- och tyllbottnarna. Dessa sistnämnda voro nyheter för knypplerskorna, som helt naturligt strävade efter att åstadkomma liknande utan andra nålar än kantnålar. Härmed lyckades de i endast två fall.

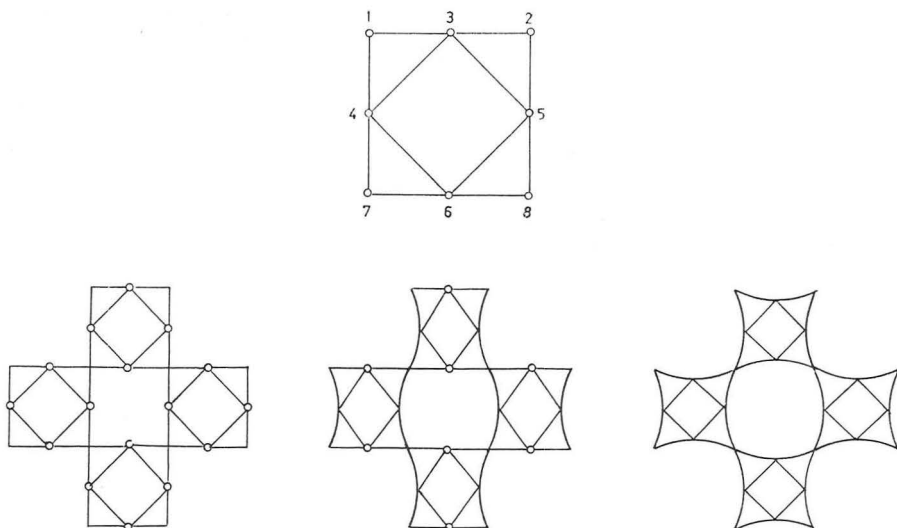
Trots sin avvisande hållning till utlåning av pappmönstren kunde familjen icke hindra, att deras försålda spetsar blevo objekt för ingående studier av knypplerskorna, vilka analyserade bottnarna och mönstren för att sedan efterbilda dem i egen teknik.

1. *Rosenbotten, "Viddelöv"*.

Det första exemplet på det ovan sagda utgör rosenbotten, som tillhör en av de lättare elevuppgifterna för nybörjare. Den utföres med enkelslag, vridning, nål, enkelslag och vridning. Dessa slag upprepas 8 gånger i den ordning, som fig. 39 visar.²⁰

En analys av rosenbottnar i spetsar från Petterssons manufaktur visar, att rosen utfördes här på tvenne sätt, nämligen med tillhjälp

²⁰ Emma Hörlén: Knyppling. (Brevkurs). 4: 3.

39. Knypplingstekniken för rosenbotten och viddelöv.

Överst: 8-nålsros, sådan den utföres i Vadstenaspetsarna. Ordningsföljden är lika för slagen här nedan.

Nederst: 4-nålsrosor, såsom de förfärdigades av systrarna Hanna och Anna Peters. Obs. de kvadratiska öppningarna mellan de 4 rosorna.

2-nålsrosorna av modern, Margareta Peters. Genom uteslutning av nålarna 4 och 5 har öppningen vidgats åt båda sidorna.

Viddelöven, såsom traktens knypplerskor efterbildade rosenbotten med samma följd av slagen men utan nålar. Öppningen blir nu nära nog cirkelformig. Jmf. fig. 48 a, b.

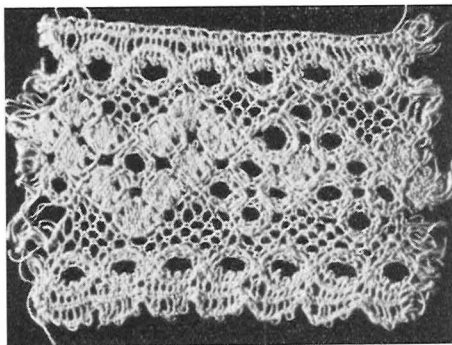
av 4 eller 2 nålar.²¹ I förra fallet sattes nålarna i hålen 3, 4, 5 och 6, i senare fallet i 3 och 6. Vid angivna hål användes nålhålsslag, vid övriga helslag.

Skillnaden mellan rosor, tillverkade med 8 resp. 4 nålar, är knappast märkbar. De kvadratiska rutorna — ”hålen” — äro lika i båda utförandena. Först medelst en lupp kunna nålhålen upptäckas. Vid 2-nålsrosorna visa rutorna en tendens att bli runda, och totalbilden ger intryck av slarv.

Denna detalj kan tjäna som identifiering av vissa medlemmar i familjen, eftersom det är orimligt, att en och samma knypplerska skulle ha gjort en ros på två olika sätt, ett sämre och ett bättre.

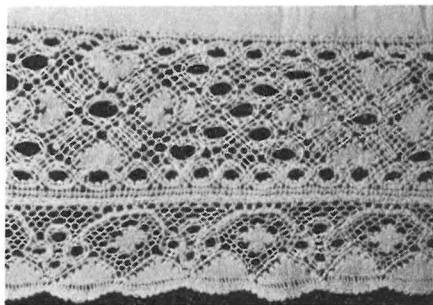
²¹ Förf. står i tacksamhetsskuld till hemslöjdsföreståndarinnan Hanna-Lis Nilsson, Kalmar, för påvisandet av 4-nåls- och 2-nålsrosorna.

40. Högreståndsspets. Brabantbotten med konturtråd längs kanterna. Mönsterfigurer i vävbotten med konturtråd. Nålhålsbotten. Utförd år 1839 av Hanna Mårten Nils (Hanna Peters, 1797—1839). Foto förf.

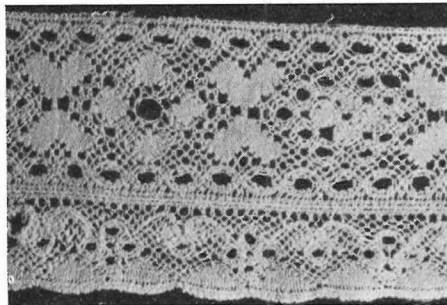

Med bestämdhet vet man, att spetsarna, fig. 40—41, som ännu förvaras som familjeklenoder hos Hanna Mårten Nils barnbarns barn, äro av Hannas hand. Kännetecknande för båda är det välgjorda arbetet, som tyder på en omsorgsfull och skicklig knypplerska. Med visshet var hon leverantör av sina högreståndsspetsar till Tosterups slott. Samma intryck får man också av spetsen, fig. 42. Med största sannolikhet är även denna knypplad av Hanna. I spetsen finnas 4-nålsrosor, och detta faktum är i stil med hennes noggrannhet. Dessutom äro hennes spetsar utförda med nålhålsbotten.

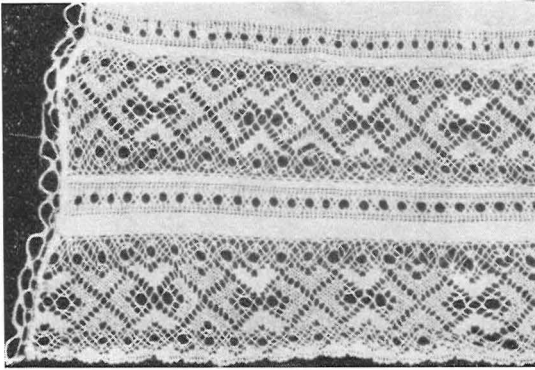
Margareta Peters spetsar äro icke välgjorda. Stundom har hon tagit miste på pinnarna och låtit en sådan med konturtråd vandra in i mönstret. Detta skönhetsfel berodde på hennes nedsatta synförmåga.

41. Högreståndsspets. Brabantbotten med konturtråd längs kanterna. Mönsterfigurer i vävbotten med konturtråd. Nålhålsbotten. Utförd av Hanna Mårten Nils (Hanna Peters, 1797—1839). Jmf. kantspetsen med fig. 42. Foto förf.

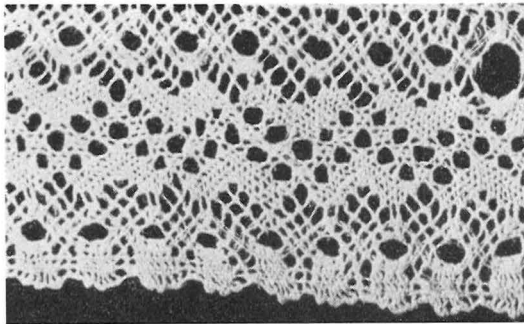
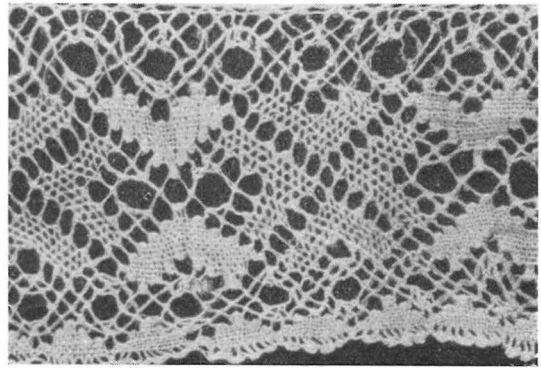

42. Högreståndsspets. Brabantbotten med konturtråd längs kanterna. Mönsterfigurer i vävbotten med konturtråd. Nålhålsbotten. Sannolikt utförd av Hanna Mårten Nils (Hanna Peters, 1797—1839). Jmf. kantspetsen med fig. 41. Foto förf.

43 a. Högreståndspets. Mellanspets med och utan kantspets. Possement i v. kant. Utförandet är typiskt för Margareta Peters. Foto förf.

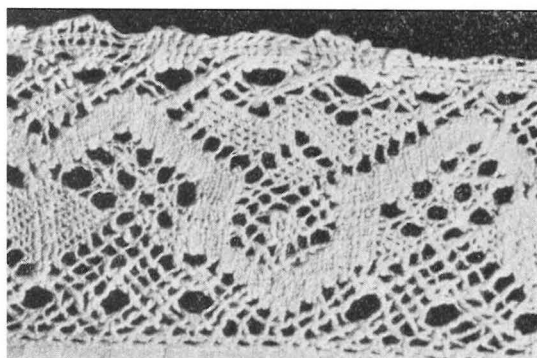
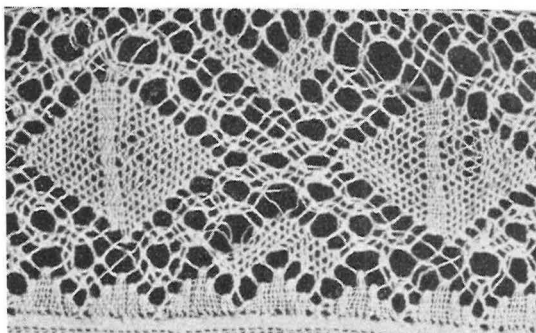
43 b. Högreståndspets. Detalj av fig. 43 a. Jmf. brabantbotten med konturtråden här med det korrekta utförandet av spetsarna fig. 40—42. Foto förf.

44 a. Högreståndspets. Brabantbotten med konturtråd. Rosenbotten (2-nåls-). En konturtråd har knypplats in i ett "hjärta" (det andra från höger i nedersta raden). Utförd av Margareta Peters. Foto förf.

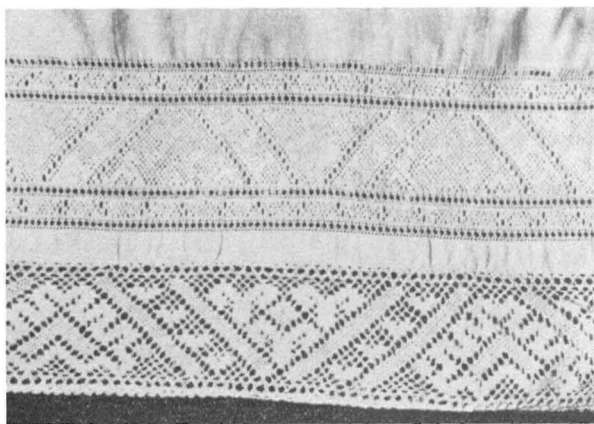
Men när man finner, att hon endast använde 2 nålar till rosen, kan man icke undgå misstanken, att hon medvetet gjorde en förenkling och därmed slarvade med arbetet. Vidare avslöja hennes spetsar, att hon använde uppstuckna mönster med långsmala brabantbottnar, vilka hon markerade med 1 fin tråd eller 2 fina och otvinnade trå-

44 b. Högreståndsspets. Brabantbotten med konturtråd. Knypplerskan har icke sett, vävbottenranden knyppplats utanför mittlinjen. Utförd av Margareta Peters. Foto förf.

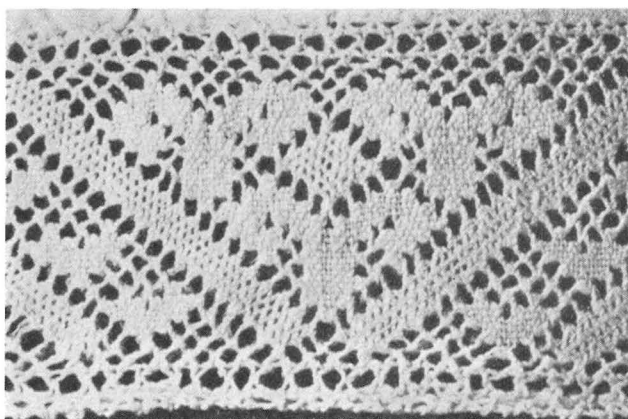
44 c. Högreståndsspets. Brabantbotten med konturtråd. Knypplerskan har förväxlat konturtrådspinnen med en vanlig pinne. Utförd av Margareta Peters. Foto förf.

45 a. Torchonspets. Kam-mahjärta i nätbotten och vävbotten. Tre tulpaner i vävbotten. Hjärtskack. Hellslagsbotten. Sannolikt utförda av Anna Peters. Foto förf.

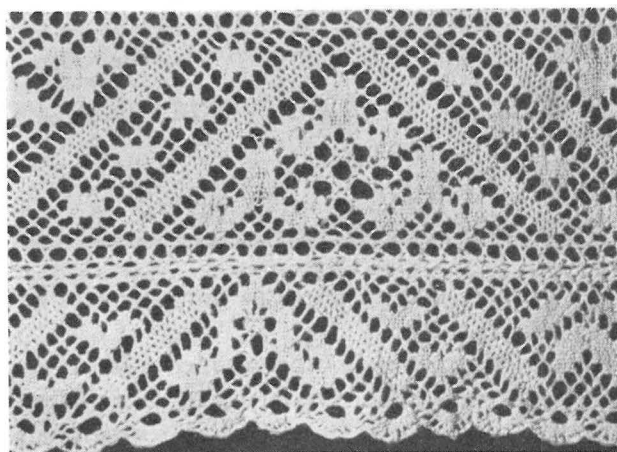
dar. Här har man således kännetecken på alster av ännu en familjemedlem, Margareta Peters, fig. 43-44.

I det tillgängliga materialet finnas torchonspetsar med 4-nålsrosor, hellslagsbottnar och ett korrekt utförande. Därmed kan icke Margareta Peters ifrågakomma som tillverkare. Hanna har föredragit nål-

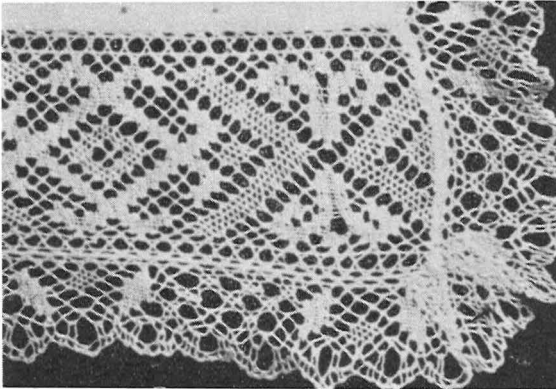
45 b. Torchonspets.
Detalj av fig. 45 a.

45 c. Torchonspetsar.
Mellanspetsen med halv
bladstjärna i vävbotten.
Snedskack i nätbotten
med kres i vävbotten.
Tre tulpaner i vävbotten.
Rosenbotten med
4-nålsrosor. I övrigt hel-
slagsbotten. Kantspetsen
med halv bladstjärna,
hjärtskack och tulpan.
Samma motiv i hålsöm
som i spets. Utförd av
Anna Peters. Foto förf.

45 d. Torchonspetsar.
Detalj av fig. 45 c.

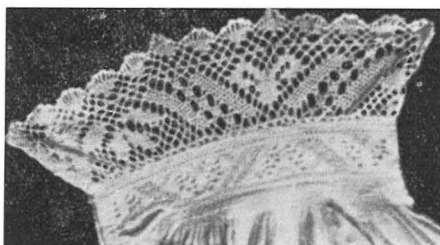
46 a. Torchonspetsar. Stupvända tulpaner, kres och kryckekres i vävbotten. Hötjiveskack i nätbotten. I kantspetsen 2-nålsrosor. Utförd av Margareta Peters. Foto förf.

46 b. Torchonspetsar. Detalj av fig. 46 a.

46 c. Torchonspetsar. "Fyra tulpaner i klunga", och stupvända tulpaner i vävbotten. Hötjiveskack i nätbotten. 4-nålsrosor. Helslagsbotten. Utförd av Anna Peters. Foto förf.

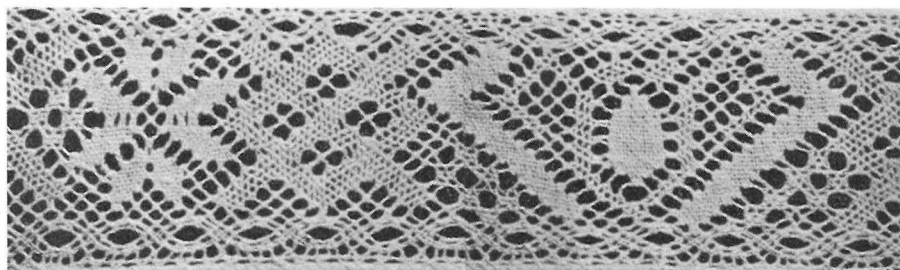
47 a. Torchonspets. Halv bladstjärna och tulpan i vävbotten. Snedskack i nätbotten och 2-nålsrosor. Utförd av Margareta Peters. Foto förf.

hålsbottnar och högreståndsspetsar — hon har tillverkat sådana under vistelsen i Ö. Hoby — och kan därför uteslutas som producent av nämnda torchonspetsar. Kvar står således Anna Peters, fig. 45—46.

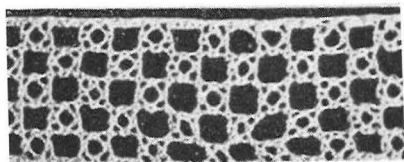
Typiskt för systrarnas spetsar är det korrekta utförandet och 4-nålsrosorna. I fråga om bottnarna gingo deras uppfattningar isär. Hanna föredrog eleganta nålhålsbottnar, väl lämpade för högreståndsspetsar, medan Anna valde enkla helslagsbottnar, som bättre passade för torchonspetsarna.

De här poängterade kännetecknen för Margareta Peters spetsar gälla dock för hennes sista levnadsår i Valleberga och delvis i Ö. Hoby, då hon ansågs vara blind. Hur hennes produktion tedde sig under den tid, då synförmågan var god, vet man icke med säkerhet. En mellanspets till förkläde, fig. 47 b, har 2-nålsrosor, nålhålsbottnar och långsmala brabantbottnar samt är väl utförd, kan möjligen vara knypplad av Margareta Peters under ett tidigare skede i Ö. Hoby.

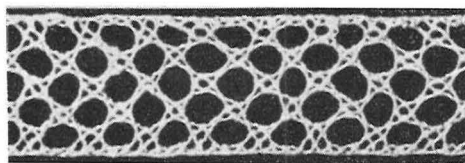
Ännu är det vanskligt att ange tillverkare för de spetsar, som sakna rosor. Anmärkningsvärt är dock, att samma mönster har icke utförts av mer än en person. Det synes därför, som om var och en familjemedlem hade sina mönster.

47 b. Torchonspets. Bladstjärna i vävbotten. Ruta med andreaskors i nätbotten. Hötjiveskack i vävbotten. Tulpan i nät- och vävbotten. Brabantbotten med konturtråd längs kanterna. Nålbotten. 2-nålsrosor. Utförd av Margareta Peters, troligen under hennes tidigare produktion. Foto förf.

48 a. Rosenbotten, utförd med tillhjälp av 8 nålar, se fig. 39.

48 b. Viddelöv, utförd med slag i samma ordningsföljd utan tillhjälp av nålar, se fig. 39. Foto förf.

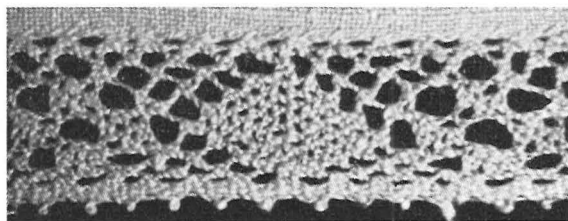
Då ortens knypplerskor skulle utföra rosenbotten i sin egen teknik, slopades i första hand nålarna. De båda enkelslagen blev tillsammans ett helslag, som åtföljdes av en extra vridning. Detta upprepades i samma ordning, som gällde för rosenbotten. Resultatet blev likväl annorlunda. Deras rosor liknade en fyruddig stjärna med inåtsvängda sidor, varigenom mellanrummen blevo runda och därför påminnande om 2-nålsrosorna, fig. 48 b, c.

Det har således skett en gradvis förändring från 4- och 2-nålsrosorna till den nya botten utan nålar. Denna fick namnet "viddelöv" av okänd anledning. Knypplerskornas närmaste förebild var troligen Margareta Peters 2-nålsros.

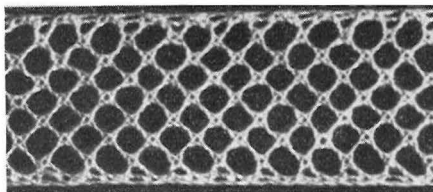
2. Nålhålsbotten, "Hobyhål".

Nålhålsbotten, utförd med enkelslag, vridning, nål, enkelslag, vridning, var också lätt att efterlikna. Resultatet blev bättre. Nålen slopades, och de båda halvslagen ersattes med ett helslag, åtföljt av endast en extra vridning, d. v. s. samma slag som vid viddelöv. Enda skillnaden — fränsett den uteslutna extra vridningen — blev den, att nålmärket, kännetecknet för nålhålsbotten, saknades i den botten, som knypplerskorna utförde i sin egen teknik.

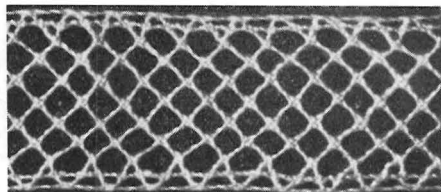
Namnet på denna nya botten har vållat bryderi, eftersom nålen försvann och därmed också skälet till benämningen nålhålsbotten. Fastän den förekommer i 1800-tals spetsar, har ingen kunnat namnge

48 c. Ett misslyckat försök att efterbilda rosenbottnar till viddelöv. Foto förf.

49 a. Nålbotten med vridning, snarlik nålhålsbotten.

49 b. "Hobyhål" utförd utan tillhjälp av nålar. Foto förf.

den. Men det skulle vara otänkbart, att de gamla knypplerskorna slagit en ny och av dem själva imiterad botten utan att ge den ett namn, i synnerhet som man iakttagit, med vilken lätthet namnet viddelöv en gång tillkommit. Botten måste rimligtvis ha ett namn.

En förteckning över namn på skånska spetsmönster upptager benämningen "hobyhål".²² En äldre knypplerska, född 1871 och utrustad med ett gott minne, hade hört namnet men kände icke till bottenens utseende. Då hon tillfrågades om namnet på den aktuella botten, som förevisades henne, förklarade hon genast, att det kände hon icke till.

Samtliga nya bottenar voro glesa, d. v. s. med stora "hål", och i ett tidigare skede tillverkade i Hoby (Ö. Hoby), varför hobyhål kunde ha varit en fullt korrekt benämning på var och en av dem. Av dessa bottenar kunde knypplerskorna endast efterbilda rosen- och nålhålsbottenar i sin teknik, fig. 48 b, 49 b.

Den förstnämnda kallades viddelöv, den andra är en botten utan känt namn, medan hobyhål f. n. är ett namn på en icke känd botten. Läger man tillsammans dessa fakta, blir det sannolika antagandet, att namnet på den efterbildade nålhålsbotten kan ha varit hobyhål.

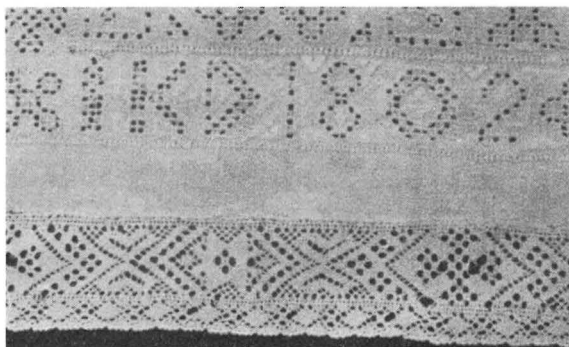
I förbigående må nämnas, att dessa bottenar anses vara "äkta" skånska, trots att de börjat användas *efter* 1800 som en följd av familjen Petterssons indirekta inflytande, medan nätbotten från 1700-talet räknas som ett främmande, av familjen importerat inslag.

3. *Mönster från Petterssons manufaktur.*

Spetsen på hyeklät av år 1802 — hittills det tidigaste belägget för de gamla knypplerskornas intresse för familjen Petterssons spetspro-

²² Skånska spetsar. Sthlm 1947, s. 15.

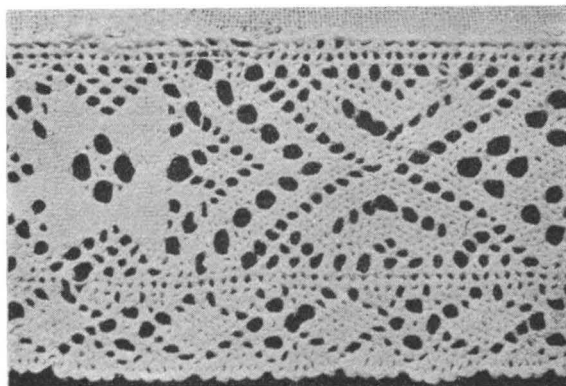
50 a. Mönsterlån. Riddarstjärna i vävbotten med viddelöv. "Fyra hjärtan i klunga" i nätbotten och viddelöv. Hötjiveskack i nätbotten, alt. med helslag eller viddelöv. Kantspets med romber i nätbotten och viddelöv, jmf. fig. 31. Foto förf.

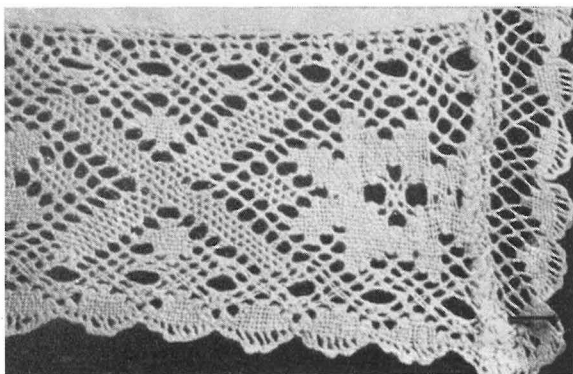
duktion — kan nu närmare granskas, fig. 50 a, b. De nya inslagen här äro riddarstjärnan, hötjiveskack och viddelöv.

Förlagan till riddarstjärnan finnes i en av spetsarna från Petterssons manufaktur, fig. 50 c. Märkligt nog äro de räta vinklarna här inkorrekt utförda. Knypplerskan har nämligen gjort en avtrappning, där mönstret fordrade en rak kant. Denna detalj har tydligen förvillat den kopierande knypplerskan, som givetvis icke förstod, vad mönstret skulle föreställa. Det blev nu ett valhänt efterbildande, där felet överdrevs, varigenom de fyra av stjärnans strålar blevo små flikar. Att man här har att göra med förlaga och efterbild understrykes av ännu en detalj, nämligen rosen i stjärnans mitt. Denna kopierades på sätt, som tidigare är beskrivet, och kallades viddelöv.

I de tidigare knypplingarna inom undersökningsområdet voro rapporterna ständigt återkommande utan markerade avbrott. Det nya inslaget var skack — i detta fallet hötjiveskack — som visserligen avgränsade motiven men på samma gång anslöt sig smidigt till desamma och bidrog till större omväxling i mönstret.

50 b. Mönsterlån. Detalj av fig. 50 a. Foto förf.

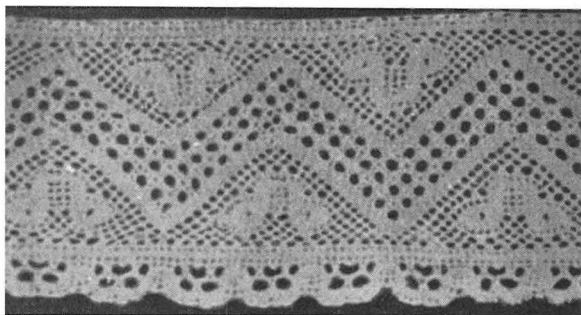
50 c. Torchonspets. Riddarstjärna i vävbotten med 2-nålsros. Andreaskors i nätbotten. Brabantbotten med konturtråd längs sidorna. Utförd av Margareta Peters, som avtrappat de annars räta vinklarna på riddarstjärnan. Jmf. efterbildningen på fig. 50 b. Foto förf.

Motivet i spetsen från 1788, fig. 31 a, återkommer här med ett tillägg av viddelöv, fig. 50 b. Samma botten finnes därjämte i höjtjive-skacken och i "fyra hjärtan i klunga".

Spridningen av nämnda spetsdetaljer har varit snabb. Redan inom två år efter familjen Petterssons ankomst till Ö. Hoby hade traktens knypplerskor börjat anamma familjens torchonmönster och efterbildat dem i sin egen teknik.

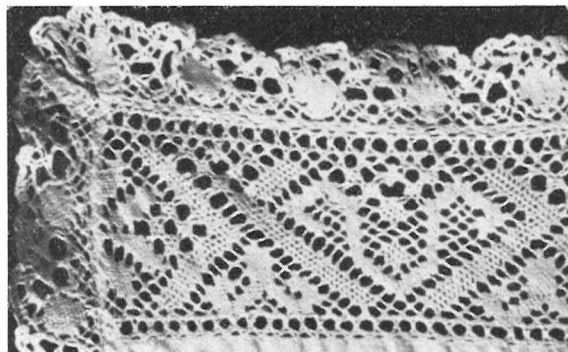
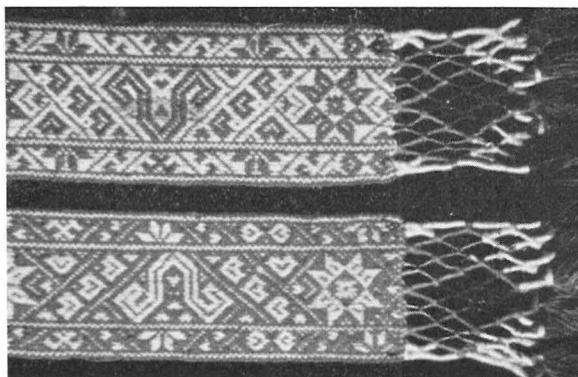
Ett ofta förekommande spetsmönster är tulpanen. Den saknas i 1500-talets mönsterböcker och har således icke kommit till undersökningsområdet via Karelska näset. Man finner den först i spetsarna från Petterssons manufaktur. Utom allt tvivel har familjen infört densamma.

I fig. 51—55 har förf. sammanställt ett urval av tulpanspetsar från manufakturiet. Bilderna av "Böhmisk spets" och "Vävt band" äro medtagna på grund av deras likhet med den traditionella utformningen, som tulpanen fått inom undersökningsområdet, dock utan avsikt att låta dem framstå som ursprungliga förlagor. En forskning

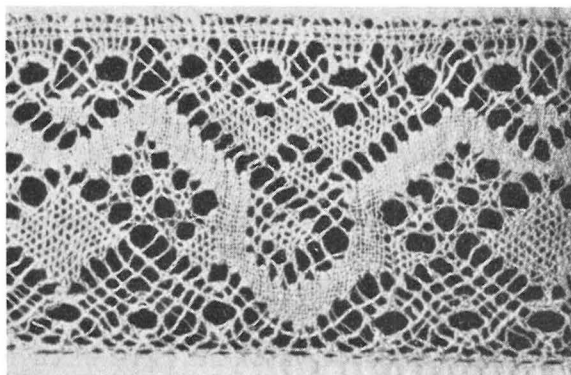
51. Böhmisk spets. Utfyllnadsfiguren liknande stilsrad, öppen blomkalk. Efter Dentellerie en Tchechovaquie.

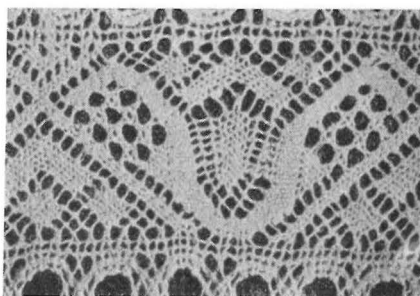
52. Vävt band, "list", med stiliserad, öppen blomkalk. Hjärtkskack. Foto förf.

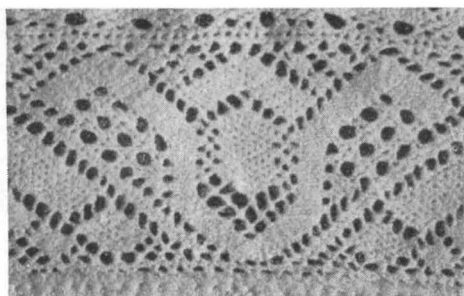
53 a. Torchonspets med tulpantyper i vävbotten. Höjtjiveskack i nätbotten. Utförd av Margareta Peters. Foto förf.

53 b. Högeståndspets med tulpan i vävbotten. Brabantbotten med konturtråd längs kanterna. Nät- och helslagsbottnar. Viddelöv. Foto förf.

54. Torchonspets med tulpan i vävbotten. Jmf. ursprungliga stupvända hjärtan i tulpanen fig. 52 med romberna i fig. 53 a och b och med obestämd figur i fig. 55. Utförd av Anna Peters. Foto förf.

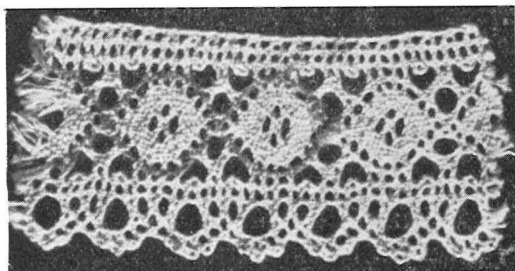
55. Mönsterlån. Kantspets, utförd utan uppstucket mönster av infödd knypplerska. Efterbild av fig. 54. Foto förf.

efter dessa skulle spränga ramen för denna undersökning. Med hänsyn till Böhmens geografiska läge kan man här betrakta Mellan-Europa som ett preliminärt utgångsområde för tulpanens vidare spridning.

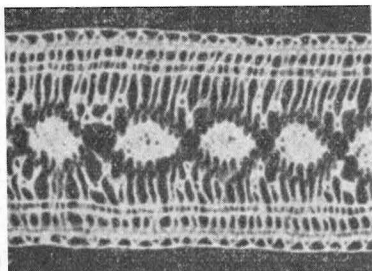
Tulpanen är äldre som vävnadsmönster än som spetsmönster. Genom vävnaderna har mönstret vandrat från Mellan-Europa norrut, och det vävda bandet, fig. 52, bör vara en av slutprodukterna för denna linje i Skåne. Under tiden har motivet sannolikt lånats för att användas i andra textilier. "Böhmisk spets" kan vara ett sådant lån. Jämsides med denna har tulpanen givit upphov till flertalet uppstuckna mönster med variationer på samma tema, varpå spetsarna fig. 53–54 utgöra prov. Dessa få icke betraktas som moment i en kronologisk utveckling av tulpanen, eftersom familjen Pettersson medförde dem samtliga, då de invandrade till Skåne.

Intressant är att jämföra mellanspetsen, fig. 54 — tillverkad av familjen Pettersson efter uppstucket mönster — och kantspetsen, fig. 55, utförd av en infödd knypplerska. Bortsett från det tekniska utförandet äro de nära nog identiska med varandra. Det kan icke råda någon som helst tvekan om, att fig. 54 och fig. 55 illustrera förlagan och efterbilden.

Ett annat lån från Petterssons manufaktur är "skolmästaretaggen", möjligen Jacob Petterssons specialitet, eftersom benämningen alluderar på hans yrke, fig. 56. Originalen har icke kunnat spåras, men sannolikt har det knypplats med konturtråd. Mönstret talar härför, likaså knypplerskans försök att lägga in en röd konturtråd i spetsen.

56. Mönsterlån. "Skolmästaretaggen". Mönstret har fått benämningen efter Jacob Petterssons yrke. Knypplerskan (f. 1844) har på försök lagt in en röd konturtråd. Jmf. fig. 57. Foto förf.

57. Böhmisk mellanspets. Konturtråden brun, i övrigt gul. Efter Dentellerie en Tchechoslovaquie.

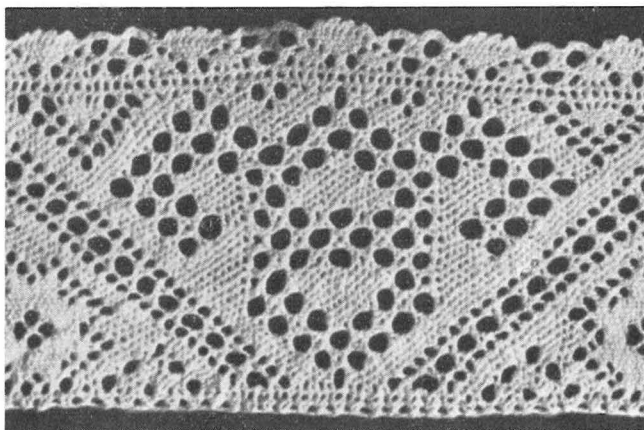
Hon själv var en knypplerska i tredje led, och hennes mormor var samtida med Jacob Pettersson. Det är troligt, att knypplerskan genom traditionen fått veta, hur skolmästarens "tagg" såg ut, och så har hon gjort sitt lilla försök. Anmärkningsvärt är också, att hon lagt in en röd konturtråd även i andra spetsar.

"Böhmisk mellanspets", fig. 57, har medtagits som en trolig förlaga till skolmästarens originaltagg.

De anförda exemplen må vara nog för att belägga påståendet, att de infödda knypplerskorna obehindrat kopierade manufakturiet torchonmönster i den teknik, som de alltid använt. Betydelsen av denna förnyelse av deras tidigare, tämligen magra mönsterförråd, kan icke överskattas. Knypplerskorna upplevde nu en mönsterrenässans inom sitt starkt begränsade område.

Allt eftersom deras skicklighet steg, hos några till ren virtuositet, gävo de sig i kast med att göra mönstren ännu svårare. Ett exempel härpå ger spetsen av en okänd mästarinna, som knypplat tulpaner av sporrakringlor. Det synes här, som om yrkesskickligheten uppskattades mera än det måttfulla, fig. 58—59.

I denna företeelse låg sannolikt också en tendens att få omväxling i mönstren. Tulpanen — för att anknyta till anförda exempel — kunde utföras i de vanliga bottarna: nät-, väv- och möjligen även helslagsbottarna. Då viddelövsbotten kom i ropet, uppstod variationen "viddelövsstulpanen", fig. 58. När även detta nya inslag blev vardagligt, tillgrip en och annan skicklig knypplerska utvägen att av ett gammalt knypplingsmotiv, t. ex. "sporrakringlan", utforma en ny

58. Viddelövtulpan.
Foto förf.

tulpan, och så fick man en "sporrakringle-tulpan", fig. 59. Visserligen blev det en nyhet, men den ursprungliga mönsterformen var dock densamma. Hur knypplerskorna än utstyrde motiven, kunde de icke dölja faktum, att de väl kunde variera ett gammalt mönster med virtuos skicklighet men icke framställa något nytt.

4. *Mönster från vävnader.*

Under 1900-talets första årtionde började några knypplerskor få ögonen öppna för den mönsterrikedom, som fanns i häradets vävnader. En av dessa föregångsknypplerskor — möjligen den enda — var Kerstin Persson i Glemminge. Hon gör ingen hemlighet med ur-

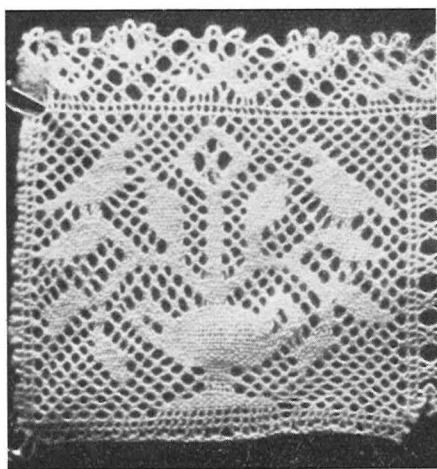
59. Sporrakringle-
tulpan. Foto förf.

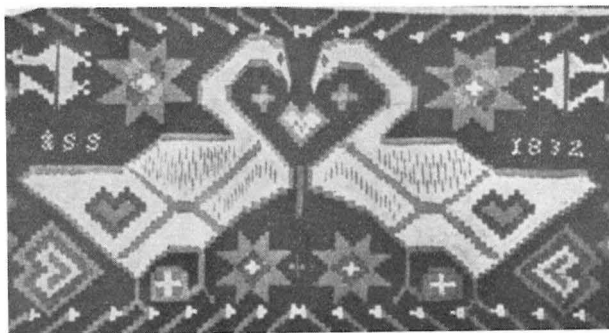
60. Röllakan med livsträdet. Som utfyllnadsfigur hjorten.

sprunget till hennes nya mönster, samtidigt som hon framhåller, att hon komponerar hellre än knypplar.

Med hennes benägenhet att utvälja enstaka, oftast figurala motiv följer också den raka skacken, som avdelar de olika mönstren utan inbördes sammanhang. Resultatet blir ett textilt mönsterband till skillnad från de äldre arrangemang, där sned- eller hötjiveskacken bidrog till en välkomponerad yta med stor mönsterrikedom.

61. Fåglaleken, arrangemang av Kerstin Persson. Foto förf.

62. Gåsadyna från Hedeskoga sn, Herrestads hd.

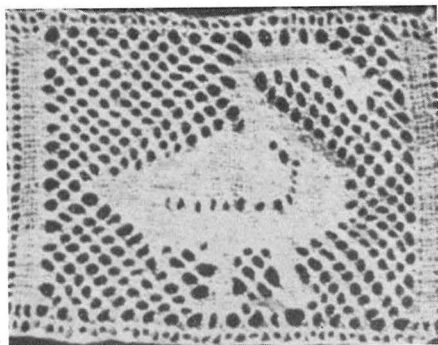
Som exempel härpå har förf. medtagit en detalj av en röllakansvävnad med "Livsträdet", fig. 60, som i den för knyppling omarbetade formen benämnes "Fåglaleken", fig. 61.

"Gåsen" — huvudfiguren i en "gåsadyna", fig. 62, har också omgestaltats för knyppling utan de utfyllnader, som berikar vävnaden. Kerstin Persson har kallat sin efterbildning för "Svanen", vilket namn icke slagit igenom. "Gåsen" är den vanliga benämningen, fig. 63.

Sist må nämnas, att Kerstin Persson hämtade sina motiv även utom textiliernas område. Ett sådant motiv är "Haren i betblasten", namngivet av Ehrensvärd. Det är naturalistiskt utformat och skiljer sig därigenom väsentligt från den textila gruppens stiliserade mönster.

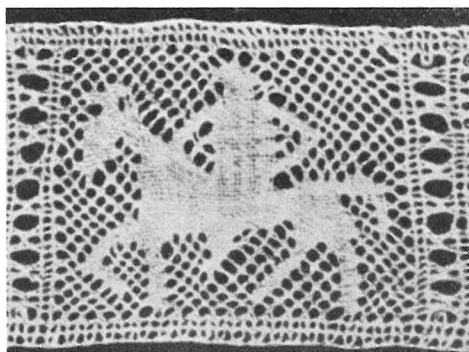
Av det anförda framgår, att knypplerskorna fram till år 1800 voro helt hänvisade till den mönstersamling, som överfördes till undersökningsområdet från Karelska näset.

Fr. o. m. nämnda årtal få knypplerskorna nya impulser, denna gång från Böhmen, varigenom de få göra bekantskap med Mellan-

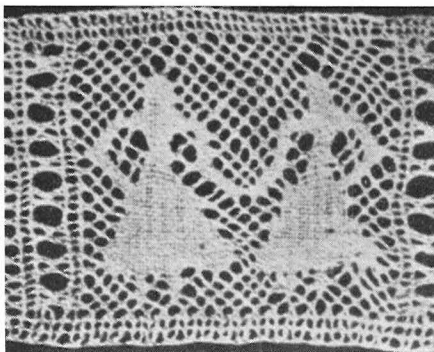
63. Svanen, även kallad gåsen, arrangemang av Kerstin Persson. Foto förf.

64. Hjorten, motiv i vävnader i syd-
östra Skåne. Foto förf.

65. Ryttare, motiv i vävnader i
sydöstra Skåne. Foto förf.

66. Mamseller, motiv i vävnader i syd-
östra Skåne. Foto förf.

Europas torchonspetsar, knypplade efter uppstucket mönster. Det var en aktningvärd insats att kunna efterbilda dessa med knypplerskornas egen teknik och utan vägledning. Med tanke på denna bedrift måste man draga slutsatsen, att vissa knypplerskor voro i tekniskt avseende mycket skickliga.

Daterade spetsar från 1800-talets början äro emellertid få och materialet fördenskull bräckligt, men de tillgängliga alstren äro — jämförda med de karelska spetsarna — mönsterrika och praktfulla. Man har därför anledning förmoda, att efterfrågan på knypplingar stegrades som en följd av de nya mönstren. Därmed ökades också knypplerskornas skicklighet. Ett fåtal av dem excellerade i att komplicera enkla motiv till "stupvända" eller "fyra i en klunga". Dessa alster voro nära nog barockmässigt pompösa.

d. Knypplerskornas oförmåga till komposition.

Trots dessa variationer åstadkommo knypplerskorna inga nya kompositioner i egentlig bemärkelse. Ej heller åstadkom Kerstin Persson sådana, då hon överförde de vävda mönstren till knypplingsrullen. Dessa hade tidigare funnits till sedan århundraden, varför de icke i vårt tidevarv kunna benämnas kompositioner, d. v. s. resultatet av ett självständigt skapande. Förf. har därför — utan att på något sätt förringa Kerstin Perssons insatser — betecknat hennes förfarande såsom arrangemang.

Det vore orimligt att antaga, att en olärd och i fråga om komposition okunnig ryttare- eller husmanshustru skulle kunna skapa ett nytt knypplingsmönster. En av de första, som — oaktat det orimliga — framfört villfarelsen, var Olaus Magnus (1490—1557), "då han prisar de nordiska kvinnornas vävnader, att deras mönster voro hämtade från naturen direkt, från ängens blommor, regnbågens färger och blad, som spegla sig i solbelyst vatten".²³ Denna lyriska hypotes är orealistisk men likväl ofta brukad som belägg i vissa sammanhang.

Knypplerskorna ha således icke komponerat mönster, endast arrangerat de förutvarande till nya kombinationer.

4. KUNDER OCH FÖRLÄGGARE

Lusten att utsmycka sig själv och sina bruksvaror kan spåras både

²³ Ingegerd Henschen: Hemslöjdstextiliernas anor. Svenska hemslöjdsföreningens tidskrift 1920.

hos den primitiva och den civiliserade människan. Skillnaden är endast av kvalitativ art.

Denna lust blev tillgodosedd hos kvinnorna i s. ö. Skåne, då spetsarna blevo lätt tillgängliga där från slutet av 1600-talet, och de behövde icke vara utrustade med någon högre grad av uppfinningsförmåga för att kunna använda moderniteten till allsköns utsirning av bruksvarorna.

Spetsarna voro av allmogekaraktär, hade kommit från en landsbygd och införts till en annan. Det var därför helt naturligt, att bondehemmen i s. ö. Skåne blevo knypplerskornas främsta kunder. Uteslutet är icke, att även prästståndet beställde spetsar.

Myndigheterna sågo med oblida ögon dylika moderniteter. En förordning "til en och annan yppighets och öfwerflödighets afskaffande" drabbade hårt de lagbrytare, vars brott bestod i deras lust till försköning. De kunde ådömas ett straff å 200 Dal. S:mt. Till det förbjudna räknades "Tråspetsar, sydde eller knipplade. Dock tillåtes Tråuddar til en Fingers bredd".²⁴

Sådan var lagens bokstav, och sådan hade den med all sannolikhet blivit uppläst från predikstolen. Efterlevnaden var däremot icke lika trolig. Skulle denna varit fullständig, hade knypplingsverksamheten tynat bort. Men detta inträffade ej. Alltså ha byalagen antingen haft tillgång till någon byaman med en bred tumme — "en Fingers bredd" — som mått eller också — vilket är det troligaste — icke låtsat om förordningen under förhoppningen, att där ingen är åklagare, är ingen domare.

En viss förändring i kundkretsen inträffade, då familjen Pettersson inflyttade till orten och medförde nya bottnar och mönster samt fint, maskinspunnet garn. Förändringen blev påfallande, då familjen bosatte sig i Valleberga och fick slottsdamerna på Tosterup till sina kunder. Eftersom familjen härigenom banade väg för de gamla knypplerskorna att leverera sina torchoninspirerade spetsar till Tosterup, finnes anledning till en närmare redogörelse för släkt- och ägoförhållandena på slottet.²⁵

²⁴ "Överflödsförordning" av den 3 juni 1720. [R. G. Modée]: Utdrag utur Publicque Handlingar . . . 1742—1829.

²⁵ Förf. står i tacksamhetsskuld till kanslirådet, greve A. Ehrensvärd, Tosterup, för benäget bistånd med utförliga uppgifter om släkt- och ägoförhållanden på slottet samt spetsintresserade slottsdamer.

Den första av slottsfruarna, som började intressera sig för ortens knypplingar, var Sophie Sparre af Söfdeborg (1761—1832), gift 1. g. med greve C. A. Ehrensvärd (1745—1800), generalamiral, tecknare och skriftställare och son till Augustin Ehrensvärd, "Sveaborgs skapare". Båda makarna bodde i Stockholm, Karlskrona eller på deras gård, Dömostorp, i Halland.

År 1783 inköptes Tosterup av greve Sparre af Söfdeborg. Efter hans död flyttare änkegrevinnan till Tosterup. Hos henne bodde makarna Ehrensvärd åren 1795—96.

År 1803 blev Sophie Sparre gift 2. g. med friherre Isak Lars Silfversparre (1753—1833), som inköpte Tosterup år 1810 av sin svärmöder men flyttade dit först 1819, då svärmodern dog.

Samma år, som Sophie Sparre bosatte sig på Tosterups slott, inflyttade familjen Pettersson till Valleberga. Denna församling bildade tillsammans med Ingelstorp ett pastorat, som då förestods av kontraktsprosten L. J. Nordström (1762—1849). På goda grunder kan man antaga, att Nordström i egenskap av ståndsperson gjort besök hos de nyinflyttade på Tosterups slott. Givetvis ha parterna utbytt åsikter och nyheter. En sådan nyhet, att en skolmästarefamilj, som kunde knyppla säregna spetsar, inflyttat till Valleberga, hade Nordström ingen anledning att förtiga, snarare tvärtom. Att Sophie Sparre skaffat sig kontakt med Jacob Pettersson, har han antytt i sin levnadsbeskrivning, där han omnämner, att han "rönt uppmuntran från ett högt uppsatt håll".²⁶ Även om han icke uttryckligen nämner Tosterups slott eller Sophie Sparres namn, så kan intet tvivel råda om, att han med sin antydan avsett grevinnan. Någon annan kund, berättigad till nämnda, vördnadsfulla omskrivning, hade familjen icke. Ättlingar till Jacob Petterssons syster, Hanna Mårten Nils, ha meddelat, att Hanna lämnat spetsar till Tosterups slott.

Sophie Sparre dog 1832 och hennes make året efter. Hennes son i 1. äktenskapet, greve Gustaf Ehrensvärd (1787—1860) blev nu slotts-herre. Han var gift med Eleonora Liljenkrantz (1799—1858), som fullföljde de påbörjade spetstraditionerna på Tosterup. "Hon bodde där i över 20 år och beställde spetsar och hålsömmar till eget bruk och till utstyrslar. Och hon uppmuntrade spånaden, som ju är nära förbunden med knypplingen, genom att utdela s. k. spånadspris till dem som spunnit det finaste och vackraste linet. Dessa pris utgjordes bland annat av s. k. bröstlappar förfärdigade av sidenstycken, av

²⁶ I not 4 a. a., s. 175.

guld- och silverspetsar, som hennes döttrar och styvdöttrar sydde samman... Tallrikar och koppar utdelades även som pris och min mor fortsatte med detta sedan hon efter sin svärmors död flyttat till Tosterup", skriver A. Ehrensvärd.²⁷

Efter hand som allmogedräkten kom ur bruk, minskades efterfrågan av knypplingar, vilket återigen bidrog till minskad sysselsättning för knypplerskorna. För att i någon mån motverka denna tendens, som var ganska allmän i vårt land, bildades år 1874 "Föreningen Handarbetets Vänner" i Stockholm. Bland deras ombud i s. ö. Skåne märktes fröken Hilma Wählin (1845–1899) i Ingelstorp och fröken Augusta Ehrensvärd (1838–1895). Denna senare, dotter till förutnämnde greve Gustaf Ehrensvärd i hans 2. äktenskap, bodde på Hedvigsdals gård i Ingelstorps församling hos sin halvsyster Amelie Cederström, sedan på Tosterup och slutligen på Munkamöllan i Svenstorp. Båda ombuden beställde och uppköpte spetsar till Handarbetets Vänner.

Efter Augusta Ehrensvärds frånfälle övertogs hennes verksamhet av Ingeborg Hedvig (Hedda) Vogt (1825–1904), gift med greve Albert Ehrensvärd (1821–1901), diplomat, landshövding och utrikesminister. Hon ordnade både produktionen och avsättningen på ett mera tidsenligt och lönande sätt.

Traditionerna fortsattes vidare av fröken Augustine Ehrensvärd (1862–1944), dotter till greve Albert Ehrensvärd. En intervju år 1908 ger upplysningen,²⁸ att "då fröken Augustine Ehrensvärds mor år 1895 öfvertog ledningen av spetsindustrien, utgjorde årets inkomst av försålda spetsar omkring 700 kr. Förlidet år hade summan stigit till något öfver 5.000". Enligt samma källa rönt Tosterupspetsarna, som de nu kallades, stor avsättning till de flesta av landets handslöjdsförsäljningar, såsom Handarbetets Vänner, Nordiska Kompaniet, Licium, Bikupan m. fl. jämte försäljningsmagasin i Malmö och Göteborg.

Under sin aktiva verksamhetstid sågs hon ofta komma med hästskjuts till sina knypplerskor för att hämta spetsar och lämna garn, som hon själv inköpte.²⁹ I nämnda intervju har hon lämnat uppgiften, att år 1908 sysselsattes 60 "knyppelkvinnor" och 7 "hålsömskvinnor".

För att åstadkomma nyrekrytering av knypplerskor anordnade hon

²⁷ I not 4 a. a., s. 175.

²⁸ Se not 5.

²⁹ Garnet levererades av C. L. Seiffert A/S, Köpenhamn.

knypplingskurser. I "Peppinge" — centrum för knypplingen i Valleberga — var Malena Berggren lärarinna för dylika 1912 och 1913, och i Munka-Tågarp blev Kristina Göran Nils "en lika nitisk som skicklig och outtröttlig lärarinna".³⁰

På grund av ålders- och hälsoskäl kunde Ehrensvärd ej mera besöka sina knypplerskor. Hon bildade därför år 1936 "Föreningen Tosterupsspetsar" med uppgift "att främja den inom orten utövade spetsknypplingen genom att anordna kurser i knyppling samt genom att organisera försäljningen". Föreningens ordförande och ledare blev textilkonstnärinnan Emma Lundberg-Hörlén (1896—1958), Valleberga, med Ehrensvärd som vice ordförande.

Kursverksamheten påbörjades redan samma år³¹ och fortsattes 1937 med en kurs för flickor i folkskolans 6—7 klasser.³² På Tomelilla folkhögskola anordnades 1938 en kurs för de kvinnliga eleverna.³³

Föreningen deltog i utställningen i Kristianstad 1939 och i lokalbetonade småutställningar.

Det visade sig ganska snart, att även andra uppgifter väntade på Föreningens in-gripande.

Då allmogedräkterna började komma ur bruk under slutet av 1800-talet, avstannade givetvis nyanskaffning av dylika. Med de kvarvarande, som omoderna ansedda plaggen, förfors på olika sätt.

I ett fåtal hem var pietetskänslan så stark, att allt, som använts av förfäderna, skulle bevaras och vårdas. Ett typiskt exempel på ett sådant hem var Måns Jönssons sterbhus i Valleberga. Då detta upplöstes år 1949 efter den siste sterbhusdelägarrens fränfälle, hölls en inbördes auktion på det otroligt rika boet. Som ett stickprov på boets rikedom må nämnas, att äbo Måns Jönssons hustru, Karna Jönsdotter, som hemgift medförde 56 klutar.³⁴

Andra sterbhhus läto lösöret försäljas på offentlig auktion, där det inropades bl. a. av antikvitetshandlanden eller uppköpare, och så blevo äldre plagg, typiska för orten, spridda åt alla håll. Samma förhållande inträffade med de föremål, som såldes till kringfarande uppköpare.

Stundom tröttnade husmödrarna på det årligen återkommande arbetet att vädra och "sola" kistornas innehåll. De kunde gripas av iver att förvandla gamla linnevaror, som för dem lågo till ingen nytta, till nyttosaker. På skjortor och särkar avklippes

³⁰ I not 4 a. a., s. 174.

³¹ Kursen påbörjades den 11/11 1936 och fortgick under 3 veckor med 4 tim. dagligen under 5 dagar i veckan eller sammanlagt 60 tim. Kursavgiften var 5:— kr. 12 elever deltog. Som lärarinnor fungerade fru Emma Lundberg-Hörlén och fröken Anna Persson, Löderup.

³² Kursen påbörjades den 3/5 1937 med 16 elever från klasserna 6—7 i Valleberga n. fsk. Den sammanlagda tiden var 60 tim. med 10 tim. i veckan. Kursen var avgiftsfri. Lärarinna var fru Emma Lundberg-Hörlén.

³³ Lärarinna var fröken Maria Kristoffersson, Sörby by.

³⁴ Lilli Zickerman: Skånes hemslojd. Svenska turistförs. årsskrift 1919, s. 89.

ärmlinningar och kragar, och återstoden förvandlades till handdukar eller disktrasor. Av klutarna, tillverkade av fint bomullstyg, sockerduk, gjordes örngott. Ofta avklippes klutabandens rika utstyrsel och syddes tillsammans till en liten duk, den enda återstoden av en praktfull klut.

Följden av nämnda försäljning eller förstörelse blev, att beståndet av gamla linnevaror med knypplingar minskade kraftigt. Fara förelåg, att de gamla spetsmönstren skulle försvinna.

Denna fara blev anledningen till, att Emma Hörlén påbörjade och fullföljde en insamling av ortens spetsmönster. Genom köp eller gåva kom hon i besittning av spetsar, i de flesta fallen återstoden av bruksartiklar och ansedda som värdelöst skräp. Som lån erhöll hon klutar, skjortor, särkar o. d. Spetsarna kopierades på blåkopiepapper, som monterades på katalogkort. Sedan dessa försetts med signum och anteckningar om garnnummer, antal knypplepinnar, namn o. d., inordnades de i ett kortregister, en modern motsvarighet till knypplerskornas mönsterprovböcker.

Det andra världskriget verkade starkt hämmande på Föreningens verksamhet. På den allmänna arbetsmarknaden stegrades efterfrågan av arbetskraft, och därmed stego också lönerna.

Knypplingsverksamheten hade tidigare ansetts vara en fritidssysselsättning och borde därför icke betalas lika högt som jordbruksarbetarnas daglöner. Situationen förvärrades för knypplerskorna, när den allmänna lönelyftningen kom igång. De fullt arbetsföra av dessa sökte sig till de intensivt drivna lantbruken och voro därmed förlorade som spetsproducenter.

Dessutom tillkom ännu en faktor, som försvårade Föreningens arbete. Någon gång under 1930-talet utsläpptes i marknaden maskintillverkade spetsar av samma karaktär och samma mönster som ortens. De voro så väl gjorda, att endast initierade kunde se skillnaden mellan knypplade och maskinjorda spetsar. Detta förhållande bidrog väsentligt till en nedgång av knypplingsverksamheten.

Nämnda faktorer medverkade till nedläggning av Föreningens verksamhet. Senare ha hemslöjdsföreningarna i Kristianstads och Malmöhus län övertagit Föreningen Tosterupspetsars verksamhet genom spetsinköp och kursverksamhet. Jämsides med ovannämnda förläggare rörelse har fru Signe Forsberg, Lund (tidigare boende i Åkarp), och fru Maria Ljungberg, Ingelstorp, gjort beställningar eller inköp av spetsar, den senare som ombud för Handarbetets Vänner.

Oaktat de knypplingskurser, som hållits under senare tid inom undersökningsområdet, ha inga elever blivit yrkesknypplerskor, endast amatörer, vilka betraktat sysselsättningen som en hobby. De yttre förutsättningarna ha saknats för nyrekrytering av dylika konsthantverkare.

Knypplingens historia inom undersökningsområdet vittnar nämligen om tvenne faktorer med avgörande betydelse för knypplingsverksamheten. Den ena var nöden, den andra modet.

Det har tidigare omnämnts, att under slutet av 1600-talet — alltså samtidigt med knypplingens införande — var nöden stor hos de obesuttna. Fattigdomen drev dem till tiggeri, stölder och övergrepp,

vilket allt vållade bönderna bekymmer. Nöden fanns således redan på orten, då knypplingen introducerades i Valleberga och efter hand i byarna där omkring. Man får väl antaga, att spetsarna snart nog blev en modeartikel och som sådan efterfrågad. Därmed erbjöds de obesuttnas kvinnor ett tillfälle till välbehövliga inkomster. Även om benämningen "nödhjälpsarbete" icke var vedertagen under denna tid, var den då och allt framgent träffande för knypplingsverksamheten. Dagsinkomsten för detta konsthantverk kom icke upp till samma nivå som betalningen för ett dagsverke. Det oaktat måste knypplaskrinet komma fram, då arbetsförtjänsterna tröto, särskilt under vintermånaderna.

Under 1900-talets första hälft förändrades den materiella standarden väsentligt i vårt land genom en rad välfärdsförbättringar. Ingen behövde nu känna sig tvingad att utträta ett underbetalt konsthantverk. Därmed var nöden — den ena, starkt pådrivande faktorn — satt ur spel för knypplerskornas del, eller, sett ur en annan synvinkel, välfärden hade blivit ett moment, som motverkade konsthantverket.

Modet att pryda klädesplagg och bruksvaror med spetsar höll sig kvar hos allmoget till senare hälften av 1800-talet, då köpstadens kläder började bli normgivande. Spetsstillverkningen skulle förden skull ha lagts ner — vilket inträffade bl. a. i Dalarna och Karelen — om icke förläggarna vidmakthållit verksamheten genom att organisera försäljningen. Denna var givetvis beroende på efterfrågan. En sådan hade uppstått på skilda orter i Sverige, då spetsarna började utföras av finare garn och därigenom erhöilo högreståndskaraktär. Möjligen var efterfrågan också ett utslag av det nyvaknade intresset för hemslöjden, för vilken flera utställningar gjort propaganda. Det blev modernt att använda spetsar till borddukar, lakan, näsdukar o. d.

Det ligger i modets natur att växla. Man kan möjligen länka in modet på nya banor men icke konservera det. Så ock med bruket av handknypplade spetsar. Därmed blev även modet — som den andra faktorn — utan betydelse. Ingen nyrekrytering av yrkesknypplerskor sker numera. De kvarvarande äro till antalet 8 med en genomsnittsålder av 72 år.

LITTERATURFÖRTECKNING

ARKIVALIER

Köpenhamn, Rigsarkivet:

Öresundstullens journaler.

Lund, Kulturhistoriska museet:

Lappkatalogen.

Lund, Landsarkivet:

Bouppteckningar,

Husförhörlängder,

Kyrkoböcker,

Generalguvernementets handlingar: Skrivelser från befallningsmän, tullnärer och präster.

Lund, Svenska akademins ordbok:

Excerptsamlingen.

Stockholm, Nordiska museet:

Bildarkivet,

Zickermanska samlingen.

Stockholm, Krigsarkivet:

Generalmönsterrullor för de nya indelningskompanierna i Blekinge 1685. Amiralitets-koll. Sjömilitiekontoret 2, E I: 2.

Indelningsjordeböcker och mantalsrullor från 1686 över indelningskompanierna i Södra Möre med uppgifter över båtsmän, hemmansinnehavare m. m. Amiralitets-koll. Sjömilitiekontoret 2, E I: 3.

Stockholm, Kungl. Kommerskollegium:

Redogörelse rörande vissa förhållanden beträffande hemslöjden i de värmäländska finnbygderna. Av förste hemslöjdskonsulenten Eva Ljungkvist, Stockholm.

Valleberga, norra folkskolan:

Karta Öfwer Wallebiera och Löderups Byar... upprättad Åren 1704—1705 av Andreas Amnelius. Kartebskrivning. (Fotostatkopior).

ANVÄNDA TRYCKTA ARBETEN

Adelborg, Ottilia: De olika spetstyperna i Dalaknypplingen. Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift 1923: 1—2.

Allmänna Hemslöjdsutställningen i Stockholm 1880.

Arndt, E. M.: Resa genom Sverige år 1804, d. III, 1807—08.

Bang, Nina Ellinger & Korst, K.: Tabeller over Skipsfart... 1661—1783, d. I. 1930.

Baasch, E.: Holländische Wirttschaftsgesch. 1917, årg. 4.

Betänkande, Hemslöjdskommitténs, I—II. 1918.

Blau, Josef: Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunde. Bd II. Prag 1918.

- Brandstake, Elsa: Äkta spetsar.
- Branting, Agnes: Knytning, knyppling och språngning. Fataburen 1907.
- Brockhaus, Der grosse, Wiesbaden 1955.
- Collin, Maria: Skånska nätspetsar. Fataburen 1918.
- Utskuren söm i gammal skåneslöjd. Fataburen 1919.
- Coyet, Henriette: Skånsk hembygdsslöjd. 1922.
- Till Olga Schmidts minne. Form 1933.
- Cygnæus, G.: K. Finska Hushållningssällskapet. 1797—1897. Åbo 1897.
- Dalin, A. F.: Ordbok öfver Svenska Språket. 1850.
- Davidsen, H. C.: Knyplingsindustrien paa Vesteregnen. 1909. (i Sprogforeningens Almanak, s. 1—14).
- Dedekam, Hans: Nordiske Kniplinger. Nordenfjelske Kunstindustrimuseums Aarbog 1911.
- Norske folkbroderier: Hvitsøm i Nordmøre. Trondhem 1914.
- De Jager-Meezenbrooks, L. J.: Kantklossen. Eske-Utrecht. (u. å.).
- Dentellerie en Tchecoslovaquie. 1930.
- Deutsches Wörterbuch. 1873.
- Dickson, Robert: Malmöhus län år 1800. 1914.
- de Dillmont, Thérèse: Encyclopédie der weiblichen Handarbeiten.
- Les Dentelles aux Fuseaux 1:re Série. D. M. C.
- von Ditfurth, Annemarie: Deutsche Spitzen-Kunst. 1933.
- Dreger, M.: Entwicklungsgeschichte der Spitze. Wien 1910.
- Kunstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei. Wien 1904.
- Ehrensverd, Augustine: Något om Tosterupspetsar. Föreningens för Fornminnes- och Hembygdsvård i sydöstra Skåne skrifter II. 1926.
- Eskildsen, Claus: Gamla Lisette forteller om Knypling i 80 Aar. Sønderjyds Maanedsskrift 1927.
- Forsberg, Dea: Vår skånska spetsknyppling. SDS 1936.
- Forsberg, Signe: Det gamla dräktskicket i Bara härad. 1934.
- En spetsknypplerska av gamla stammen. SDS 7/11 1926.
- Frauburger, Tina: Handbuch der Spitzenkunde. Leipzig 1894.
- Geijer, Agnes: Die Textilfunde aus den Gräbern. Birka III. 1938.
- Gram, Irma: De gamle Kniplingers Historie. Kristiania 1921.
- Granlund, John: Drag ur de skånska husmännens levnadsförhållanden. Notiser från arbetarnas kulturh. sällskap 1942.
- De obesuttna. Arbetare i helg och söcken. Hus och hem, I.
- Grothe, Hugo: Orientalisches archiv 1910—11.
- Gynther, S. W.: Författningssamling för Kongl. Majts flotta VII. 1861.
- Hagdahl, H.: Handarbeten. Ingår i: Koersnen, Wilhelm: Praktisk handbok för alla. 1888.
- Hallenberg, Aug.: Blekinge allmoge efter Roskildefred. Karlskrona 1929.
- Hannover, Emil: Tønderske Kniplinger. Khvn 1911.
- Hansén, Ruth: Delsboknypplingen — en förnämlig handaslöjd. Hälsingerunor 1947.
- Hanssen, Börje: Österlen. 1952.
- Hazelius, Arthur: Afbildningar af föremål i Nordiska Museets arkiv. Spetsar. 1892.
- Henneberg, A. von: Stil und Technik der alten Spitzen. Berlin 1931.
- Henriksson, Anna: Spetstillverkningen och dess utveckling i Finland. Nordens Hemslöjdsförbund 1941.
- Henschen, Ingegerd: Hemslöjdstextiliernas anor. Sv. Slöjdför. tidskrift 1920.

- Husflidstidene, Dansk, 1955 nr 5, s. 40 (bild av en "Skjorte fra dansk egnsdragt...).
- Hushållningssällskap, Kristianstads läns. Handlingar 1814—63, 1886—1901, 1913—20.
- Hörlén, Axel: Hur knypplingen kom till Blekinge och dess grannbygder. Rig 1960.
- Hörlén, Emma: Knyppling. LTK. 1954.
- von Jurie, Bertha: Spitze und ihre Charakteristik. Berlin 1907.
- Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700).
- Keyland, Nils: Folkliv i Värmlands finnmarker. 1954.
- Klein, Ernst: Runö. 1924.
- Kataloger:
- Katalog öfver Allmänna Hemslöjdsutställningen i Stockholm 1880.
- Katalog over den skaanske Textiludstilling i Kjøbenhavn 1886.
- Officiell katalog öfver industriavdelningen af Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897.
- Utställningskatalog för utställningen i Helsingborg 1903. Textila avdelningen.
- Officiell Generalkatalog öfver industriavdelningen vid Baltiska utställningen i Malmö 1914.
- Officiell katalog över utställningen i Lund 1907.
- Kloster, Robert: Håndverksbygd og Bygdehåndverkeren. Bergens Museum Årsbog 1947.
- Knyppling, Handleddning i; utg. av Utskottet för Vadstenaspetsar och knyppelskolor. 1955.
- Kungl. förordningar för år 1731.
- Kurrik, Helmi: Eesti rahvaroiavad (Estlands folksdräkter). Tartu 1938.
- Kyster, Emma: Tønderske Kniplinger. Kolding 1931.
- Källström, O.: En krambod i Vä år 1604. Rig 1938.
- Leinberg, K. G.: Bidrag till kännedom om vårt land. Jyväskylä 1885.
- Lenning, Gertrud: Unsterbliche Spitze.
- Levander, Lars: Två omtvistade dalsmålsord. Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift 1923.
- Lindblom, Andreas: Från Byzans lejon till Skånes varulv. Fataburen 1932.
- Lindgren-Fridell: Dikt i tråd. Form 1940.
- Linné, Carl von: Skånska resa, förrättad år 1749.
- Linnove, Aino: Kultapitsi v:lta 1619 (Guldspets från 1619). OSMA 1956.
- Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle. Helsinki 1947. (Finska spetsknypplingens utvecklingsskede 1500-talet till 1850).
- (Linnove)Nissinen, Aino: "Heden Söm". 1937.
- och Vahter, Tyyni: Vanhoja kauniita käsitöitä (Gamla vackra handarbeten). Porvoo och Helsinki 1931.
- Lundberg, Ellen Nyblom-: Spetskonst och spetsar. DAGNY 1908.
- Malmöhus läns hemslöjdsförening 1905—1925. 1926.
- Meinander, K. K.: Folkkonsten i Finland. Nordisk Kultur XXVII. 1931.
- Meteorologisk Institut, Dansk: Meddelelser 1915. Se: Speerschneider.
- [Modée, R. G.]: Utdrag ur alle ifrån den 7 dec 1718 utkomne publique handlingar, placater. d 1—15. 1742—1829.
- Nationalmuseum, Estlands, Aastaraamat, 1935, h. 11.
- Nordenstreng, Sigurd: Fredrikshamns stads historia I—III. Fredrikshamn 1908.
- Norman, Wencke: Besök på gamle kniplesteder — Tønder og Vadstena. Hemslöjden 1958 nr 6.
- Oma Maa (Den egna jorden) III. Porvoo 1922.
- Paulis, L.: La Dentelle aux Fuseaux, Bruxelles 1921.

- Pekkola, Helmi: Knypplade spetsar. 1925.
- Rodhe, Gertrud: Knyppling utan fast mönster. Rig 1958.
- Rodenstam, Stina: Bidrag till kännedom om några helsingka spetsar och prydnadssömnader. Gevle 1913.
- Hemslöjden. Officiell berättelse öfver Baltiska Utställningen i Malmö 1914. II: 1, 1915.
- Rom, N. C.: Den danske Husflid. Kbhvn 1871.
- Ruuth, J. W.: Viborgs stads historia. I. Hfors 1904.
- Salwén, Ebba: Ryska kvinnoarbeten. 1911.
- Salvén, Erik: Bonaden i Skog. 1923.
- Schoubye, Sigurd: Kniplingsindustrien på Tønderegnet. Tønder Museum 1923.
- von Schubert, F. W.: Resa genom Södra och Östra Sverige I—III. 1823—25.
- Schuette, Marie: Alte Spitzen (Nadel- und Klöppelspitzen), 2. Aufl. Berlin 1921.
- Schutten-Putters, Door M.: Kantwerk — het maken van kloskant.
- Sieber, Siegfried: Die Spitzenklöppelei im Erzgebirge. Leipzig 1955.
- Sirelius, U. T.: Kansankirjonta ja -pitsit. (Folkliga broderier och spetsar). Hfors 1928.
- Suomen kansanomaista kultturia. (Finlands folkliga kultur). II. Helsinki 1922.
- Skånska spetsar: utg. av Malmöhus läns och Kristianstads läns hemslöjdsföreningar. 1947.
- Speerschneider, C. I. H.: Om Isforholdene i danske farvande i ældre og nyere tid. Kbhvn 1915.
- Spetsar. Nationalmusei utställningskatalog nr. 78. 1942.
- Stockholm Mode-Journal 1848.
- Stocklów, Joseph: Die Spitzenfabrikation im böhmischen Erzgebirge. Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Prag 1872.
- Strömberg, Elisabeth: Folkliga textilier. Nordisk Kultur IV.
- Svensk geografisk årsbok 1932.
- Svensson, Sigfrid: Bygd och yttervärld 1942.
- Jungfrukrans och hustruduk. Svenska kulturbilder I. 1929.
- Skånes folkdräkter. 1935.
- Till folkdräkternas historia. Fataburen 1935.
- Tidningsartiklar:
- Kristianstadsbladet: "En spetsknypperska av gamla stammen. Anna Gudmundsdotter". aug. 1946.
- Skånska Dagbladet: "Ett försvinnande konsthantverk. Hanna Isberg d. 11/5 1938".
- Sydsvenska Dagbladet Snällposten: "En spetsknypperska av gamla stammen". d. 7/11 1926. (Signe Forsberg).
- Referat av föredrag av Elna Pehrsson, Brunsbo, d. 22/11 1926.
- "Spetskonst och spetsar", återgivn. efter Ellen Lundbergs artikel med samma rubrik, d. 26/7 1908.
- Spetsutställning på Malmö Rådhus 1926, d. 26/11 1926. I samma nr även en "Prislista".
- "Vår skånska spetsknyppling — en skönhetskälla vi alltför sällan ösa ur". 1936. Dea Forsberg.
- Ystads Allehanda: Intervju med Hanna och Marta Berggren, d. 26/11 1926.
- Thorman, Elisabeth: Ett bidrag till den svenska spetsknypplingens historia. Rig 1954.
- Svenska folkspetsar. Hem i Sverige. 1933.
- Svenska spetsar. 1940.
- Textil konst i Sverige. 1944.

- Äkta spetsar. En kort historik. 1913.
- Äkta spetsar. 1942.
- Tornehave, Bodil: Danske almuekniplinger. Budstikken 1959.
- Trotzig, Liv: Knypplade spetsar från Dalarna. 1957.
- Tønder, Metta: 33 tønderkniplinger. Copenhagen 1954.
- Urban, M.: Geschichte der Spitzen-Klöppelei im Deutsch-böhmischen Erzgebirge. Erzgebirge-Zeitung nr 2 XX Jahrgang 1899.
- von Waltersdorff, Emelie: Textilt bildverk. 1925.
- West, Fr. Jürgensen: Den tønderke Kniplingsindustriens Blomstringstid. Sønderjydske Aarbøger, 1901. s. 104.
- Den tønderke Kniplingsindustrien ved Aar 1800. 1909.
- Den tønderke Kniplingsindustrien i 1840'erne. 1928.
- Widmark, Karen: Dansk-Svensk ordbok. 1951.
- Vilkuna, Kustaa: Finnische Spitzen. Studia Fennica VI, Helsinki 1952. (Rec. av Linnove: Suomalaisen pitsinnypläyksen kehtiysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle. Helsinki 1947).
- Winkler-Breslau, Heinrich: Die mongoloiden Völker Europas und die Basker. Orientalisches Archiv 1910, h. 3.
- Wistrand, P. G.: Svenska folkdräkter. 1907.
- Ysselsteyn, G. T. van: Van Linnen en Linnenkasten. Amsterdam 1946.
- Zickermann, Lilly: Skånes hemslöjd. Sv. turistför. årsskr. 1919.
- Svenska allmogebroderier i vitt, Sv. turinsför. årsskrift. 1926.
- Åberg, Alf: Indelningen av rytteriet i Skåne 1658—1700. 1947.

ZUSAMMENFASSUNG

Spitzenklöppelei und Klöpplerinnen im südlichen Teil des Kreises Ingelstad in Schonen

Im südöstlichen Teil der Provinz Schonen wird seit langem Spitzenklöppelei betrieben. In der vorliegenden Arbeit will Verf. zeigen, wie und wann dieses Kunsthandwerk in das erwähnte Gebiet gelangte. Der Anstoss dürfte von einem der Klöppeleibezirke ausgegangen sein, die wie eine Frontlinie Schweden und Südost-Schonen umschliessen. Verf. hat deshalb die Merkmale, die für die Spitzen und ihre Herstellung jenseits der erwähnten Frontlinie einerseits und in dem Untersuchungsgebiet andererseits kennzeichnend sind, zusammengestellt. Vergleicht man sie miteinander und findet eine Identität zwischen dem letzteren und einem der auswärtigen Zentren, so dürfte dieses als Ausgangspunkt des Impulses anzusehen sein. Die Merkmale sind:

1. *Der Charakter der Spitze*, d. h. ob die Spitze für die höheren Stände oder für die einfache Bevölkerung bestimmt ist ("Herrenspitze" oder "Bauernspitze").
2. *Das Aussehen der Arbeitsunterlage*: a) kekka (Bild 3) auf der Karelischen Landenge, in Estland und Ingermanland sowie Russland. b) *Das Klöppelpolster* (knyppelpölen, Bild 4—6) in Süd-, Ost- und Nordosteuropa. c) *Der Klöppelsack* (knyppelsäcken, Bild 7 a) im böhmischen und sächsischen Erzgebirge. d) *Das Klöppelmatratze* (knyppelmadrassen, Bild 7 b) in Estland, Ingermanland, auf den Inseln im inneren Teil des Finnischen Meerbusens sowie in der schwedischen Provinz Dalarna (Bild 2: Karte über die Unterlagen für Klöppelarbeit in Schweden). e) *Das Klöppelkissen* (knyppeldynan, Bild 8—10), wie es in verschiedenen Variationen in Nordfrankreich, Belgien, Holland, Distrikt Tondern, Deutschland, der Gegend von Vadstena und Südwestfinnland verwendet wird. f) *Das Klöppelbrett* (knyppelbrädan) in Norwegen (Bild 1 b, Unterlagen für Klöppelarbeiten in Westeuropa).
3. *Die Klöppeltechnik*, d. h. ob die Spitze nach einem vorgestochenen Muster aus Pergament, Karton u. dgl. gearbeitet wird oder ohne ein derartiges Muster und mit Nadeln nur an den Rändern.
4. *Die Klöppelschläge*, d. h. ob die Halb- und Ganzschläge (Bild 12) mit *Kreuzung* beginnen wie im Gebiet des oben erwähnten Klöppelkissens (mit Ausnahme Deutschlands) oder mit *Drehung* wie in Ost- und vermutlich auch Nordosteuropa und in der Provinz Dalarna.

In Südost-Schonen ist für die Spitzen und ihre Herstellung bezeichnend, dass sie für die einfache Landbevölkerung bestimmt waren und auf dem Klöppelpolster ohne vorgestochenes Muster mit Halb- und Ganzschlag ausgeführt wurden, die mit Drehung begannen. Da in bezug auf Charakter, Technik, Arbeitsunterlage und Art des Schlages der Spitzen die Gebiete der Linie Nordfrankreich — Belgien — Holland — Distrikt Tondern — Gegen von Vadstena — Südwestfinnland sich vom Untersuchungsgebiet unter-

scheiden, kann der Impuls nicht von dort ausgegangen sein. Abweichungen hinsichtlich Charakter, Technik und Arbeitsunterlage der Spitzen motivieren ebenfalls den Ausschluss der Erzgebirgsgegend. Norwegen fällt des eigentümlichen Klöppelbrettes wegen fort. Übrig bleiben dann die Klöppelei-Gebiete im und um den Finnischen Meerbusen sowie in den schwedischen Provinzen Dalarna und Blekinge.

Bei der weiteren Aussonderung werden die Muster berücksichtigt. Historisch gesehen scheinen in Estland Impulse von verschiedenen Seiten aufeinandergetroffen zu sein. Es erscheint unmöglich, aus dieser Mischung von Impulsen klare Linien zu ziehen, die unzweideutig zu unserem Untersuchungsgebiet hinführten. Die einzige Übereinstimmung bildet das Klöppelpolster. Das gleiche gilt für Ingermanland. Auf der Insel Tyterskär wurde das Klöppelmatratze benutzt. In Ost-Nyland und West-Karelien, wo das Polster die typische Unterlage war, zeigen die Spitzen einen charakteristischen Stil, der in keinem einzigen bekannten Fall in Südost-Schonen auftaucht. Mustervergleiche (Bild 32) zeigen einmal, dass die Karelische Landenge praktisch sämtliche Muster besitzt, die in Blekinge, Dalarna und dem Untersuchungsgebiet verbreitet sind, und zum anderen, dass der Hauptanteil der Muster aus den Musterbüchern von Froschower und Hofer aus dem 16. Jahrhundert stammt. — Es gibt Belege dafür, dass das Spitzenklöppeln im Jahre 1685 durch finnische Schifferfrauen von der Karelischen Landenge in Blekinge eingeführt wurde. "Finmark" in Dalarna war vom 16. bis zum 18. Jahrhundert das Ziel einer Völkerwanderung, mit der auch Klöpplerinnen dorthin gerieten. Es kam das Klöppelpolster der Nyländer und Westkarelier in Gebrauch wie auch das Klöppelmatratze der Inselbewohner, während die Einwanderer von der Karelischen Landenge ihre altertümlichen Muster mitbrachten. Ausser den Spitzenmustern der erwähnten Musterbücher, die auf der Karelischen Landenge und im Untersuchungsgebiet vorkommen, fand Linnove in dem ersteren Gebiet Muster, die einfacher ausgeführt sind als die der Musterbücher und als noch älter gelten. Zumindest eines von ihnen wird in dem Untersuchungsgebiet noch geklöppelt (Bild 28). — Verf. prüfte ferner die Zuverlässigkeit einer älteren Tradition, die besagt, das Spitzenklöppeln sei in das Gebiet unserer Untersuchung durch die des Klöppelns kundige Frau eines Kapitäns gebracht worden, dessen Schiff vor der Küste von Valleberga eingefroren war. Dies Ereignis fällt vermutlich in das Jahr 1683.

Der zweite Abschnitt der Untersuchung beschäftigt sich mit Klöpplerinnen, Impulsen und Verlegern in dem erwähnten Gebiet. Dieses besteht aus 5 Gemeinden, von denen eine — Valleberga — näher in Augenschein genommen wird, da die Spitzenklöppelei hier zuerst anfing. Sie wurde ausgeübt von der Bevölkerung ohne Grundbesitz. Diese lebte auf der "Allmende" ("allmänning", Bild 34) des Dorfes, wo die Soldatenfamilien frühzeitig einen markanten Einschlag bildeten. Die Not war die Triebkraft für die Klöppelei. — Als nach der Flurbereinigung von 1818 Allmende und anderer unproduktiver Boden unter den Bauern verteilt wurden, mussten die besitzlosen Familien auf anderen Grund umziehen, der einzelnen Bauern gehörte. Diese wollten sie gern als billige Reservearbeitskraft binden. Die Besitzlosen hingegen begehrten bestellbaren Boden. Ihr Wunsch war eine Folge der damaligen Bevölkerungszunahme in Schweden und der dadurch verringerten Arbeitsmöglichkeiten. Zwei von den Gemeinden besaßen keine Allmende und zwei hatten nur schwer zu bearbeitenden Moränenboden ("tuvemark") zu bieten. Ausser "Tuvemark" konnte Valleberga auch humusgemischten, steinfreien Sandboden zur Verfügung stellen. Daher strömten die besitzlosen Siedler hierher, wodurch die Gemeinde zu einem Zentrum der Spitzenklöppelei vor den anderen wurde (Bild 35).

Die Untersuchung beschäftigt sich auch mit den Sozialgruppen der Klöpplerinnen vor und nach der Heirat bzw. als Ledige und Selbstversorger. Bild 38 zeigt, dass die Klöppler-

lerinnen wohl von einem Bauernhof herkommen und in die Gruppe der Grundbesitzlosen übergehen konnten, dass jedoch keine von ihnen als Berufsklöpplerin in der Bauerngruppe verblieb. Die meisten kamen aus der Gruppe der Kätner und verteilten sich dann auf die einzelnen Gruppen, verblieben jedoch überwiegend in der eigenen. Die auffallende Abnahme der Klöpplerinnen in der Periode von 1856—60 dürfte mit der Emigration nach U S A zusammenhängen.

Im Jahre 1800 erhielten die Klöpplerinnen der Gegend einen neuen Impuls, und zwar diesmal durch eine Familie böhmischer Herkunft. Sie bestand aus der Ehefrau Margareta, die mit einem schwedischen Soldaten in Pommern verheiratet war, sowie deren Sohn und zwei Töchtern. Alle verstanden "Herrenspitzen" und Torchonspitzen von böhmischem Typus (Bild 40—47, 50 c, 53—54) zu klöppeln. Die Klöpplerinnen der Gegend benutzten immer noch Muster mit geometrischen Figuren, die miteinander durch vierfädige Flechten verbunden waren. Die Tradition von der Karelschen Landenge schien sich ungestört erhalten zu haben. Als die Soldatenfamilie nach Südost-Schonen zog, brachte sie einen neuen Typus der Unterlage — die Klöppellade — mit, sowie auch neue Grundmuster, neue Spitzenmuster und feines, maschinell gesponnenes Leinengarn, alles typische Züge der Herrenspitzen. Ihre Torchonspitzen waren aus gröberem, maschinell gesponnenem Garn und zeigten Muster, die aus stilisierten Tulpen (Lilien (?), Bild 44 c, 45—47, 53—54), Herzen (Bild 43, 44 a) und Sternen (Bild 47, 50 c) bestanden; mehrere aus diagonalen oder winkelförmigen Partien. Die Klöpplerinnen ahmten diese Muster in ihrer eigenen Technik nach (vgl. Bild 50 b und Bild 50 c, 54 och 55) wie auch Nadelloch- und Rosengrund (Bild 48, 49). Die Klöpplerinnen ordneten die neuen Musterelemente geschickt zu neuen Kombinationen, waren aber nicht imstande, selbständig neue Muster zu komponieren. Erst zu Anfang des 20. Jahrhunderts bildete eine Klöpplerin Webmuster in Spitzenmuster um. — Die Schlossherrin auf Tosterup (5 km von Valleberga) zeigte grosses Interesse an den Herrenspitzen der zugezogenen Soldatenfamilie und wurde ihre Kundin. Die späteren Schlossherrinnen fuhren fort, bei der Soldatenfamilie zu kaufen, allmählich jedoch auch bei den Klöpplerinnen der Gegend, nachdem diese sich feines, maschinell gesponnenes Leinengarn zu beschaffen vermochten. Die Schlossfrauen übernahmen auch den Weiterverkauf, was für die Klöpplerinnen von grosser Bedeutung war, da um 1870 die Volkstrachten und damit Spitzen unmodern zu werden begannen. Obgleich sich neue Absatzgebiete für Spitzen öffneten, erfolgte keine Neurekrutierung von Klöpplerinnen. Die Not war kein Antrieb mehr. Heute (1960) gibt es in dem Untersuchungsgebiet nur noch 8 Berufsklöpplerinnen mit einem Durchschnittsalter von 72 Jahren.

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, utgivna genom
Sällskapet Folkkultur (C W K Gleerup i distribution):

- N:r 1. JOHN PAPE, *Kloka flickan från Vallåkra*. Lund 1949. 176 sid. Pris kr. 9:50.
- N:r 2. JOHAN PETERSSON, *Kupolbyggnader med falska valv*. Engl. summary. Lund 1954. 56 sid. Pris kr. 6:00.
- N:r 3. NORDEN OCH KONTINENTEN. *Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforsksarmötet i Lund 1957*. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid. Pris kr. 16:00.
- N:r 4. KARL MATTISSON, *Det sydsvenska balmtaket*. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid. Pris kr. 20:00.
- N:r 5. AXEL HÖRLÉN, *Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad*. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid. Pris kr. 16:00.

Akademiska avhandlingar i Nordisk och jämförande
folklivsforskning vid Lunds universitet:

- SVANTE SVÄRDSTRÖM: *Dalmålningarna och deras förlagor*. En studie i folklig bildgestaltning 1770—1870. Engl. summary. Nordiska museets handlingar 33. Nordiska museet, Stockholm 1949. Pris kr. 18:00.
- CARL-MARTIN EDSMAN: *Ignis divinus*. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 34. Gleerup, Lund 1949. Pris kr. 13:00.
- ANNA BIRGITTA ROOTH: *The Cinderella cycle*. Gleerup, Lund 1951. Pris kr. 14:00.
- MAI FOSSENIUS: *Majgren, majträd, majstång*. En etnologisk-kulturhistorisk studie. Deutsches Ref. Gleerup, Lund 1951. Pris kr. 18:50.
- JOHAN PETERSSON: *Den svenska skagerakkustens fiskebebyggelse*. En etnologisk studie. Engl. summary. Gleerup, Lund 1953. Pris kr. 28:00.
- JAN-ÖJVIND SWAHN: *The tale of Cupid and Psyche*. Gleerup. Lund 1955. Pris kr. 40:00.
- ALFA OLSSON: *Om allmogens kostbäll*. Studier med utgångspunkt från västnordiska matvanor. Engl. summary. Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter 4. Gleerup. Lund 1958. Pris kr. 18:00.
- NILS-ARVID BRINGÉUS: *Klockringningsseden i Sverige*. Deutsches Ref. Nordiska museets handlingar 50. Stockholm 1958. Pris kr. 40:00.
- ALLAN NILSON: *Studier i svenskt repslageri*. Deutsches Ref. Nordiska museets handlingar 55. Stockholm 1962. Pris kr. 40:00.